TARTALOM

3 Ágh István: Absztrakt félelem; Íratlan verseskönyvem; Rovarapokalipszis
7 Kontra Ferenc: A Dél Keresztjét követve
13 Lezsák Sándor: Az Esernyő titka
(Dramolett, 1978)
18 Rév Júlia: A telepata
30 Zsille Gábor: Hiány; Erdő; Város
33 Barna Teréz: Molnár Tamás, korunk Symmachusa
39 Molnár Tamás: Visszatekintés
48 Szegedi Kovács György: Együttállás; Amikor talpunkon; Minden
50 Festészet és tánc, avagy test a képben
(Nagy Gábor beszélgetése Kováts Nikolett festőművésszel)
54 Németh István Péter: Öt balatoni anzix
57 Kiss Gy. Csaba: Arccal a választások felé
63 Varga Csaba: Sikerek és csalódások
(Tájkép – három évtized után)
82 Vasas Tamás: Egy terület foglalása
84 Konrad Sutarski: A Wierzbak irodalmi csoport és én
93 Zimonyi Zoltán: Szélárnyék a Viharsarokban
(Féja Géza kriminalizálásának kísérlete, 1945–1949; 3. rész)
106 Taxner-Tóth Ernő: Szilágyi István regényvilága a láthatáron innen és messze túlról
126 Lakatos-Fleisz Katalin: Életdarabok, verstájak
(Zsille Gábor: Készülődés)

Borító: Jánosi Nikolett. E lapszámunk képanyaga Kováts Nikolett festőművész munkásságából nyújt válogatást.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: Csoóri Sándor; **Főszerkesztő:** Papp Endre; **Főmunkatárs:** Ágh István; **Szerkesztők:** Léka Géza, Nagy Gábor, Tevelÿ Arató György; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese; **Nyelvi lektor:** Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** A Nemzeti Kultúráért és Irodalomért Alapítvány elnöke. **Kiadó és szerkesztőség:** 1078 Budapest, Hernád utca 56/B, Tel.: (06-1) 237-0294; Fax: (06-1) 237-0293; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és a Bethlen Gábor Alapítvány támogatásával jelenik meg. A Hitel folyóirat és Könyvkiadás szakmai program megvalósítását 2020. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. Előfizetési díj: egy évre 6840 Ft, fél évre 3420 Ft. Nyomta és kötötte: Coradix Kft. HU ISSN 0238–9908.
E-mail: Tevelÿ Arató György (esszé, tanulmány), arato@hitelfolyoirat.hu; Isó M. Emese (képszerkesztő), iso@hitelfolyoirat.hu; Kovács Nóra (szerkesztőségi titkár), szerk@hitelfolyoirat.hu; Léka Géza (vers), leka@hitelfolyoirat.hu; Nagy Gábor (kritika, próza), nagy@hitelfolyoirat.hu; Papp Endre (főszerkesztő), papp@hitelfolyoirat.hu.

Kováts Nikolett: Momentum II. (szén, akril, olaj, vászon, 195×135 cm, 2012)

Ágh István

Absztrakt félelem

Kilenc hónapom smaragd
lombja elfogy, mint a hab,
most a járvány háttere,
bár látszatra semmi baj,

azt terjesztik a hírek,
hullanak az emberek,
itt még csak a fák alatt
bukdosnak a levelek,

minden hírré vált adat,
névtelen és arctalan,
állít csak, nem bizonyít,
nem tudom, mi az igaz,

hiszen lehetnék az is,
akit eltitkolt a hír,
mint az absztrakt félelem
konkrét áldozatait.

a honvédő fegyelem
lelkem mélyébe rekeszt,
ott őrizném meg magam,
míg az ördög fenyeget,

gyűlik a tapasztalat,
mi az, amit nem szabad,
s csak a végén tudható,
ki megy el, és ki marad,

kijárási tilalom
nagy csöndje az utakon,
mihez már a kiürült
őszt sem hasonlíthatom.

ÁGH ISTVÁN (1938) író, költő, műfordító. A *Hitel* főmunkatársa. A Nemzet Művésze.

Íratlan verseskönyvem

Íratlan verseskönyvem
vár az üres füzetben,
bár nyolcvanon túl kisebb
önbizalommal kezdem,

mert hamarabb, vagy később,
de biztosan megérem
a vészes írásgörcsöt,
akár valami szégyent,

akkor az Isten elhagy,
mintha már nem is lenne,
kiáltásomra visszhang,
foszlányai felelnek,

nem inspirál, mint eddig
a tény, hogy itt vagyok még,
nem bírom kifejezni
halálom közeledtét,

még utolsóelőtti
a sorban, majd utolsó,
aki összetéveszti
ágyával a koporsót,

vigaszt és életkedvet
vártak, ha vártak tőlem,
cigány prímás szerepben
legyek a nép költője,

bár választhattam volna
más ars poeticának
szédítő örömét az
életben maradásnak,

nem lesz múlékony krízis,
mit bő termés követ majd,
bezár, hiába nyílik
előttem a füzetlap,

még buzdít az írásra,
amihez kedvem sincsen,
már csak az marad hátra,
hogy szótlan visszaintsek.

Rovarapokalipszis

Meglepődve állok, nem hiszek szememnek,
fekete nyüzsgés a sárga lámpaernyőn,
öbléből, mint füstöt, pipálja a kürtő,
ömleszti felülről, mit lentről szívott be,
ömlik és kavarog hidegen, láng nélkül,
meleg fényre gyűlt az eleven sötétség,
én meg mint viharzó örvény tölcsérében
ijedt lélegzettel várom, mi jöhet még.

Nem ritka a koraesti rovar-rajzás,
s közel a szobánk a nagylombú fákhoz,
de miért ránk csalja csak a világosság
ezt a megállíthatatlan sokaságot,
és mintha valaki rejtőzködne közben
láthatatlan végzi bűvészmutatványát,
szuggerálja, mint egy megszállott karmester
a hirtelen támadt lények kavargását.

Bármerre áradnak, ahova beférnek,
ellepik a bőröm fehér fényforrását,
másznak és röpködnek számon, orromon át,
az egyik mérgesen épp fülembe téved,
betölti fejemet, s minden attól hangos,
recseg, dobhártyámra hasít zümmögése,
ilyen önfeledten nótázik a részeg,
s berugott muslicák az erjedő musttól.

Hiába szüntetem meg a világítást,
sötét takaróval rejtem fehérségem,
s mikor emberszagom miatt kell rejtőznöm,
rögtön kiszolgáltat bőröm melegsége,
kinek jelentsük be, hova menekülünk?
vagy inkább csapjunk le, söpörjük serényen
lehullott tetemük szemetét a földről,
pedig undorodva hagynám az egészet.

Áttörve a mikrovilág határsávján,
így látnám a vírusokat fölnagyítva,
ahogy rajban terjesztik a világjárványt,
meg se lepődnék már azután, mi itt van,
bár semmi közük sincs a pandémiához,
ilyen a szárnyra kelt levéltetvek vége,
mégis a parányok katasztrófájától
támadt bennem ez a baljós előérzet.

Kováts Nikolett: Gördülő (akril, szén, vászon, 100×150 cm, 2012)

Kontra Ferenc

A Dél Keresztjét követve

(Részlet egy készülő visszaemlékezésből)

Ebéd közben olyan pózokat vett fel, mint aki tisztában van vele, hogy állandóan a figyelem középpontjában áll, hiszen az ízek, a fűszerek is csak érte, az ő ízlésének hízelegve ilyenek. Az unokatestvérem volt, és akkor némafilmesen avíttnak tűnt, fekete-fehérben láttam, mert éreztem a közöttünk lévő generációs különbséget, amit át lehetett ugyan hidalni, de az érzésbe vagy inkább a véleményembe az én makacsságom is belevegyült, amely arra ösztönzött, hogy ne fogadjak el tőle mindent kritikátlanul, csak mert ő mondta, csak mert ő tette, és a családban nem történhet soha senkivel semmi hozzá fogható; ha valaki elutasítja a hierarchiát, akkor a kamasz biztosan ilyen, mert gyanakodni kezd és bizalmatlanná válik, ha mindenáron azt akarják elhitetni vele, hogy az egyik part magasabban áll, és az embereket összekötő híd nem is vízszintes.

Felnéztem rá mégis, de nem úgy, mint a gyermekkor téglával kirakott udvarán, inkább úgy, mint egy legyőzhető ellenfélre, éppen mert előttem járt abban, amiben követni akartam őt. Hiába nőttem nála két fejjel magasabbra, mert immár én lettem a gimnazista, aki a saját jövőjének útjait fürkészi; roppant akaraterőt sugárzott még mindig, ami olyan kihívást jelentett, amivel érdemes versenyre kelni, ennek érdekében terveket szövögetni, és ez döntött ott a verandán arról, hogy mit akarok tenni, és ebben ő lesz majd a segítségemre, anélkül, hogy ezt a tudomására hoznám. Éreztem, hogy elhatározásomról nem beszélhetek senkinek, mert pillanatnyi fellángolásnak tartanák, holott régen magam mögött hagytam azt a kort, amikor a kisfiúk egyik nap még focisták, másnap űrhajósok, a harmadik napon pedig mozdonyvezetők szeretnének lenni, aszerint, hogy éppen ki a példaképük vagy hány évesek lettek. Csak egyet tudtam biztosan: még véletlenül sem leszek katona. Az egyetlen, amiben biztos voltam, hogy számomra élet-halál kérdése lesz, ezért kell menekülnöm előle. Elterveztem magamban azt is, hogy hová. Ha előre kiteregetem a lapjaimat, képesek lettek volna megakadályozni. Arra mentek volna rá az évek, hogy kiverjék a fejemből a kamaszkori terveimet, mert a családban folyton mások mondták meg, hogy kiből mi legyen.

KONTRA FERENC (1958) József Attila-díjas költő, író, műfordító.

Az unokatestvéremet kivéve, mert ő kivételnek és kivételesnek számított, amit akkor éppen fényképekkel illusztrált, körbeadta őket: az úszómedence előtt áll egy sárga törülközőbe csavarva, aztán a ház bejárata előtt a férjével. A többi kép természetesen a lányokat ábrázolta, kék gyakorló balettszoknyácskákban, majd aranykócos botokkal mutogatva mazsorett-egyenruhában egy kosárlabdacsapat előtt… Lefényképeztette magát abban a komikus, fekete selyempalástban, amilyen a Drakulának van, és abban az idétlen lapos sapkában, amiről ökörfarokszerű bojt lóg alá, kezében a hengerdobozzal, amiben a diplomáját adták át. Nála húsz évvel fiatalabbak szoktak ilyen maskarában fényképezkedni a diplomaosztó ceremónián. Ragaszkodott az önállóságához, nem kívánt a férje cégénél állást vállalni. Új keresztnevet választott magának, Maggie lett, annak mintájára, ahogyan Arthur Miller *A bűnbeesés után* című drámájában Marilyn Monroe-t átkeresztelte. Fekete haját szőkére festette. A legtermészetesebb hangon beszélt arról a gazdagságról, ami körülvette, mintha mindig mindenütt eleve kijárt volna neki, hogy felette járjon a talajnak, mint akinek folyton „bejöttek" a tétjei, ahogyan ő fogalmazott egy lóverseny szóhasználatával, figyelembe sem véve, hogy beszámolója a hallgatóságot arra készteti, hogy saját sorsának alakulásán fusson végig gondolatban, mintha nem az asztalnál körbeadogatott képeket nézegetnék, hanem saját zsákutcás életük ballépéseit raknák egymás mellé, mert ő egyszeriben viszonyítási alap lett, aki mindent két kézzel akart és két kézzel vett el, ehhez képest ki-ki bemérhette saját magát, mit ért el addig, vagy mire lehet ereje még, ha elég elszánt; ez utóbbiak közé tartoztam én. Ehhez megszállottnak kell lenni, erre gondoltam.

Akkor már én is elszívtam néha egy-egy cigarettát a család nyilvánossága előtt, és persze a férfiak csapatával a kert iksz-lábú asztalához csatlakoztam a poharammal a kezemben. Kint a dáliák között másfajta levegő csapott meg: míg mögöttünk a veranda magasában a ruhák selyméről folyt a társalgás, lent az unokatestvérem férje vitte a szót, és egyáltalán nem olyan stílusban, ahogyan a felesége tette. Ugyanannak a világnak a másik oldaláról mesélt, így olyanná vált a történetük a publikum előtt, mintha egy regény két párhuzamosan elbeszélt szálát követnék. Éppen azzal szerzett tekintélyt magának a férfitársaságban, hogy mert őszintén beszélni. Szókimondó nyíltsága feleségét csillogó pompával feldíszített karácsonyfává tette, aki csak az ünnepnek él, de ez a nap évente csak egyszer jön el, ő mégis úgy viselkedik és áradozik cicomás fölénynyel, mintha folyton-folyvást tartana.

Elmesélte azt a fülledt éjszakát, amikor a reptérről elindult velük a bevándorlókkal tömött busz az ismeretlen éjszakába, amerre nincsenek fák az út szélén, ahol nem ugyanazok a csillagok lyuggatják át az eget. Azt hallotta, hogy résen kell lenni, nem szabad elaludni, rohanni kell majd, mert azok kapják meg a legjobb házakat, akik előbb érnek oda, valahogy úgy, ahogyan az első telepesek, egymás életére törve vágtattak, hogy valahol vízközelben üssék le a telekhatár első cölöpjét. Két lányuk pici volt még, csak az arcukat világította meg néha a beszűrődő fény, egymásra borulva aludtak a kényelmetlen műbőr ülésen;

aztán virradni kezdett, ugyanolyan vörös lett az ég is, mint amilyen sivatagos, terméketlen arrafelé a talaj. Senki sem mondta meg nekik, meddig tart az út, lassan az álom elnyomta a legfanatikusabbakat is. A busz csak araszolt előre a kietlen tájban, közben a kialvatlanság, a szomjúság és a hőség őt is ájulásba döntötte. Másnap tért magához a saját ágyán, a saját szűkös faházában, amiért nem kellett harcolnia, mert mindenkinek előre kiírták a nevét az ajtajára. Kínkeservesen tanult meg angolul, hiába vitte magával erdészmérnöki diplomáját, a kiszáradt fákat vághatta csak az ősvadonban az aboriginalokkal. De eltelt tíz év, és szívós munkával egyre határozottabb léptekkel haladt felfelé a ranglétrán, saját ingatlanügynöksége lett Brisbane-ben. Egy férfi aligha képzelhet magának ennél irigylésre méltóbb karriert. Az ő története fényképek mutogatása nélkül is megtette a hatását. Sőt, igazából rám ez hatott inkább. A mondatok, a legapróbb mozzanatok is megmaradtak az emlékezetemben, akár egy magnószalagon.

Minden nyáron kimentem dolgozni Németországba, egy csónaklakkozó üzembe, a Boden-tó partjára; raktam össze a pénzt, amivel megalapozhatom a jövőmet. Olyan körültekintően vágtam neki céljaim megvalósításának, mint egy bankrabló, kiiktatva a legapróbb kockázatot, a lebukás leghalványabb kockázatát is.

Az, hogy Magyarországon járhattam egyetemre, alapvetően hozzásegített ahhoz, hogy a jövőmet a megfelelő mederben tartsam, a kulcsfontosságú rész ugyanis ezek után következett: a kijutás. Innentől képzeletem mesehőse lettem, akinek a hétfejű sárkány áll az útjában, és nem léphet az ígéret földjére, amíg meg nem birkózik vele; és ennek a sárkánynak valóban legalább hét feje volt. Mivel külföldön jártam egyetemre, érvényes útlevéllel rendelkeztem. Ha Jugoszláviában maradok, már nem hosszabbították volna meg, hiszen hadköteles voltam. A vízumot sem Belgrádba kértem, mert megtorpedózhatták volna a hatóságok, hanem Bécsbe. Az unokatestvérem igazolta a rokoni kapcsolatot, és megkaptam a garancialevelet, aminek alapján első körben három hónapos családi látogatásra szóló vízumot adnak ki. Ott természetesen tovább lehet hosszabbítani a tanulmányok során.

Az ausztrál konzul személyesen fogadott, mivel ilyesmire nem látott még példát, hiszen mehettem volna Belgrádba is sorba állni. Viszont így nem kellett. Semmi tolóablak, hanem egy stílbútoros szalon várt, no meg a kérdések sorban arról, hova és miért megyek. Eleinte bizalmatlanul méregetett, mivel akkoriban már jobban odafigyeltek az illegális bevándorlókra. A kihallgatásszerű, hivatalos társalgás akkor váltott baritonabb hangszínre, amikor spontán ötlettől vezérelve elővettem a diplomámat, és elmondtam neki, hogy ausztrál irodalmat szeretnék fordítani. Nem létezik, hogy a világ másik féltekén ettől ne aktivizálódjon lokálpatrióta énje, hiszen ujjnyi vastag karikagyűrűje arról árulkodott, hogy nős ember, akár már unokái is lehetnek otthon, nincs az a kőszív, melyen ne lehetne némi érzelmi szűk rést találni.

Kitől fordítana?

Érdeklődése őszintének látszott, mert felvette az asztalról a diplomámat, már megvolt az angol felsőfokú nyelvvizsgám is.

Henry Lawson a kedvencem.

Európában alig ismerik, bólogatott. Melyik egyetemet választotta?

A University of Queenslandet.

Felállt hirtelen, mint aki megriadt attól, hogy a beszélgetés ilyen „meghitt" irányba terelődött, ami egyúttal a fogadás végét jelentette; a másik ajtó felé mutatott, és azt mondta, hogy majd az irodában ragasztják be az útlevelembe a vízumot. Biccentett, arcára visszafogottságot erőltetett, én mégis némi nosztalgiát véltem a hangjából kihallani, talán mert az ő országába megyek, és ez mégsem hagyta hidegen, talán mert egykori önmagát látta bennem, amikor még előtte állt az élet; csak azt tudtam biztosan, hogy azon a ködös délelőttön egyetlen mozdulatával keresztülhúzhatta volna összes jövőbe vivő tervemet.

Hosszú éveken át gyűjtögetett pénzemen megvettem a jegyet a Quantasra, mivel azt tartották a legjobbnak, és persze az volt a legdrágább is. Ahova egyszer megy az ember, annak adja meg a módját, mondta a nagyapám a koporsóra. Természetesen csak egy irányba váltottam jegyet. Erre nem figyeltek oda a vízum kiadásakor és a reptéren sem. Belgrádból eleve csak retúrjeggyel engedtek volna ki.

A családom nem tudott a kiutazásomról, nem akartam, hogy arra pazarolják energiájukat, hogy lebeszéljenek a terveimről, és én sem akartam őket meggyőzni elhatározásom helyességéről, nem akartam előre rájuk borítani a titkolózás terhét sem, jobb, ha nem tudják, hova megyek. Attól féltem, hogy képesek lesznek megakadályozni azt, amire egész életemben készültem, akár érzelmi zsarolással is, hogy soha többé nem láthatom a szülőföldemet, hiszen dezertőrnek nyilvánítanak már három hónap múlva, soha többé nem jöhetek haza, még más állampolgársággal sem. Ezt az utazást hívják „river of no return"-nek.

Az otthonom megszokott zajai úgy vettek körül másnap reggel, mintha már nem én lennék az, aki falai közt felnőtt. Ha vissza is térnék, semmi sem lenne olyan, mint amilyen azelőtt volt, én magam legkevésbé. Mintha mindentől és mindenkitől szólt volna a búcsú: a ház előtt égbe szökkent cédrusoktól, melyek velem egyidősek voltak, a húgomtól, aki éppen abban a korban volt, hogy mindennap új cipőt tervezett magának, apámtól, aki a legkevésbé sejtett bármit is a készülődésemből, és természetesen anyámtól, aki a legtöbbet sejtette. A búcsúzás titkolása magában foglalta a veszteségérzést is, a menthetetlen bomlás, a széthullás mélyről jövő szédületét, ami a folyamatos másnaposság érzéséhez hasonlított, és megváltásként vártam a gyógyulás és kijózanodás napját. Végül azt kívántam, bármi történjen is, csak történjen végre meg. Most már vallanék ennyi kialvatlan éjszaka után a vallatóimnak is, csak kérdeznének végre tőlem valamit.

Jeleket láttam magam körül, rejtélyes üzeneteket véltem kihallani mindenből, csak nekem szóltak, miközben a környezetem mit sem sejtett abból, hogy számomra minek mi a jelentése. Meg voltam győződve arról, hogy a láthatatlan kéz a halandók elé kirakja a jeleket, csak mindenki azokról vesz tudomást, melyek éppen sorsába vágnak. Készen állt a leltár, mint amikor a baka hadba

vonul, nem éget fel ugyan minden hidat maga mögött, de tisztában van vele, hogy otthagyhatja a fogát, ezért a maga módján végrendelkezik; akár úgy, hogy a szekrényében olyan rendet rak, hogy az bármelyik pillanatban bárki számára áttekinthető legyen, mert önkéntelenül a saját utóéletét látja ebben a rendben, aminek nem lehet a részese, de mégis befolyásolni próbálja, amennyire csak tudja; végiggondolja a lehetőségeket, minél egyértelműbb képet próbál maga után hagyni, hogy ne maradjon semmi gond és semmi kétely. Leginkább azt szerettem volna, ha eltűntnek nyilvánítanak.

Ültem a gépen, a világ egyik legnagyobb utasszállítóján, és mintha csupa ilyen megszállott vett volna körül. A széles kéztartókarba szerelt keresőgombot arra a vég nélküli szalagra állítottam, melyen az Ultravox The Voice című dala szólt, tucatszor meghallgattam addig a fülhallgatóval.

Mellettem ült a francia lány. Feltűnt, hogy simán elfogyasztja, amit elé raknak a tálcán. Soha nem választott mást, nem kért semmit. Csak egy idő után jöttem rá, hogy nem tud angolul, legfeljebb igent és a nemet int a fejével. Egy keveset viszont beszélt németül, így szót értettünk, és már nem volt olyan unalmas az utazás. A nővérét ment meglátogatni. Huszonnégy órát töltöttünk egymás mellett a levegőben, odakint folyton csak felkelt a nap.

A Föld ilyen irányban forog, mondta az utaskísérő, hazafelé éppen ellenkezőleg lesz, folyton alkonyodik majd.

És neki mondtam először, amit előtte senkinek.

Nem fogom látni a folyton lenyugvó napot, sohasem térek vissza!

Ezt nyilván olyan heroikus hangsúlynak találta, amit illendő helybenhagyni, főleg ha éppen az ő kontinenséről van szó:

Persze, Ausztrália még mindig a lehetőségek paradicsoma. Magam sem költöznék máshova.

A csomagtérben a bőröndömben csak egyetlen könyvet vittem: Szerb Antal Utas és holdvilágját, aláhúzva benne azt a mondatot, hogy „A cél leghalványabb gondolatárnya sem bukkant fel tudatában, csak azt tudta, hogy nincs visszatérés."

Az ablakból láttam, hogy lent az óceán partján kiszélesedő táj romlatlanul tiszta, nemes, ragyogó és roppant kiterjedésű; éppen olyan minden, amilyen mindig is volt. A hajnal feldúsította, megfinomította, és árnyaltabbá tette a színeket; voltak mélykék keleti árnyak, jellegzetes, bozótos északi lejtők, de főleg téglavörös kiemelkedések. Az álmos, felhőpára alatt nyújtózó kontinens most lett igazán „a vágy titokzatos tárgya". Az opálos távoli óceán tükörsima ódon kéküvegnek látszott fentről. A gép percnyi pontossággal landolt. Hosszú sorban álltunk a csomagellenőrző pultok előtt. Hatalmas táblák jelezték előre, hogy semmiféle élelmiszert nem szabad behozni, ha netán valaki magánál felejtett egy szendvicset, azonnal dobja a kirakott konténerbe, és ezt valóban komolyan ellenőrizték, nehogy fertőző betegséget vigyenek a kontinensre, a padló is nyilván attól tocsogott egy sávban, mert fertőtlenítették a cipők talpát. Egy új világ levegője csapott meg. Könnyebb és tisztább volt, még ilyen mesterséges

megvilágításnál is. Ugyanabban a sorban állt Ringo Starr akkori élettársával, Barbara Bach színésznővel.

Soha nem vártam ennyire a találkozásra, amely meghatározó lehet. Elöl, a kijáratnál emberek visongó tömegét láttam, ahol már a szabadság tobzódott érzelmekkel túlfűtve, hiszen ezt a pillanatot várta minden utas egy hosszú napon át, és ezért integetnek a szerelőcsarnoknyi terem túlsó végén: kendőkkel és bézbólsapkákkal, vagy táblákat emelgetve a fejük fölé, melyeken nevek állnak, vagy apró gyerekeket a vállukra véve, hogy ők láthassák meg először azt, akit legjobban szeretnek. Ennek a pillanatnak, a hazatérésnek olyan varázsa van, mintha a Titanicot pergetnék visszafelé, és ott állna a hatalmas hajó a kikötőben a Quantas alakmásaként, megváltoztatva a történet végkifejletét, fognák a papírszalagok másik végét, és nem elszakadnának, hanem egyre közelebb kerülve, felgombolyítanák őket, hogy akik eltávolodtak, most találkozzanak. Ebben az eufóriában a szerelmesek megtalálnák elhagyott kedvesüket, az anyák elveszett gyermeküket, mert nagyon kell szeretni azt, aki hosszú útról érkezik. És akik partot érnek, mind nagyon boldogok, dobogó szívvel és ölelő remegéssel engedik el egymást, csomagjuk súlytalan, most majd gazdára találnak az ajándékok. Elbúcsúztam a francia lánytól, még agyongyűrődött tarka ruhájában is csinos, elegánsan megőrizte franciaságát, néztem utána vágyakozva és irigykedve; láttam, amint a nővére átöleli, nem virágcsokorral, hanem egy hatalmas zöld fagylalttal várta.

Volt időm végigpásztázni az elérzékenyült arcokon, mert végül egyedül maradtam a sydneyi repülőtéren, már nem landolt több gép aznap. A hatalmas váróteremben egyszeriben nem diadalmas hősnek éreztem magam, aki túl van a hétfejű sárkányon, és megbirkózni jött a kenguruk birodalmával is, hanem csak rosszkor érkezőnek, egy eltévedt utasnak, aki belefásul a bejárati ajtó kémlelésébe. Hullámoztak előttem a repülőút és az időzóna miatt a márványcsíkok a padlón, az órám közben egy sosemvolt időt mutatott, hét vagy nyolc órával magam előtt jártam, és ettől a nemléttől halálosan fáradt lettem.

Másfél órás késéssel „futott be" az unokatestvérem a férjével, mert fontos elintéznivalójuk akadt a városban. Üdék és vidámak és illatosak és jóllakottak voltak, mint az agyonkényeztetett csecsemők. De ez a gügyeség nem nekem szólt, az életvitelükbe ivódott, hozzájuk nőtt, mint teknőshöz a páncél.

Semmit sem vártam annyira kíváncsian, mint azt a képekről ismert medencés házat, a kertet az eukaliptuszfákkal. Még összetereltem a fejemben maradék erőmmel az érdeklődésemet, mint aki ismeretlen erdőben jár, előveszi az iránytűjét, hogy visszataláljon.

A kert túloldalán jelölték ki a lakhelyemet. A hajdani telepesek az inasaikat és a lovászaikat helyezték el ilyen melléképületekben. Az unokatestvéremék körülteraszozott, nyerstégla borítású, fehérrel fugázott építészeti csodájának csak a nappalijában és az ebédlőjében jártam, a többi szobában sohasem. Ezért döntöttem úgy három nap múlva, hogy inkább az egyetemi városba költözöm, ahova mindig is készültem.

Lezsák Sándor

Az Esernyő titka

(Dramolett, 1978)

Hajnali álmomban
erős altatót kértem,
de nem adtál,
mert a Varrónő,
aki összevarrta szép
álmainkat,
és éveken át rendszeresen
benézett az álmainkba,
és elmondta a jó híreket,
és vidám volt és nevetett
– MA NEM JÖTT EL.

Országos eső, mondta
a Fekete Néprádió,
és már fölkelt a nap,
de a rádió ennél többet
nem beszélt,
csak sercegett,
nem mondott híreket,
csak zene szólt,
újra és újra Beethoven
Egmont-nyitánya.

Ez már nem is zene,
ez beszédes üzenet,
gondoltam és nem tudtam,
hogy miért vagyok
már megint sötétben,
fekete felhőben.

LEZSÁK SÁNDOR (1949) író, költő, tanár. Az Országgyűlés alelnöke.

– Mennünk kell, mondtad,
– ne várakozzunk itt,
a Kertünkben,
az ébrenlét határán
az Öreg Diófa közelében,
– még a végén tilosba tévedünk.

Elindultunk.
Mentünk, mendegéltünk
a Varrónőhöz.
Az esernyő a vonaton maradt.
– Mert mindent elhagysz – mondtad.
(Pedig a vonaton mellette volt,
de nem szóltam.)

A lakcímet kétszer is
ellenőriztük.
A főváros külső
kerületében, annak is
egy szélső bérházában álltunk
a második emeleten,
a gangon.

„A csengő nem működik!"
– olvastuk a feliratot.
Bekopogtunk. Többször is.
Előbb gyöngéden,
utána erősebben.
Hosszú idő után
nyílt a kicsi ablak óvatosan.

– Kit tetszik keresni? –
kérdezte egy kisírt szemű
vékony Néni.
Keze, mint a hártyapapír
simult az üvegablak szélén.
Megmondtuk.
– NEM LAKIK ITT,
EZZEL CSAP BE MINDENKIT!

(Gyűszűs ujjával
kocogtatta az üveget.
Vagy a keze remegett?)

Dohány áztatta
rekedt hangon megismételte:
– A Varrónő nem lakik itt!
Ezzel csap be mindenkit.
Menjenek innen!

(– Jajistenem, súgtad ekkor,
és tágranyílt szemmel
nézted a Néni arcát.
Én is észrevettem,
hogy az álarca félrecsúszott,
és mögötte ott volt
jó ismerősünk,
a Varrónő kedves arca.)

– EGY KIS KÖDÖT KÉREK!
bömbölt ekkor egy
közeli Hangosbeszélő.
– Lehet pirosat, lehet kéket,
még többet! Még többet!

Már a gangon is
térdig ért a ködgomolyag,
amikor a Zöldkeretes ajtó
halk zümmögéssel kitárult.
A Néni hátrált,
mi pedig a szellőző
léghuzatban zavartan
mentünk befelé.
Előttünk a ködpárnák
vastagodtak,
hátunk mögött az ajtó
nagy robajjal becsapódott.

Meg se rezzentünk,
csak mentünk, mendegéltünk.
A Néni hátrált,
Te pedig engem néztél:
– Ugye nem félünk?
– Ugye nem, mondtam
zavartan, és a Kertünkre, meg
az Öreg Diófára gondoltam,

és addig mentünk,
mendegéltünk,
míg egy hosszú terem
ajtó nélküli, boltíves
bejáratához nem értünk,
A reflektoros fényességben,
a ködpárnás hosszú teremben
HASONMÁS VARRÓNŐK álltak sorban,
kisírt szemekkel várakoztak.

A bennünket fogadó Néni
az álarcot levette,
a helyét megkereste
és mosolyogva beállt a sorba.

Ekkor megszólalt
a Hangosbeszélő.

(Itt megállok, nem folytatom.
– Ugye neked is
ismerős ez a hang?
– Csak nem?
– De az. Inkább folytatom):

Ekkor megszólalt
a Hangosbeszélő:

– ENNYI. A JELENÉSNEK VÉGE.
Több hírünk nincsen.
Kapcsoljanak be
egy félerős tapsot,
sípjelre pedig
a gyöngyöző nevetést.
Bugyborékoljon!
BUGY-BO-RÉ-KOL-JON!

(Mi nem fogunk
EZEKENEK bugyborékolni,
gondoltam, és Te is
ezt mondtad a szemeddel.)

– MAGUK OTT!

– Mi? Néztünk erősen
a kékben, pirosban
növekedő ködpaplanra.

– IGEN, MAGUK!
MOST MÁR MEHETNEK
HAZAFELÉ.

Útközben, földszint 3,
ESERNYŐJÜKET
a Házmesternél átvehetik!

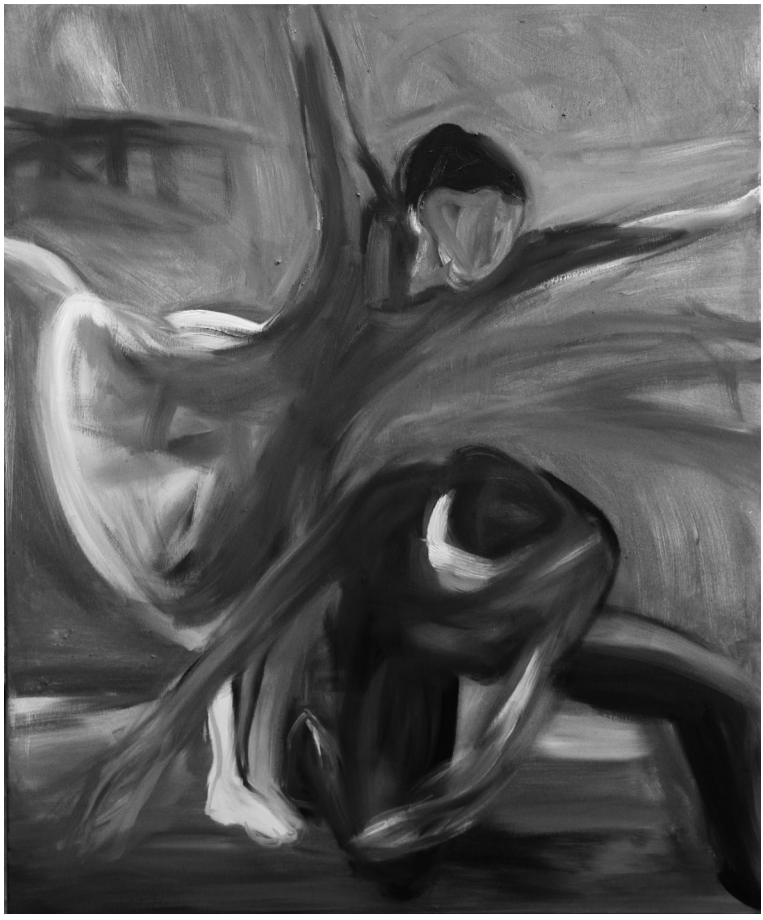

Kováts Nikolett: Táncosok (olaj, vászon, 120×100 cm, 2019)

Rév Júlia

A telepata

Az interjút Szokol Pálmával 1988 vége felé vagy 89 elején vettem föl. Egy kultúrházi beszélgetést hallott velem, ott maradt a végén, hogy van egy története, amiről talán már lehet beszélni, sokáig ugyanis nem mert előhozakodni vele. Olyan meglepőnek tartottam, hogy behívtam a stúdióba, mondja el kamera előtt is. Az alábbi beszélgetés a 16 milliméteres filmre forgatott interjú írott változata.

– Telepátia? Vagy gondolatolvasás? Hogy derült ki az a különös képesség, amiről beszélni fog?

– A Palatinus büféjében vettem észre. Vaníliát nyaltam tölcsérből. Egy szemüveges fickó, egy ilyen negyvenes fecskés…

– Fecskés?

– Az, kékfecskés, tudod, ilyen oldalkötős fürdőnadrág, szóval ő is ugyanúgy nyalta a vaníliáját. Három vagy négy asztallal odébb ült, de kiszúrtam, hogy utánoz. Keresztbe raktam a lábam, ő is keresztbe rakta. Váltottam, hogy a másik legyen fölül, erre lábat cserélt ő is. Körbenyaltam a szám szélét így, ilyen lassan, ahogy kell, hát a fecskés is kitolta a nyelve hegyit. Gézának hívják, gondoltam, aztán meg azt, tuti, hogy orvos. Ebben a percben szólalt meg a hangosbemondó, hogy doktor Perc Gézát várják a hullámmedencénél. A fickó elvörösödött és elsomfordált. A fagyiját is otthagyta.

– Megérzés?

– Franc tudja. Egy buszsofőrrel jártam akkoriban, amikor elmondtam, vett háromezerért totót, hogy töltsem ki. Háromhavi fizetése volt. Mondtam, hogy nem tudom, mi lesz a jövő héten, de csak erősködött. Aztán meg káromkodott kurvára, hogy négy meg öt meg hattalálatosai lettek, pedig…

– Pedig?

– …pedig úgy látszott, mintha tudtam volna. Amikor bemondták a rádióba, már előre fújtam, hogy Dorogi Bányász – Bp. Honvéd 0:2, kettes, Vasas – Kinizsi 0:0, iksz…

Rév Júlia (1947) riport- és dokumentumfilmek szerkesztője, rendezője.

– *Furcsa.*

– Nekem is, de aztán rájöttem, hogy ha másvalaki is tudja, akkor már könnyebb. Amikor a bemondó felolvasta, szóval, amikor már megvoltak az eredmények, csak azt kellett kitalálnom, hogy mit fog mondani…

– *Az ő tudatába kellett valahogy bejutnia?*

– Nem tudom, hogy van ez, de majdnem mindet eltaláltam. Nem csak azt, hogy egy, kettő, iksz, hanem az eredményt is. A sofőr persze őrjöngött, ott is hagytam, mert képtelen volt megérteni. Vagy csak rosszul magyaráztam… Na jó, lehet, hogy ő hagyott ott, az már mindegy… Akkoriban jöttem össze valakivel egy emhákás versenyen. Tudod, jelvényszerző szpartakiád. A Lőrinci Fonó pályája volt, a kislabdadobásnál dumálni kezdtünk, mert látszott, hogy neki is van száma…

– *Száma?*

– Ilyen hatjegyű tetkó, tudod, lágerszám. Látszott, mert mindenki trikóban volt. Szóba került a tábor, mondtam neki, hogy én tudtam, hogy hazajövök, hogy megérzek ilyen dolgokat, hogy előre látok. Elmondtam neki a Palatinus dokit meg a totót. Kérdezte, mire használom. Hát semmire. Akkor mondta, találkozzunk. Mondtam, jó, de azért féltem egy kicsit.

– *Miért félt?*

– Miért? Hát mert az ÁVH csapatában volt. Ávéhás vegyescsapat. De mindegy, azért odamentem a Minyonba, ahova megbeszéltük, aztán inkább kiültünk a rakpartra, a Kossuth híd mellé. Azt akarta, hogy segítsek, de nagyon titkolózott. Nem szólhatok róla senkinek, mert az nem egy marxizmus, amit tudok, hivatalosan nincs ilyen, ő se hisz benne, de ha működik, akkor miért ne használnánk. A jó ügy érdekében.

– *Mi volt a jó ügy?*

– Mondom, végül is azért vagyok itt. Nemde bár?

– *Jó, nem szólok közbe.*

– Szóval a csaj egy ilyen nyomozóféle volt, egy ávéhás tiszt, vagy inkább csak egy irodista. Egy adminisztratív…

– *A nevére emlékszik?*

– Akkor sem tudtam. Az mondta, jobb, ha nem tudom. Egyszer ki kellett állítania egy portapapírt, arra is csak az volt írva, hogy R. J. t. z. A tézé, azt hiszem, törzszászlós, az R. J. meg bármi lehet, Radó Judit, Rózsa Jolán, Révész …

– *Szóval nem tudja. Lépjen tovább!*

– Te kérdezted. Mindegy, folytatom. Szóval a lépcsőn ültünk a Dunánál, 1953 volt, február vagy március, mindegy, rohadt hideg, de mégsem akart zárt helyen beszélni, ami, érted, be lehet poloskázva. Azzal kezdte, hogy a szabotázson, ahol van, kapott egy semmi kis ügyet, munkalassítás, maximum hat hónapot lehet kiosztani érte, de inkább csak egy fegyelmit. Azért neki adták, mert zöldfülű. Ő meg, épp mert ilyen kezdő, komolyan vette, és rájött, hogy nem csak szabotázsról van szó, sőt a szabotázs tök mellékes, hanem merénylet készül. Olyan halkan sutyorgott, hogy alig értettem. Rá kellett kérdeznem, hogy kicsoda

ellen. Hát a Rákosit fogják megölni, a Rákosi Mátyást. Na képzelheted, hogy én is olyan pofát vághattam erre, mint most te.

– *Én?*

– Ön? Jó, mondtad, hogy a filmben magázódjunk, bocs, de ha amúgy…

– *Mindegy, tegeződünk, folytasd!*

– Jó, kezdem újra, aztán használd, ahonnan tudod. Elmondta, hogy jött valami névtelen levél, hogy egy vállalatnál lelassították a páternosztert, ami ugyebár munkalassítás, a népgazdaság megkárosítása, ki volt számítva részletesen, hogy kettőszázhetvenfő dolgozóra és háromszázvalahány munkanapra vonatkoztatva hány óra esik ki. Még azt is kikurkászta, mennyivel több influenzás van a felsőbb emeleteken, mert épp megjött a szokásos járvány, és azt hallotta a rádióban, hogy a szűk térben való összezártság, amilyen a páter…

– *A lényeget inkább!*

– Azt mondom. Kiszállt a csaj a helyszínre egy gyorsíróval, hogy rögzítsék a tényeket és kihallgassák, akiket ilyenkor kell. Kiderült, hogy az egészet valami művészeti ügyből kifolyólag csinálták. A Rákosi Mátyás hatvanegyedik születésnapjára készültek vele. 61 életképet festettek, olyanokat, amiket a Rákosi életrajzból vettek, és ezek a képek lifteztek volna el a közönség előtt. Szép lassan fölfelé haladva. Olyanok, hogy Rákosi börtönben ül, meg találkozik Sztálinnal, meg harcol a Tanácsköztársaságban… Érted, és persze odahívták volna Rákosit, hogy fölköszöntsék vele. Na itt egy kicsit rizikós lett a dolog, mert hiába, hogy munkalassítás, de azt ugye mégse lehet mondani, hogy reakció, mert a cél ugyebár… Ráadásul elmagyarázták a nyomozónak, hogy a Szovjetunióban is vannak ilyen felvonós hudózsnyikok, úgy mondják, hogy örökmozgó művészet. Iszkusztvo lift nyeprerivnovo gyejsztvija.

– *Ezt is tudod?*

– Persze, mert érdekelni kezdett a dolog.

– *Mert te is…?*

– Csak amatőr, igazából műszaki rajzoló vagyok, de azért érdekel. A „haladó művészet" szemináriumon is volt egy előadás, Mikus tartotta, tudod, Mikus Sándor, aki a nagy Sztálin szobrot csinálta, amit később…, mindegy, ő mondta, hogy a Narkomzemben, mutattak neki is ilyet…

– *Miben?*

– Naródnij Komisszáriat Zemlejsztrojsztva. A Földművelési Minisztérium. A modern építészet példatárában is benne van, Suszev tervezte, aki a Lenin mauzóleumot is. Szóval ott, a Narkomzemben, jár több páternoszter és minden hónapban más művész állít ki bennük.

– *Visszatérnél a pestihez!*

– Hát az ávéhás csaj először azt gondolta, hogy hagyja a fenébe az egészet, mert még baja lesz belőle, hogy a Rákosit ünneplő elvtársakkal kezd kötözködni. De valami mégse hagyta nyugodni. Mért kellett három héttel a születésnap előtt lelassítani a páternosztert? Hát, hogy gyakorolhassanak. Mit gyakorolnak? Hát az alagsorban az elemek cseréjét, mert ilyen kis csapágyas kocsikon tolták be

mindig az új zsánerképeket, amik majd elhaladnak a közönség előtt. Szóval mégis beleásta magát a dologba, beszélt a kitalálókkal, a vállalat téemkásával, aki a lassítást műszakilag megoldotta és persze kihallgatta a művész brigád tagjait, a festő fiút, egy Varjú nevű főiskolást, aki irányította őket.

– *És?*

– Arra jutott, hogy a lassítás az egy dolog, de itt biztonsági kockázattal is számolni kell. Mi van, gondolta, ha valaki elbújik a liftező panelek közt, mert persze megnézte azokat is, szóval elbújik és egyszerűen lelövi a páternoszter előtt ülő Rákosit, aztán simán továbbviszi a lift. Ez persze jócskán meghaladta egy olyan irodista hatáskörét, mint amilyen ő volt.

– *És miért nem jelentette.*

– Először talán azért, mert maga sem merte elhinni. Meg akart bizonyosodni, aztán meg, amikor elég sok bizonyítéka volt, már félni kezdett, mi lesz, ha rájönnek, hogy már korábban is tudta és saját szakállára kezdett kutakodni. Meg aztán ott voltam én is, akivel megosztotta a dolgot, hátha a telepátiával igazolom, amit képzel.

– *És igazoltad?*

– Igen, vagy nem tudom, inkább a bizonyítékok győztek meg.

– *Mik voltak azok?*

– Hát ott volt ugye a helyszín. Fölfelé mennek az életképek ilyen panelekre festve, úgy, hogy tényleg megbújhat köztük valaki egy puskával, aztán egy emelettel följebb átlép a lefelé jövő fülkébe. Azt még nem mondtam, hogy a lefelé menő liftajtó azon a szinten, ahol a közönség ül, el lett volna takarva egy ilyen lózungos tablóval, mert a lefelé, az ugye egy retrográd mozgás, ami nem passzol a szocialista… mindegy, szóval nem látszik, ha valaki ott a tabló mögött leliftezik. Csak a jelszavak, hogy „Éljen a…"

– *A jelszavak most nem kellenek.*

– Nem is. Képzeld, a csaj azt is kitologatta, mert csinált gyufaskatulyákból egy ilyen makettsort, hogy ha abban a fülkében bújik el a puskás, amelyikben a legjobb takarás van, akkor egy emelettel följebb pont azzal a lefelé futó fülkével találkozik, amelyik a legüresebb, ahova a legkönnyebb beugrani Szóval nagyon ki volt szaszerolva a dolog.

– *És a puska?*

– Azt is kiderítette. Volt egy srác, a Varjú barátja, akit kiraktak a főiskoláról, mert kulák, hát ez ápoló lett az állatkertben, a nagyragadozóknál, ahol biztonsági okból kellett legyen egy puska, amit hétfőnként kivittek a Marcibányi téri lőtérre gyakorolni, és persze a születésnap is hétfőn volt.

– *Nem hiszem, hogy lőszerrel vihették.*

– Nem is, de a csaj kiment a lőtérre, egy másikra, ami a főiskola katonai tanszékéhez tartozott, hogy megnézze a lőlapokat. Az érdekelte, mennyire jól lőnek a diákok, de aztán ott is rájött valamire. A lőszert a lőlap alapján számolják el. Ahány lyuk a lőlapon, annyi töltény hiányozhat, vagy fordítva, ahány golyó fogy, annyi lyuk kell legyen a lapon. Ez világos. Aztán elment a kipakolásra,

az egy ilyen félév végi kiállítás, ahol értékelik a munkákat és a grafikusoknál pont bélyegtervek voltak kiállítva. Ötéves terv bélyegek. Nem ilyen picik, hanem fölnagyítva. Egy a tízes tervek. És körülötte a perforált bélyegszél, az is pont olyan lyukakból állt, mint… érted. Megtalálta a bőrlyukasztót is, amivel épp olyan lyukat lehet ütni a papíron, amilyet a puskagolyók ütnek. Minden, még az utcai káosz is be volt kalkulálva a merénylő kimenekítésébe.

– Káosz?

– Az. Rákosi születésnapja március kilenc. Előző nap, vagyis nyolcadikán lett volna a nőnap, de mivel az vasárnapra esett, a munkahelyeken hétfőn voltak a köszöntések. Virágcsokrokkal rakott teherautókra és oldalkocsis motorkeékpárokra lehetett számítani. Nyolcadikán zárt be a Műcsarnok nagy tárlata, a III. Magyar Képzőművészeti Kiállítás is, és hétfőn kellet megkezdeni a művek elszállítását, több mint félezer szoborral és festménnyel kellett volna elindulniuk a teherautóknak. Lehet, hogy önmagában egyik sem bizonyíték, de ha mindet együtt veszed…

– És te? Mit várt tőled, ha ennyire tiszta volt a dolog?

– Tényleg szinte mindent tudott, mindent, ami elég lett volna a lebuktatáshoz, de érezte, hogy kell itt még lenni valaminek. Azt hitte, a telepátia, vagy mindegy minek hívod, amit tudok, hogy az majd tovább segíti.

– Hadd mondjam el a kamerának, illetve a nézőinknek, hogy a telepátia valami olyan képesség, amihez szükségtelenek az érzékszervek, amikor az illető, ebben az esetben ugyebár beszélgetőtársamról, Szokol Pálmáról van szó, valahogy érzékeli mások gondolatait. A tudósok véleménye megoszlik, mint minden rejtélyes jelenségnek, a telepátiának is vannak hívei és tagadói.

– Azt tényleg érzékeltem, hogy mások is tudnak róla, akik ráadásul azt akarják, hogy történjen meg a dolog, legyen meg a merénylet, de ezek a mások nem Varjúék voltak, mert aztán láttam ezt a Varjút is, aki egy naiv fickó volt, egy izgága művész, aki rohant az öngyilkossága felé anélkül, hogy észrevette volna, mekkora balek.

– De akkor kik voltak, akik azt akarták, hogy lelőjék Rákosit?

– Hogy megtörténjen a merénylet, úgy mondtam, igaz? Mert ami még furcsa volt, hogy Rákosi, akit le akartak lőni, nem is Rákosi volt.

– Úgy érted, hogy…

– …igen, hogy a képzeletemben csak hasonlított rá, olyan volt, de valahogy… mégis más. Én az érzéseimet mondtam, az ávós csaj meg hozzátette a logikát, mert a telepátia mellé kellett egy kis logika is… és elkezdett összeállni a kép.

– Akkor mondd!

– Jó, de ne akassz meg. Sokszor végiggondoltam, most már nekem is tiszta. Szerintem neki már sokkal korábban az volt, talán már akkor is, amikor kivitt a rakpartra. Mondtam, mekkora szél volt? Egy hónapig köhögtem utána… mindegy… Azt hiszem csak azért kellettem neki, meg azért kellett ez az izé, amit telepátiának hívsz, mert egyedül elviselhetetlen teher lehetett minderről tudni. És persze hallgatni róla. Hogy képben légy, meg képben legyenek a nézőid is, nem lehet megúszni egy kis fejtágítót.

– *Jó, de ne húzd el…*

– Röviden mondom. Gondolj csak bele, majdnem négy évvel vagyunk a Rajk-per után. A leleplezésük úgy-ahogy összerántott mindenkit, de a közös ijedelem, hogy egy kémbanda hálójába került az ország, kezd elfelejtődni. Olyat is hallani, hogy tán nem is voltak kémek. Világos, hogy szükség van egy még nagyobb durranásra, valami olyanra, ami a Rajk-pernél is jobban megmutatja, mekkora veszélyek leselkednek az országra, a munkásmozgalomra, a Pártra. De mi lehet ez?

– *Például egy meghiúsított merénylet?*

– Igen egy meghiúsított merénylet kapóra jönne, de jobb megoldás is van. Sokkal jobb! Ha nem hiúsul meg, ha valóban megtörténik, az az igazi!

– *Ha Rákosit…?*

– Hát nem érted? Nem Rákosit lövik le, hanem aki hasonlít rá!

– *Egy hasonmás?*

– Na végre! Ott a parton, ahogy beszélgettünk, elkezdett kirajzolódni a terv. Egyre pontosabban és egyre ijesztőbben. Le kell lőni a Rákosi dublőrét! Nyilvánosan kell lelőni, hogy sokan lássák, legyenek ott a filmesek, vegye föl a híradó, mutassák be a mozik. Aztán másnap, vagy harmadnap jöhet a Kútvölgyi közleménye, hogy kioperálták a golyót, hogy bíznak Rákosi hallatlanul erős szervezetében, legendás akaraterejében, hogy élet-halál közt lebeg, de már intézi az ország gondját-baját, hogy szeretettáviratokat kap a testvérpártoktól, hogy Kínában és Koreában virrasztanak érte, hogy Sztálin elküldi kedvenc doktorát és így tovább. Egy merényletet kitalálni, hihetően megtervezni, pontosan előkészíteni és hibátlanul végrehajtani, ahhoz hetek, hónapok precíz munkája kell, és akkor is becsúszhat valami gikszer. De gondolj bele, mi van akkor, ha az összes fázis szükségtelenné válik. Ha se tervezésre, se előkészítésre, se végrehajtásra nincs szükség, mert már minden ki lett találva. Ha már pontosan kitalálták mások, amikor az ötlet még meg sem fogant. Képzeld csak el, hogy ha a megálmodott merényletet egyszerűen behelyettesítik a páternoszteresek merényletével. Ha sikerül, jó, de ha valami malőr közbejön, akkor sincs baj, mert nem az ávó blamálta magát, mert arra azért vigyáznak, nehogy kiszivárogjon valahogy, hogy mindent tudnak.

– *Hadd foglaljam össze. Merénylet készül Rákosi ellen, a te irodistád, törzszászlóst mondtál, ugye, aki hivatalból kezdett nyomozni, rájön a tervre, aztán arra is, itt már a telepátiád is segített, hogy az államvédelem is tud a dologról, de meg sem próbálják meghiúsítani, csupán annyit tesznek, hogy Rákosi helyett egy hasonmást készülnek beáldozni. A pártvezér dublőrét akarják a helyszínre küldeni, aki nyilván nem tud róla, hogy halálra van ítélve.*

– Ja. Kábé ez a szitu.

– *Természetesen az államvédelmi hatóság nem tudja, hogy a te irodistád is képben van, azt meg pláne nem…*

– … hogy én is? Istenem, dehogy! Arra gyorsan rájöttünk, hogy ha bármi módon közbelépnénk, akkor azonnal levennének minket is a tábláról.

– *De ha nem csináltok semmit…*

– Az sem egy életbiztosítás. A merénylet után nyilván lesz egy nyomozás, na persze látszatnyomozás, amelyben firtatni fogják, miért nem volt hatékonyabb az én nyomozóm. Ha vallatni kezdik… ha hozzám is eljutnak…

– *Értem. Jókora csapdában voltatok. Hogy úsztátok meg?*

– Ha-ha. Kérdezd inkább úgy, ki oldotta meg a dolgot?

– *Oké, mondd, Pálma, ki oldotta meg a dolgot?*

– Hát Sztálin!

– *Sztálin!?*

– Ő! Igen! Személyesen!

– *Na erre kíváncsi vagyok!*

– Rákosi március 9-én született. Aznap, kilencedikén lett volna a születésnapi projekt. A páternoszterezés. Sztálin viszont négy nappal korábban, 1953. március 5-én meghalt.

– *Ó-ó! Vagyis az ünnepség…*

– Az ünnepség olyannyira elmaradt, hogy a temetés épp aznap, Rákosi hatvanegyedik születésnapján volt. Ott törölgette a könnyeit a moszkvai ravatal mellett, fotósok fotózták, filmesek filmezték, szóba se jöhetett, hogy Pesten maradt hasonmását… most már érted, ugye!

– *Igen. Legföljebb azt kéne elvarrnod, hogy később…*

– Hogy miért nem volt valami retorzió a tervezett, noha meg nem történt merénylet miatt? Nem mondom, hogy nem féltem, hónapokig, évekig, voltaképp egész 56 októberéig azt vártam, mikor vesznek elő, de tudtommal a főiskolás gyerekek is megúszták.

– *És R. J.? A törzszászlósod?*

– A nyomozónő, még nálam is jobban félhetett, a Sztálint búcsúztató nagygyűlésen, a szobor előtti téren láttam utoljára, azt mondta, felejtsek el mindent, amiről köztünk szó esett és nehogy keresni próbáljam, mert magamnak ártanék vele. Abból, ahogy megszorította a kezem, éreztem, nem fogjuk látni többet egymást. Azt hiszem…, remélem, disszidált… vagy ki tudja…

A Szokol Pálmával fölvett beszélgetést lejátszottam Ághy Elemér történész professzornak, akitől arra vártam választ, hihetőnek tartja-e, hogy 1953-ban merénylet készült Rákosi ellen, valamint tud-e tervezett vagy megkísérelt merényletekről.

– A kérdés második felére könnyebb válaszolni, kezdjük is azzal, vagyis hogy volt-e valaha merénylet Rákosi ellen? Hát, ahogy vesszük. Olyan, amit az illetékesek merényletnek tartottak, olyan volt több is.

– *Merényletnek tartottak… sejtelmes fogalmazás, hogy értsük ezt?*

– Merényletnek vették azt is, ha egy róla készült festményt vagy szobrot megcsonkítottak, voltak ilyen nyilvános perek is. Valahol a kapuvári járásban például egy raktáros légpuskával kilőtte az üzemi konyha falán lógó Rákosi

fénykép szemét. Hat hónapot kapott, de csak azért, mert a tanúk szerint véletlenül sült el a…

– *Na jó, én igazibb merényletekre gondoltam.*

– Mondok olyat is, a kép elleni merénylettel csak a korabeli légkört akartam szemléltetni. Valamelyik nyáron, talán 47-ben Rákosi egyik testőre talált egy háborúból visszamaradt kézigránátot a Sváb-hegyen, azon a kerti úton, amelyik Rákosi Béla király úti hétvégi villájába vezetett. Azt képzelhette, aki odatette, hogy ha autóval rámennek, majd fölrobban. Amatőr akció volt, de az is lehet, hogy a testőrök találták ki, hogy a saját fontosságukat bizonyítsák. Később, egy lucskos őszi napon, az már 1949 vége felé volt, valahol Cinkotán összecsúszott Rákosi autója egy mérnök kocsijával. Nem volt komoly karambol, nem sérült meg senki, a sárhányók behorpadtak, talán az egyik lámpa is összetört. A peches mérnököt ennek ellenére lefogták, szándékos merénylettel gyanúsították, Kistarcsára internálták, aztán a recski munkatáborba került.

– *Véletlen baleset volt?*

– Az. Annyira véletlen, hogy az illetőről hosszas kutakodással sem tudtak egy kirakatperre való anyagot összeszedni, pedig nagyon igyekeztek. Az olasz kommunisták főtitkára, Togliatti ellen, aki egyébként szovjet állampolgár is volt, az előző évben követtek el sikertelen merényletet. Sztálin is sokat példálózott vele, a kommunista vezetők pedig úgy érezték, előbbre léphetnek a szamárlétrán, úgy értem, a fontossági sorban, ha legalább egy meghiúsult merényletet ők is fel tudnak mutatni.

– *Hát ezzel a karambollal, Togliatti ide, Togliatti oda, nem nagyon lehetett dicsekedni.*

– Aztán ott volt a Zöld-ügy. Biztos hallott róla.

– *Zöld?*

– Az. Zöld Sándor, a belügyminiszter. Bírálták, hogy nem üldözi elég elszántan az ellenséget, ő meg személyes kihallgatást kért Rákositól. Nem tudni, mi történt négyszemközt, Zöld állítólag feldúlt volt, hazarohant és lelőtte az anyját, a feleségét, a kisfiát és a kislányát, aztán magával is végzett. Ha valóban így történt, akkor tényleg megijedhettek, mert egy ilyen dúvad akár Rákosit is lelőhette volna. Másnaptól bevezették, hogy a politikai bizottság tagjait is megmotozzák, ha bemennek Rákosihoz.

– *Azt mondta, hogy ha tényleg így történt…*

– A családirtást nem látta senki, csak később, hogy jön ki a vér az ajtó alatt. El lett titkolva az egész, az újságban csak az volt, hogy Zöld önkritikát gyakorolt.

– *Elég speciális önkritika. Olyan merénylet, amivel elő lehetett volna hozakodni a nyilvánosság előtt is, olyan nem volt?*

– Hát merénylet nem, legföljebb…

– *…legföljebb?*

– Legföljebb terv… A Zanáéké.

– *Zanáék?*

– Hát ők. Összeesküvés Rákosi meggyilkolására, ez volt a fő vád. És mellesleg a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés.

– *Ki volt az a Zana?*

– Zana Albert kiscserkész, aztán amikor 1948-ban feloszlatták a cserkészeket, a csapat tagjaiból megalakította a Kolhoz Deit, vagyis az Isten kolhoza társaságot, amiről úgy képzelte, hogy jobban illik a modern világhoz.

– *Isten kolhoza? Mit mondjak, jókora naivitásra vall.*

– Az igazi naivitás az volt, hogy a tagokat az ávósok közt toborozta.

– *Micsoda? Az ávósok közt toborzott?*

– Jól értette. Zana maga is ávós lett, a háború vége egy újpesti árvaházban érte, az ÁVH pedig előszeretettel válogatta ki hűségesnek vélt embereit az ilyen intézetekből. Árvák, félárvák, átnevelő meg javítóintézeti gyerekek, koncentrációs táborok felszabadított rabjai, akikről azt gondolták, hogy hálásnak kell lenniük a kommunisták iránt. Az ön riportjában említett nyomozó is ugyebár…

– *Igen, a tetovált szám…*

– Besorozták őket katonának, aztán átvezényelték az ÁVH-hoz, sőt az ÁVH-n belül sem akárhova, egyenesen a pártőrségbe. Az, hogy az újpesti árvaházat eredetileg a szalézi szerzetesrend üzemeltette, valahogy nem szúrt szemet, több ottani gyerekből is ávós lett, vagyis Zana Albert úgy érezhette, hogy a pártőrök közt otthon van. Vagy majdnem úgy.

– *A pártőrség vigyázott a pártra?*

– Ők voltak, vagy nekik kellett volna lenniük a legmegbízhatóbbaknak. Kétszázötvenen voltak, tiszti rangfokozat, kék egyenruha piros sapkaszalaggal, pirosávósnak mondták őket, és persze szolgálati lőfegyver. Testőrként védték a Magyar Dolgozók Pártjának legfontosabb elvtársait: Rákosit, Gerőt, Révait, Farkas Mihályt.

– *A „négyesfogatot"?*

– Őket. Fegyverrel védték őket, vagyis ha valakiknek, akkor nekik tényleg lett volna módjuk és lett volna alkalmuk is végezni velük. Érthető tehát, hogy a pártőrségen belüli szervezkedés gyanúját, mert a lefoglalt klerikális tartalmú nyomtatványokból erre következtettek, azonnal a vezetők elleni személyes támadással azonosították.

– *Vajon a szándékukban állt ilyen támadás, tényleg készültek egy Rákosi elleni terrormerényletre?*

– Az mindegy, hogy én mit gondolok, a többségük bevallotta. Zana is bevallotta, igaz, hogy erős fizikai kényszer hatása alatt vallotta be, ami azt jelentette…

– *Tudom, mit jelentett. Mi lett velük?*

– Többeket kivégeztek, köztük Zanát és Sándort,

– *Sándort?*

– Sándor István. Nyomdász és hittanár. Ő lett a fővádlott. Zana lelki atyja volt, ő szedte ki és nyomtatta az ÁVH-ban osztogatott röplapokat, amelyek ugye nem csak megbízható kezekbe kerültek. Szóval voltak halálos ítéletek és voltak súlyos börtönbüntetések. Összesen 125 év. Azt hiszem, nagy perre készültek, sajtónyilvánosra, de Sztálin halála után, a hirtelen megváltozott légkörben igyekeztek inkább gyorsan lezárni a függőben lévő ügyeket. Attól tartottak,

hogy az enyhülés miatt bagatell büntetések lesznek, vagy felmentések. Május végén titokban, zárt ajtók mögött rendezték meg a tárgyalást, olyan gyorsan, ahogy csak bírták, és két hét múlva megvoltak az akasztások is.

– Tehát úgy tudja ön is, hogy Sztálin halála után megváltozott a légkör.

– Kétségtelen, elkezdődött valami, de ami a riportban elhangzott, hogy egy tervezett majd elmaradt merénylet nyomán semmi felelősségre vonás ne legyen, elég nehezen képzelhető el, hacsak…

– Hacsak?

– Hacsak nem arra számítottak, hogy később, mondjuk, egy évvel később mégis megtörténik a merénylet. Ha így okoskodunk, akkor viszont alig hihető, hogy a dolgot oly pontosan átlátó nyomozónő kereket oldhatott. Hogy disszidált. Valószínűbb, hogy eltették láb alól. Természetesen titokban, hogy semmi nyom ne maradjon utána.

– Köszönöm, professzor úr! Az elmondottakból úgy értem, hogy igazi, klasszikus merénylet nem volt Rákosi ellen. De vajon számított-e merényletre? Vagy félt-e tőle?

– Úgy érti, hogy ő személyesen? Nem tudom, tényleg félt-e, ha beszélt róla, csak annyit mondott, a pártot és a dolgozó népet érné veszteség, ha őt baj érné. Úgy mondta, pótolhatatlan veszteség. Látványosan vigyáztak rá, amit nem csak a félelemmel magyaráznék, a fontosságát is ezzel akarták demonstrálni. A munkahelyére vezető útvonalat váltogatták, sőt a rendszámot is cserélgették a vászontetős Horchon, talán a páncélozott Cadillacjén is, aminek persze nem volt sok értelme, mert nem nagyon volt hasonló autó Pesten. Ha Aligánál beúszott a Balatonba, egy testőr ladikkal kísérte, a másik meg, egy Boda nevű, aki tudott úszni, mellette tempózott. Nem tudom, igaz-e, de többektől hallottam, hogy minden asztallap aljára szerelve volt egy titkos jeladó a biztonságiaknak, a fiókokban meg töltött pisztolyok. Egyszer valami újságíróval egyedül maradt, az benyúlt a farzsebébe a cigarettatárcájáért, de Rákosi gyorsabb volt, előkapta a pisztolyát. Állítólag mindig volt egy kis pisztoly a nadrágzsebében is. Aztán a villa alatt az atomóvóhely, az őrök, akik előkóstolók is voltak, az orvosok folyamatos készültsége, a motozások …

– Értem. A látványos védelem dacára elképzelhetőnek tartja, hogy valakik – és most szeretnék visszatérni a képzős fiúkra meg a páternoszter projektre – szóval hihetőnek tartja, hogy mégis megkísérlik megölni.

– Hogy megpróbálják, hogy kitaláljanak egy tervet, az természetesen elképzelhető. Az már nehezebben hihető, hogy sikerrel járjanak. Ha előbb nem, az előző napi bejáráson, mert minden ismeretlen helyszínt, ahol Rákosi megjelent, ellenőriztek előzőleg, szóval az előző napi bejáráson az államvédelem közbelépett volna és leállította volna a dolgot. Ártatlanabbnak tűnő eseményeket is stornóztak biztonsági kockázatra hivatkozva.

– És mi a véleménye arról, hogy úgy mondjam, rácsatlakoztak volna a merénylet tervére, hogy beáldozták volna a dublőrt?

– Agyafúrt dolog. A kiötlőknek eszébe juthatott Káplán Fanni. Tudja, ki volt? Vagy inkább Fanni Kaplan?

– *Mintha hallottam volna… A Lenin elleni merénylő?*

– Az! A dolog nem sült el rosszul. Legalábbis bolsevik szempontból nem. Lenin túlélte a támadást, a népszerűsége pedig hihetetlenül megugrott. Legendák születtek a sebezhetetlenségéről, ami a kultuszának az alapja lett. Tényleg meglepő, hogy felépült, pedig Kaplan háromszor is eltalálta, ráadásul arzénba mártott golyókkal találta el, hogy ha nem lennének halálosak a lövések, akkor is megölje a mérgezés. De valamivel nem számolt, vagy nem számoltak, akik Fannit rábírták a dologra, mert naivitás azt hinni, hogy a félvak, paranoiás roncs magányos merénylő volt, nem számoltak azzal, hogy Lenin akkor már immunis volt az arzénra, mert a vérbaját épp arzénes injekciókkal kezelték. A Kaplan merénylet nem csak az ávón volt tananyag, a pártpropagandisták szemináriumain is, Rákosi meg pláne ismerte, hiszen épp ott volt Szovjet-Oroszországban, szóval közvetlenül is átélhette, hogy indul be a kultusz-gép. Na persze esze ágában se volt golyót kapni a vállába meg az állába, a terrorhölgy ezekbe lőtt, sőt sehova se akart golyót kapni, azt viszont nem nagyon bánta volna, ha a dublőrje belesétál egybe. Sőt! Kifejezetten kívánatosnak tartotta volna, legalábbis úgy képzelem. Ahhoz, hogy értsük, tisztában kell lenni az ország helyzetével. 1953 elején már nyilvánvaló volt, hogy komoly válság van. Az előző évi aszály miatt élelmiszerhiány volt, az eltúlzott iparosítás visszaütött, a letartóztatások munkaerőhiányt, az importkiesések nyersanyaghiányt eredményeztek, a nagy dérreldúrral beharangozott tervek legföljebb papíron teljesültek. A három nagy pesti presztízsberuházás összeomlani látszott. A metróépítés elakadt, csak idő kérdése volt, mikor jelentik be, hogy leállítják. A budai vár rekonstrukcióját, oda költözött volna Rákosi, elnapolták. A Népstadion nem készült el határidőre s már látszott, csak torzó lesz, amikor átadják. Az életszínvonal látványosan csökkent, holott előtte sem állt valami magasan. A belső elégedetlenséget ugyan sikerült elnyomni, egyre több kritika érkezett viszont Moszkvából. Célozgattak rá, hogy meg kéne osztani a hatalmat, ami Rákosi esetében azt jelentette, hogy a miniszterelnöki, vagy a párttitkári funkciót el kéne engednie. Ráadásul elkezdtek zsidózni is. Aztán 52 decemberében kivégezték Slánskýt.

– *Slánskýt?*

– Őt. Rudolf Slánskýt, a csehszlovákok Rákosiját. Moszkovita pártfőtitkár, elkötelezett sztálinista, ráadásul ő is zsidó. Gazdaságszervezési hibákkal kezdődött a koncepciós vádirat, csoda-e, ha Rákosi pánikolni kezd és megpróbál kieszelni valami látványos mentőakciót? A riportban megszólaló hölgy…,

– *Szokol Pálma*.

– Igen, Pálma asszony a maga módján jó helyzetjelentést adott. Az országot a negyvenes évek végén, az ötvenesek elején úgy-ahogy összetartotta a félelem, de a trockista hazaárulók, az imperialista ügynökök, a titóista nemtudomkik elleni fellépés, ami a Rajk-banda felszámolásával ért csúcsra, kezd elfelejtődni. Olyat is hallani, hogy áratlanul végezték ki őket. Világos, hogy szükség van egy még durvább traumára, egy olyan eseményre, ami a Rajk-pernél is jobban megmutatja, mekkora veszélyeknek van kitéve az ország. Kell valami,

ami megteremti újra az összefogást, az egységet, hogy a kétkedők észbe kapjanak és a bizonytalanok hite megerősödjön a szocializmusban. De mi lehet egy ilyen esemény? Egy újabb kémbanda leleplezése már nem szólhat akkorát, bárki lenne is a feje. Rajkhoz mérhető potentátot amúgy se lehetne találni. Kádárt ugyan lefogatta Rákosi, aztán idővel Péter Gábort is, de hol van egy Kádár, pláne egy Péter Gábor Rajktól. Félni ugyan lehet tőlük, jobb helyen vannak a magánzárkában, mintha szabadon lennének, de sosem lehetne velük akkora pánikot csapni, mint a Rajk-bandával lehetett. Kádár egy unalmas figura, Pétert meg mindenki utálja. Ha Rákosi fölakasztatná őket, a dolgozó nép, legföljebb megvonná a vállát. De nem akasztatja, dehogy akasztatja. Még azt sem tudja, mi legyen ellenük a vád, csak azt tudja, hogy ha a Rajkék bűnösségébe vetett hit meginogna, ha valaki Moszkvából elkezdené firtatni az ítéletek jogosságát, akkor Kádár és Péter nyakába varrható az ügy. Értékes foglyok, el is rendeli, hogy ha a küblire ülnek, akkor se vegyék le róluk a bilincset. A nagy durranáshoz azonban valami egészen más kell.

– *Például?*

– Moszkvára kell figyelni! Mint mindenben, ebben is. Az oroszok pont ekkoriban találták ki az orvospert, azt, hogy a zsidó orvosok a kommunista vezetők megölésére készültek, de az éber KGB az utolsó pillanatban leleplezte őket, és így megmentette magát a generalisszimuszt is. Hogy a nagy Sztálin életveszélyben van, annak itt Magyarországon a Rákosi életveszélyben hír felel meg. De az ijesztgetés már kevés, konkrétum kell, egy meghiúsult merénylet se rossz, de egy sikeres merénylettel semmi sem ér föl.

– *Vagyis professzor úr hihetőnek tartja a merénylet tervét?*

– Nézze, történészként, ráadásul úgy, hogy csak egyetlen interjúra támaszkodhatom, nem foglalhatok állást. De arra alkalmasnak tartom a leforgatott anyagot, hogy felvetései, valamint a benne bizonyítékként emlegetett tények alapján további kutatások kezdődjenek.

Zsille Gábor

Hiány

Mekkora kalanddá nemesedett
az a családi séta Szentendrén,
hetvenkilenc tavaszán, mikor még
nem tudtam, hogy létezik karantén

és ingázás, határzár, vasfüggöny
(belső játszóteremen hinta állt,
s még a hatnapos tanítási hét
sem jelentett számomra kínhalált);

az a családi séta Szentendrén,
negyvenegy éve, talán májusban,
apám lefotózott a dombtetőn,
a templomnál pózolok fásultan,

mert untam az egész kirándulást,
izzadtam a túl meleg ruhában,
éhes lehettem, nyűgös vagy álmos…
Hányan fotózkodtak még utánam

az évtizedek során a dombon,
hány mindennapos családi emlék
nemesedik édes kalanddá most,
s hányféle színnel kísért a nemlét,

a hiány, a kert, miféle tervek
és utak kerülnek elő? Noszlop
és Magyarpolány között az erdő
hív, de ösvénye semmivé foszlott.

Zsille Gábor (1972) költő, műfordító. A *Magyar Napló* versszerkesztője, Térey-ösztöndíjas.

Erdő

Bennem lángol az erdő
Arizona szélén
vagy Szibériában
bennem kiáltoznak a
tűzoltók angolul
oroszul, hiába

Szüntelen ropognak
a máglyák sok száz
hektáron valahol
sikoltva iszkolna
háztető, bozót
koala, juhakol

Föld védtelen foglya
lángol bennem az
erdő, de nem ég el
őrködöm fölötte
folyton, öntözöm
vízfüggöny-emlékkel

Avarral, illattal
színnel, túl lázon
veszteségen, gondon
ropogva izzik a
Heining, Surrey Hills
veszélyben Ulm, London

Város

El fogok költözni
mióta mondom
nem állok tovább
ezen a porondon

Miért is maradnék
nincs erre pardon
nem fér a pesti
flaszteren a szarnyom

El fogok költözni
nem tudom, hova
főváros-anyám
nem édes, mostoha

Megfojt engem, pedig
egykor szeretett
nem szedem mások
után a szemetet

El fogok költözni
hogy kertem legyen
a sövény alján
árnyékom meglelem

Egy gyümölcsfa ágán
a gyerekkorom
jövőmbe veszve
most, majdan, egykoron

Barna Teréz

Molnár Tamás, korunk Symmachusa[1]

Molnár Tamás középosztálybeli családban született 1921. június 26-án. Szüleinek – szigorú, zárkózott édesapjának és melegszívű édesanyjának – egyetlen gyermeke volt. Hatéves volt, amikor a család a korábban Magyarországhoz tartozó Nagyváradra költözött. A trianoni békediktátum 1920-ban Erdélyt Romániához csatolta, ezért a kis Tamás román nyelven kezdte el az iskolát. Életének korai szakaszában három jelentős esemény is történt vele: el kellett hagynia az otthonát, a szülővárosát és anyanyelvi környezetét. Mindezt viszonylag jól viselte: a kiváló elméjű kisfiú hamar elsajátította a román nyelvet, alkalmazkodott az új hazához és jól teljesített az iskolában. Nem hanyagolta el az örökségét sem: az iskola után nyelvórákra, magyar irodalom és történelem órákra járt.

Nemcsak a történelem volt fontos érdeklődési terület Molnár Tamás életében. *Dove va la Tradizione Cattolica?* (Roma, 2005) című könyvében – amelyből a továbbiakban többször idézünk – elmondta, hogy a Történelem számára elválaszthatatlan a személyes történelmétől. Magyarul tanulni Nagyváradon nem azt jelentette, hogy a tantárgyakhoz még egy óra hozzáadódik, hanem lázadást egy tökéletlen emberi igazság ellen, egy magasabb rendű igazság nevében. Ez a látszólag ártalmatlan lázadás nem volt kockázatmentes: hétéves korában megtanulta, mit jelent az életét félteni. 1928-ban, egy helyi diákkongresszus alkalmával a Vasgárda tagjai üvöltözve vonultak keresztül a városon: „Zsidókat Palesztinába, magyarokat hatlábnyira a föld alá!" A történelem figyelmeztetése ellenére nem kerítette hatalmába a neheztelés; életének más kellemetlen eseményei miatt sem táplált gyűlöletet. Például mindig tisztelettel írt és beszélt Mircea Eliade-ról, a román származású híres – egykor a Vasgárdával rokonszenvező – vallástudósról.

Molnár Tamást már korán vonzotta a független intellektuális élet. Legmaradandóbb gyermekkori élményeinek egyike egy különös naphoz kapcsolódik: azért hiányzott az iskolából, mert egy teljes napot a nagyváradi nyilvános

Barna Teréz (1953) újságíró, Molnár Tamás volt asszisztense. New Jerseyben él.

1 Barna Teréz esszéje a québec-i *Égards* francia nyelvű katolikus konzervatív folyóiratban jelent meg 2017 januárjában. A ford. megj.

könyvtárban töltött. Édesanyja igazolást írt ugyan, de édesapja átlátott a szitán, és véget vetett a fia kutatói próbálkozásának.

Az iskolában három barátja volt, akivel „Az élet" nevű játékot játszották. Egyik a Király volt, a másik a Püspök, harmadik a Tudós, Tamás pedig a Filozófus, mivel már korán vonzották a bölcseleti kérdések. Az órák után sokat ténferegtek, és szórakozásból úgy beszéltek egymáshoz, ahogy egy királyhoz, egy püspökhöz, egy tudóshoz és egy filozófushoz illik. A játékszabály szerint egymást illő tisztelettel kellett megszólítani. A fiúban ez a játék csak erősítette érdeklődét a bölcselet iránt; úgy nőtt fel, hogy folyamatosan filozofált, egész életét a gondolkodás töltötte be.

1938-ban a család visszatért Budapestre. Filozófusunknak el kellett válnia legjobb barátaitól, azaz a Királytól, a Püspöktől és a Tudóstól. Budapesten kellett megállnia a helyét, ahol megtapasztalta: bizony le van maradva a tantervhez képest, a magyar kultúrához kapcsolódó nagyváradi magánórák ellenére. Életében az első igazi válságot az okozta, hogy meg kellett válnia legjobb barátaitól és az új iskolában nagy próbatételeket kellett kiállnia. Akárhol járt, soha nem érezte magát otthon később sem.

A középiskola elvégzése után filozófiát és francia irodalmat tanult Brüsszelben. A német megszállás idején letartóztatták, éveket töltött munkatáborokban, csak a háború végén szabadult a hírhedt dachaui táborból. Budapestre visszatérve, szembesülnie kellett a ténnyel: szülei életüket vesztették 1944–1945 telén, a magyar fővárosra mért légitámadás egyikében. Mivel senkije sem volt, úgy döntött, abba az országba megy, amelyet leghőbb vágya volt megismerni középiskolai évei óta, azaz Franciaországba.

Balszerencséjére a szükség is úgy hozta, hogy Brüsszelen keresztül tartott oda. Jóhiszeműen jelentkezett a rendőrségen, hogy új személyazonosságot igazoló iratot kapjon. A belga rendőrség azonban megbilincselte és bebörtönözte. Olyanokkal volt együtt fogságban, akiket náci kollaborációval gyanúsítottak. Néhány hónapot töltött a börtönben, ahol nem tudta, hogy élve vagy csak koporsóban távozik, mint néhány cellatársa. Kivégezték azokat a fogvatartottakat, akik huszonnégy órán belül nem tudták meggyőzni az esküdtszéket az ártatlanságukról. Molnár nagy gyakorlati érzékkel készült fel a két lehetséges következményre. Ha életben maradhat, szabadulása után fel kell hagynia utazási tervével, mert közeledett a tanév eleje. Cellájából két levelet írt a legközelebbi egyetemeknek: a Leuveni Katolikus Egyetemnek és a Brüsszeli Egyetemnek. Az első nem válaszolt, a második azonban helyt adott kérelmének. Majd egyik reggel, miután sikerrel vette a vizsgálódó kihallgatást, megkapta a szükséges iratokat és szabadon engedték. Brüsszelben egyik ismerőse lakásán talált átmeneti szállást, és szeptemberben folytathatta az egy évvel korábban, a háború miatt megszakított egyetemi tanulmányait.

1948 tavaszán szerzett francia irodalom és filozófia szakos diplomát. Néhány hónappal korábban egy újságot olvasva rábukkant a hírre: Eisenhower tábornok lesz a Columbia Egyetem rektora. Európai viszontagságai miatt és mivel mind

lelkileg, mind de facto haza nélkül maradt, úgy döntött, hogy ír a tábornoknak. Angol nyelven levelet írni nem okozott neki gondot: a Brüsszeli Egyetemen jó nyelvérzékéről volt ismert. Természetes volt számára, hogy a belga fővárosban ő az idegenvezetője és tolmácsa Ruth Benedictnek, a Columbia Egyetemről érkezett híres értelmiséginek.

Eisenhower tábornoknak írt levelében Molnár segítséget kért, hogy felsőfokú tanulmányokat folytathasson a Columbia Egyetemen. Néhány héttel később válasz érkezett Schultz őrnagytól, Eisenhower tábornok segédjétől, aki tájékoztatta: továbbították kérelmét az egyetem vezetőségének. Nem sokkal később fel is vették a Columbia Egyetemre, és 1949 januárjában megérkezhetett New Yorkba.

Ahogy sok más bevándorló, ő is főleg szabadságot és menedéket keresett az Új Világban. A szabadságot anyagi értelemben megkapta ugyan, de a gondolkodási szabadságát nem találta meg. *Ha különböző, deviáns vagy* címmel írt erről cikket a *National Review* 1958. augusztus 2-i számában. Mindig is hálás volt a nagylelkűségért, amellyel az Egyesült Államokban fogadták, de az emberségesség folyton hiányzott neki – mind a társadalmi, mind magánéleti kapcsolataiban. Mivel meggyőződésből képtelen volt bármilyen csoporthoz tartozni, szakmailag és magánemberként is többnyire elszigetelt maradt.

Molnár Tamás tipikus értelmiségi volt, így érthető, hogy életműve fő témáinak egyike az értelmiség problematikája volt. Az Egyesült Államokban ő vezette be az „értelmiségi" szót az irodalmárok vitáiba. A „Plight of the Intellectual" („Az értelmiségiek sorsa") című írásával szerzett magának nevet, amely a *Commonwealth* folyóiratban jelent meg 1955 augusztusában. E rövid esszét hamarosan egy beszélgetés követte az íróval a *Time Magazine*-ban. Nem sokkal később már írni kezdett a *National Review*, a *Modern Age*, a *Catholic World* és a *World view* folyóiratoknak.

Számára a függetlenség mind a gondolkodásában, mind az életben annyira fontos volt, hogy az ellentmondás már-már reflexévé vált. Bárkivel, főleg egy csoporttal vagy párttal való egyetértés gyanút keltett benne. Másrészt veleszületett szükséglete volt az igazságtalanság elleni küzdelem és hogy tehetségét egy fontos ügy szolgálatába állítsa. Ezért kötelezte el magát az amerikai konzervatív mozgalomban. Jó barátságba került a híres gondolkodóval, Russel Kirkkel, aki megkérte, hogy legyen a *Modern Age* szerkesztőbizottságának tagja.

Mintegy tízévnyi Egyesült Államokbeli tartózkodás után Molnár – annak ellenére, hogy tanár és neves író lett – erős csalódottságot érzett az amerikai életmód miatt. Az Új Világban a legrémisztőbbnek azt találta, hogy könnyen eldobják hagyományaikat az állampolgárok: legyen szó nemzeti büszkeségről, őseik bölcsességéről, egyházakkal és diplomáciával kapcsolatos tapasztalatokról, a hagyományos család szerkezetéről vagy a lélek örökéletre való törekvéseiről. Úgy döntött, hogy megvizsgálja: „a régi világ jó kezekben van-e", és olyan elsőrangú gondolkodókkal találkozik, akik még az öröklét valóságából indulnak ki. Molnár ilyen reményekkel és várakozásokkal telve érkezett meg Párizsba 1958 júniusában. Véletlennek köszönhetően már első párizsi reggelén abban

a szerény kétszobás lakásban találta magát, amely a Pierre Boutang által 1954-ben alapított hetilap, a *La Nation française* irodájaként szolgált. Első francia nyelven írt cikke az 1958. októberi számban jelent itt meg, és ezt követően 1964-ig folyamatosan publikált a lapban. Rendszeresen írt más francia folyóiratoknak is: *Itinéraires, La Table ronde, Esprit, La France catholique, Monde et Vie,* hogy csak néhányat említsünk a tucatnyi folyóirat közül. A következő három évtized során évente nyolc hónapot szentelt az oktatásnak az Egyesült Államokban, és négy hónapot Európában, főleg Párizsban töltött.

Franciaországban végre megtalálta azt az értelmiségi környezetet, amelyben kiteljesedhetett, de a forradalmi szellemiség már minden irányból fenyegette. „Az 1958-at követő időszak – mesélte a már említett olasz nyelvű interjúkötetben –, rendkívül gazdag volt olyan már-már forradalmi eseményekben – ha megengedhető, hogy ezt a szót valódi értelmében használjuk –, amelyek nem jártak szükségszerűen vérontással. De Gaulle tábornok ismételt hatalomra kerülése, a dekolonizáció, az amerikai befolyás határozott megerősödése a szovjet bombával és Hruscsov fenyegetéseivel szemben, a II. Vatikáni Zsinat, 1968 májusa, a fogyasztói társadalom kialakulása Franciaországban, Mitterand szocializmusa, Lefebvre atya ügye: ezek a lappangó forradalomnak olyan hozadékai, amelyek felráztak minket."

Első művét szellemi vezetőjének, Georges Bernanos életművének szentelte. Molnárt lenyűgözte, ahogyan a nagy katolikus író a modern kor veszélyeit elemezte. A könyv első kiadása 1960-ban jelent meg *Bernanos, His Political Thought and Prophecy* címmel. E könyvet negyvenhárom másik követte négy évtized alatt, amelyeket angol, francia és magyar nyelven írt és több nyelvre is lefordítottak. Amikor arról kérdezték, melyik könyvét szereti leginkább, Molnár az *Archetypes of Thought* (A gondolkodás archetípusai) és a *The Decline of the Intellectual* (Az értelmiség alkonya) között habozott. Az elsőt azért kedvelte, mert a számára a világ leglenyűgözőbb témájával kapcsolatos történetet mesélt el benne. A másodikra azért volt büszke, mert ez a könyv sokkal szenvedélyesebb és sokkal nagyobb reakciót váltott ki, mint a többi írása.

Molnár Tamás számára a II. vatikáni zsinat „az évszázad nagy válsága" volt. A zsinat által előidézett változások nyugtalanságot keltettek benne. „[Amerikában] megértettem – mondta az olasz nyelvű kötetében –, mennyire nagy szükség van az anti-utópizmusra, az eredeti és a gondolattól általában elidegeníthetetlen állandóságra, valamint a vallásra, amely sérthetetlen doktrínákon és stabil tanításokon, az Egyház tanításain alapszik. Így érthető, hogy a század nagy válsága, a II. Vatikáni zsinat miért érint engem olyan mélyen: a zsinat két évezred folytonosságát vetette el. Én ezt mintegy személyes támadásnak éreztem […]. A II. Vatikáni zsinat elszakította azokat a kötelékeket, amelyek a Teljességhez kötöttek minket és szétszórta őket egy hitetlen, törvény nélküli világban."

Az 1960-as években Afrikába és Ázsiába utazott, így alkalma nyílt megismerni a nagyobb gyarmati országokat még a dekolonizáció előtt, és a világot, még

mielőtt a globalizáció egységessé tette volna. Amint elmondta, érzése szerint becsúszott egy olyan ajtón, amely egy régi, festői világba vezetett, még mielőtt a globalizáció szürkévé, jellegtelenné változtatta volna. Útjainak eredménye két könyv volt – az *Africa, a Political Travelogue* és a *South West Africa. The Last Pioneer Country* –, valamint számos cikk, amelyek közül egyet megemlítek. A *Három karácsony* című cikke jól tükrözi Molnár Tamás világszemléletét. Molnár e három karácsony mindegyikét bolygónk valamelyik egzotikus részén töltötte, és ezt a szent napot mindenhol katolikus misével ünnepelték. A későbbiekben ezeket a helyeket vagy lerombolták nem sokkal látogatása után, vagy – Tajvan esetében – a kommunizmus fenyegette, amely a föld leggyilkosabb utópiája. Az első karácsony Salisburyben érte, 1963-ban. Ekkor az ország, Rodézia néven, még brit gyarmat volt. A kormányzó és az országban élő fehérek, akikkel beszélt, arról biztosították, hogy soha nem hagyják el az országot. A második karácsonyt Kambodzsa fővárosában töltötte 1969-ben. A székesegyház, amelyben az éjféli misét tartották, a város legnagyobb épülete volt; a papok és a hívek „úgy érezték, mintha a Golgotához közelednének". És valóban, közülük többen hamarosan Pol Pot párthívei keze által haltak vértanúhalált, a székesegyházat pedig a Vörös Khmerek földig rombolták. A harmadik karácsonyt Taipeiben ünnepelte, Tajvan szigetén, a misét Chen atya celebrálta „olyan buzgósággal, mintha csak személyesen magát Konfuciuszt akarná megcáfolni".

Az utópia, az utópikus gondolkodás az egyik legfontosabb vezérmotívum Molnár életművében. Úgy vélte, a lehető legnagyobb hibát azzal követjük el, ha a jövőbe helyezett álmok nevében feláldozzuk a jelen valóságát. Először 1967-ben jelent meg az *Utopia, the Perennial Heresy* (Utópia. Örök eretnekség) című műve, amely hat kiadást ért meg és öt nyelvre fordították le.

1968-ban szemtanúja volt egy rendkívüli eseménynek: a diáklázadásoknak az Egyesült Államokban és Franciaországban. Először az Atlanti-óceán amerikai oldalán, New Yorkban tapasztalta meg, majd néhány nappal később szemtanúja volt a híres (vagy hírhedt) párizsi zavargásoknak, hallotta a különböző beszédeket, olvasta az újságokat és beszélgetett a két tábor képviselőivel: a forradalom melletti és vele szembehelyezkedő értelmiségi csoportosulásokkal.

Molnár Tamás minden gondolkodásbeli irányzattal, minden politikai csoporttal és – akár azt is mondhatjuk – minden nemzettel szemben független volt. Ugyanakkor arra a kérdésre, hogy lehetne-e egyszerűen csak „világpolgárnak" hívni, azt válaszolta: „Egyáltalán nem. Azt szeretném, ha inkább nacionalistának címkéznének." Ez rendben is volna, de melyik országban? Magyarnak született, harmincéves kora körül amerikai állampolgár lett, de sem az akkori Magyarországgal, sem az Egyesült Államokkal nem tudott azonosulni. Molnár Franciaországot vagy inkább a francia kultúrát választotta hazájául: „[számomra] Franciaország a történelem megtestesülése volt, egy rendkívül kifinomult és ugyanakkor mélyreható gondolkodásmód." Franciaország is értékelte ezt a szorgalmas és idegen értelmiségit: „Az, hogy francia értelmiségi lettem, számomra valódi megtiszteltetés volt egy inkább idegengyűlölő nemzet

részéről […]. Amikor 1977-ben megkaptam Jacques Médecin, Nizza akkori polgármesterétől a »legjobb politikai gondolkodó Franciaországban« kitüntetést, úgy éreztem magam a fogadóteremben, mint aki épp most kelt át egy háborgó óceánon és végre megérintette a szárazföldet: francia lettem spirituális kooptálással."

1989-ben leomlott a berlini fal és elbuktak a kommunista kormányok Kelet-Európában. Molnár Tamás – életében harmadszor – új pályára lépett. Miután több mint három évtizeden keresztül tanított, főleg az Egyesült Államokban (Brooklyn College, Long Island University, Hillsdale College, Yale), valamint Dél-Afrikában (Potchefstroom University), végre szülőhazájában, Magyarországon két egyetemen is katedrát kapott: vallásfilozófiát tanított az Eötvös Loránd Tudományegyetemen és filozófiát a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen. Könyveket és tankönyveket is írt magyar nyelven, 2005-ig rendszeresen publikált mintegy tucatnyi magyar újságban és folyóiratban.

1999-ban jelent meg Svájcban a *Moi, Symmaque* (Én, Symmachus) című műve. E könyv valamiféle értelmiségi vallomás. Molnár azt írta, hogy a cím ellenére ő nem Symmachus hasonmása; a közte és Symmachus között lévő hasonlóságokat leszűkíti a hanyatló római birodalom és a jelenlegi Nyugat közötti hasonlóságokra, valamint a Symmachus világában és az ő világában betöltött szerep közötti hasonlóságokra. Symmachus, a negyedik század végén élt arisztokrata szenátor utolsó védője volt egy hanyatló vallásnak: a római pogány hitnek és egy olyan kultúrának, amely egyre inkább hanyatlik az új jövevény, a kereszténység kihívásaitól. Molnár is úgy tekintett magára, mint aki egy régi rendről tanúskodik, és azt védi. A modernség – részben szándékosan, részben akaratlanul – egy zűrzavaros korszakot teremtett, amely után egy bizonyos új rendnek mindenképp meg kell jelennie. Molnár nem hitte, hogy ennek az új rendnek előrelátható a jellege; ahogyan gyakran fogalmazott: a jóslat a filozófia leggyengébb láncszeme. Amikor fiatalabb és optimistább volt, a *La Gauche vue d'en face* (Szemtől szembe a ballal, Párizs, 1970) írójaként megpróbálhatta visszatartani a modernség romboló gépezetét Róma, Athén és Jeruzsálem örökségének megmentése érdekében. Élete vége felé gyakran kívánta, hogy az elkerülhetetlen összeomlás minél gyorsabban bekövetkezzen a válaszként megszülető új rend érdekében.

Molnár Tamás 2010. július 20-án hunyt el a virginiai Richmondban, és ma még mindig nem tudjuk, hogy milyen lesz ez az új rend.

Fordította: S. Király Béla

Molnár Tamás

Visszatekintés

(részletek)

Molnár Tamás itt olvasható emlékmorzsáit élete utolsó éveiben diktálta egy brazil származású fizikus hölgynek. Ekkor már évek óta nem írt, de ha akadt valaki, akiben megbízott, annak „tollba mondta" gondolatait, üzeneteit. Ennek az utolsó és befejezetlen művének a Looking Back (Visszatekintés) címet adta.

Az utolsó lakóhelye Richmond volt, Virginia államban. Ideköltöztek New Jerseyből, Molnár felesége, Ildikó idősebbik orvos fia szomszédságába. Egy elegáns utcában három kisebb lakást nyittattak egybe, hogy elférjenek. A hatalmas Molnár könyvtár mellett a házi segítőjük is velük lakott, és volt egy vendégszobájuk is.

A Visszatekintést lejegyző hölgy minden hónapban egyszer elrepült hozzájuk New Jerseyből, és a hétvégét ott töltötte. Ezeken a hétvégéken diktálta angolul Molnár a visszaemlékezéseit. Ekkoriban már csak ült, vagy ereje fogytán, feküdt. A diktálás közben olykor elbóbiskolt. Fontos volt számára a munka, ez tartotta benne az életet, és ez tartotta távol a rettegett unalmat. A szelleme, a gondolkodása végig tiszta maradt.

Molnár számára az unalom nem a szórakozás, hanem a hasznos tevékenység hiánya volt. Azt a helyzetet, állapotot jelentette, amikor az értelmét már nem tudta használni, ha nem volt kivel értelmes vitát folytatnia. Ezért iszonyodott az utópisztikus társadalmaktól, mert ha meg lehetne valósítani, mi várna benne az emberre? Tömény unalom – mondta, mély megvetéssel a hangjában.

Az unalom számára egyenlő volt az értelem halálával. Jobban félt tőle, mint a haláltól. Élete végéig hívő ember volt. Teli kételyekkel, de élt benne az üdvözülés reménye. Egyszer az mondta nekem, hogy nem a fizikai haláltól fél, hanem az intellektusa, az értelme megsemmisülésétől. Nem tudhatta, hogy halála után hogyan és mivé változik a tudata, amit egy életen át művelt. Arra a kérdésre, hogy mit szeretne, mi legyen az utolsó mondata-gondolata a halál pillanatában, ezt válaszolta: Istenem, bocsáss meg! Tudta és hitte, amit kisgyerek korában tanult, hogy ennek az isteni bocsánatnak egyetlen feltétele van: beismerni, és őszintén megszánni minden rosszat, amit életében tett.

MOLNÁR TAMÁS (Thomas Steven Molnar) (Budapest, 1921 – Richmond, Amerikai Egyesült Államok, 2010) magyar–amerikai katolikus filozófus, történész, politológus.

Molnár Tamás földi életének egy nagy célja volt: „Mindig igyekeztem hű maradni ahhoz a választott feladatomhoz – írta –, hogy elfogulatlanul, önbecsapás nélkül megértsem korunkat. Ezeken a lapokon megkíséreltem összefonni személyes élményeimet a múlt leckéjével. Számomra ez egy roppant tanulságos művelet volt."

Barna Teréz
(Molnár Tamás volt asszisztense)

A magyar forradalom

Először kollégáimtól hallottam a magyar forradalomról egy októberi reggelen. Ekkoriban a Sacred Heart College-ban tanítottam, és tanártársaim újságolták nekem, hogy Magyarországon kiütött a forradalom. Engem kérdezgettek a fölkelés okairól és várható következményeiről. Fejben gyorsan végigvettem a lehetséges okokat, és a lehető legjobb tudásom szerint válaszoltam nekik. Rámutattam, hogy az ilyen polgári fölkelésnek hagyománya van; ez lényegében az 1848-as fölkelés újrajátszása, amikor is a Habsburg elnyomás ellen lázadt föl a nép. A hallgatóságban volt, aki nem elégedett meg az üres szavakkal, hanem fogadkozott, hogy csatlakozik a felkelőkhöz. Egy pár kollégám késznek mutatkozott arra, hogy részt vegyen a véres küzdelemben. De aztán hamar alábbhagyott a forradalmi láz itt, a San Francisco-i öbölben. Ami engem illet, sietnem kellett a diákjaimhoz tanítani. A magyarok otthon hamar rájöttek, hogy az egyetlen kormány, amelyik hajlandó katonai segítséget nyújtani, az a spanyol. Az államfő, Franco tábornok, készen állt arra, hogy küldjön egy hadtestet. Eisenhower elnök pedig biztosította Hruscsovot a semlegességről.

Lényegében mindenki, akivel csak beszéltem, boldogan gratulált nekem, mint magyarnak, hogy mi ellenálltunk a kommunizmusnak. A hazai magyarok is büszkék voltak erre a rövid győzelemre a gonosz birodalom fölött. Naivan azt várták, hogy a világ örökké hálás lesz nekik, és Magyarország a szabadság egy szimbóluma marad ezek után. Pedig a nagyvilág értelmiségének a véleménye is megoszlott: egyesek, mint például Albert Camus örömmel üdvözölték a marxizmus vereségét. Mások, mint Bertold Brecht fanyalogtak a marxista utópia leszereplésén.

Franciaország

A francia irodalmi életet mindig nyomon követtem, sőt, hosszú éveken át aktívan részt vettem benne. Még 1952-ben, amikor Oregonban tanítottam, a *Les temps modernes* magazinban olvastam egy vitáról, amely Jean Paul Sartre és Albert Camus között folyt arról, hogy melyikük képviseli jobban az igazi forradalmi szellemet. Írtam egy levelet Camus-nek, amelyben azt kérdeztem tőle, hogy van-e abban valami igazság, amit Sartre állít. Camus részletes válaszában

brilliánsan kiállt a saját állításai mellett a polgári rend védelmében, viszont nem ellenezte a forradalmi lelkületet.

Első francia nyelven írott újságcikkem, „L'Amérique et les Valeurs de l'Occident" 1953-ban a Federation magazinban jelent meg. Érdekes, hogy abban a számban volt egy cikk Giscard D'Estaigne-től is.

Amint módomban állt, átutaztam Franciaországba. 1958. június 13-án érkeztem, vagyis egy hónappal azután, hogy De Gaulle május 13-án átvette a hatalmat.

Egy teljes listám volt fontos emberekről, akikkel találkozni szándékoztam. Köztük az első és legfontosabb Jean-Marie Domenach, az író és harcos „baloldali keresztény" volt. Találkozót kértem tőle, és amikor összejöttünk, kiderült, hogy nagyszerűen megértjük egymást. Ettől fogva ahányszor csak Párizsban jártam, meglátogattam.

Maurice Duverger volt a másik név a listámon, aki író, híres professzor a Sorbonne egyetemén. Világosan látom, mintha csak ma lenne, amint ülünk a Sorbonne egyik üres helyiségében és hosszasan beszélgetünk. Ekkor mondta nekem, hogy barátaival azon aggódnak: De Gaulle lesz a francia Franco. Mások, mint például Claude Bourdet bankár és publicista szintén egy jobboldali, a katonaság által támogatott államcsínytől félt.

A másik oldal alakjai is szerepeltek a listámon, például Henri Massis, aki Charles Maurras egykori tanácsadója és az Action Française nevű monarchista csoportosulás központi embere volt. Massis boldogan mesélt arról, hogy szerinte olyan rendszerváltozás lesz, amelyben De Gaulle jóindulatú diktátorként fog kormányozni. Pierre Boutang, a politikai újságíró és filozófus, a rá jellemző nagy hangon adta elő a jóslatát egy monarchista forradalom közeledtéről. Az általa megjövendölt forradalmi küzdelemben a Vichy kormány követői elleni harcba Charles Maurras mellé belekeverte a tizenharmadik századi királyt, Szent Lajost is.

Azon év júliusában egy emlékezetes esetnek voltam tanúja. Újságíróként meghívtak egy találkozóra: konkrétan egy vendéglőbe az Eiffel torony második emeletére. A nyilvánosság több fontos szereplője, új kabinetminiszterek, újságírók voltak jelen, vagyis szinte mindenki, aki számított Párizsban. Itt volt Pierre Courtade a kommunista újságíró, Claude Mauriac újságíró, a Nobel-díjas François Mauriac fia, Couve de Murville, az új külügyminiszter és még sokan mások. Rengeteg beszélgetésnek voltam fültanúja, megismertem a jelenlevők különféle reményeit és félelmeit. Az volt az érzésem, hogy – a vérengzést leszámítva – ilyen összejövetelek lehettek a francia forradalom alatt is. Újraéltem a történelmet, ami mindig is szenvedélyem volt.

Ugyanez nap délután, mindjárt ebéd után mi, az újságírók összegyűltünk a Külügyminisztériumban, ahol a körülrajongott André Malraux, De Gaulle új művelődésügyi minisztere tüzes beszédben éltette a közszellem megújulását.

Következő nap pedig De Gaulle sajtókonferenciáján vettem részt meghívottként, így tanúja voltam, amikor ez a nagy ember kifejtette a programját.

De Gaulle akkoriban tért vissza Németországból, ahol megszemlélte a francia zónát. Az Elysée palotában a hallgatóság meggyőződhetett arról, hogy De Gaulle biztos volt a vezérkara lojalitásában, a hadsereg támogatásában.

A sajtókonferencia terme tele volt, de tévedés lenne azt állítani, hogy a jelenlevők valamennyien kedvelték volna De Gaulle személyét és programját. Néhány újságíró a tábornok minden egyes kijelentését rajongással fogadta, de a többség nem volt hajlandó behódolni az ékes szavaknak a pompás palotában. Ennek a sajtókonferenciának, sőt, számtalan ezt követő gyűlésnek a hangulatát leginkább egy bizonyos vonakodó lelkesedés jellemezte.

A gaullisták egyik Georges Albertini által patronált gyűlésén találkoztam Boris Souvarine-nel. Souvarine-t kistermetű, ingerlékeny, de könnyen barátkozó embernek ismertem meg. Mint afféle frusztrált ideológus, roppant türelmetlen volt. Kommunista körökben áhítattal emlegették, hogy jól ismerte Lenint, közeli kapcsolatban állt a Mesterrel. Bár Leninről sokat nem mesélt, de az emlékek igazi aranybányáját tárta föl nekem a kommunizmus korábbi éveiről és klaszszikusairól: Kaganovicsról, Molotovról, Martovról. Sztálinról írt könyvét sokáig nem adták ki, mondván, hogy kedvezőtlen. Mire 1935-ben végül kiadták, már veszített aktualitásából. A nemzetközi kommunizmus világában Sztálin került Lenin helyére, Lenint pedig, mint egy újabb kori fáraót, szépen elhelyezték a Mauzóleumban. Azt hiszem, Souvarine kedvelt engem, mert szívesen kérdezgetett az Egyesült Államokról. Meg kell említenem, hogy ekkoriban a hidegháború az érdeklődés középpontjában állt, ezért aztán rengeteg szakértője támadt. Persze, ekkoriban még nem is sejtettük, hogy csekély harminc év múlva a küzdő felek közül sokan leteszik a fegyvert.

1958-tól Franciaország volt az én szellemi otthonom. Minden évben jártam ott, az érzelmi világom odakötődött. Ismertem minden kiadott könyvet, jelen voltam minden vacsorán. Megismertem a francia politikai hagyományt, annak legjobb és legfontosabb alakjait, úgy a régieket mint az újakat.

A franciák, amikor külföldivel találkoznak, először azt vizsgálják, hogy tud-e az illető folyékonyan és helyesen beszélni franciául. Aztán azt nézik meg, hogy elegendően ismeri-e a francia történelmet és a közéletet ahhoz, hogy vele ezekről beszélgetni lehessen. Úgy tűnik, hogy én ezeknek a kívánalmaknak megfeleltem, ráadásul az irodalomban is jártas voltam, így hát befogadtak. Mikor aztán szót emeltem egyik vagy másik oldal mellett véres francia vitákban, és egymás után jelentek meg Franciaországban a könyveim, persona grata és megbecsült jóbarát lettem. Részt vettem ünnepélyes bankettjeiken, és befogadtak a szellemi életükbe. Külföldiségemből csak előnyöm származott: nem várták el tőlem hogy egyik vagy másik oldalhoz csatlakozzam politikai vitáikban.

A korai hatvanas években bemutattak a trónörökösnek, Orléans hercegének. Ő akkoriban egy életvidám ötvenes volt, néhány évvel később hosszú interjút adott nekem a párizsi Tuileriák palotában levő irodájában. Két szempontból is nagy hatással volt rám: nagy tisztelettel tekintettem rá annak tudatában, hogy francia királyok hosszú sorának leszármazottjával állok szemben. Ebben az

időben fél Franciaország monarchista volt. A másik hatása: meglepetés volt, hogy a herceg ugyanúgy beszélt, mint bármelyik francia politikus. A fejtegetései hasonlóak voltak a napilapokban leírt gondolatokhoz. Igyekezett meggyőzni engem az ő ügyének igazáról, de ugyanakkor volt benne elég realitás ahhoz, hogy elismerje: De Gaulle tábornok után a francia politika soha többet nem lesz olyan, mint volt. Abban reménykedett, hogy ha De Gaulle elég sokáig hatalmon marad, Franciaország újra monarchia lesz, és ő elfoglalhatja ősei trónját.

Opus Dei

Amikor első ízben, 1958-ban Spanyolországban jártam, az immár megszelídült Franco rendszert két irányból támadták: egyik oldalról az anarchisták és a kommunisták, másikról pedig új mozgalmak, amelyek elhatárolódtak az eredeti francói eszméktől. A leghangosabb, az Opus Dei-nél sokkal népszerűbb mozgalom a nyugati (klasszikus) liberalizmus volt, amely Spanyolországban elválaszthatatlan az erős katolicizmustól és a katolikus társadalmi rendtől. Már ekkor látszott, hogy ki fog győzni, legalább is ideiglenesen.

Nem sokkal megérkezésem után, bemutattak Rafael Calvo Serer-nek. Calvo igyekezett elmagyarázni nekem, kevéske francia tudásával, az Opus Dei mozgalom álmait és valós helyzetét. Csak később tudtam meg, Calvo egyik amerikai látogatása alkalmával, hogy ő az Opus Dei mozgalom öt főnökének egyike volt, tehát tökéletesen ismerte annak belső működését és a külső hatásokat. Idővel beláttam, hogy az Opus Dei mozgalomnak nem lesz nagy hatása a világban, mert a huszadik század arcvonalát a munkásosztály mozgalmai határozzák meg. Az Opus Dei pedig egy tiszteletreméltó értelmiségi, sőt, elitista mozgalom, amely tudatosan távolságot tart a munkásosztállyal szemben.

Az Opus Dei egyik gyökere a francia Cité Catholique-ba nyúlik vissza. Ezt a szervezetet az első világháború után hozták létre, azzal a céllal, hogy meghódítsák a társadalom középső rétegét, amelyet ekkorra az Egyház kezdett elveszíteni. Az volt az elképzelés a francia és a spanyol nyelvű országokban, hogy visszahódítsák az értelmiségi osztályt, magukhoz ragadják a sajtóban a hatalmat és ezáltal a fő szerepet az államban, végül pedig a politikai életben fölébe kerekedjenek a marxistáknak és a szekuláris erőknek. Míg a tizenhatodik században a jezsuiták csak a háttérből gyakoroltak hatást a világi ügyekre, a modern Opus Dei tagok nem titkolták jelenlétüket a közügyekben. Bizonyos értelemben házaltak az ügyükkel. Az Opus Dei felső vezetésében a papok mellett civilek is voltak. Sok tagot verbuváltak üzletemberek, magas képzettségű értelmiségiek, politikusok, katonatisztek, neves írók közül, mint például Jacques Maritain-t, stb. Az idők során, ahogy elnéztem Calvo Serer barátom amerikai útjait, rájöttem, hogy a Kennedy-féle intellektuális körök – beszédírók, politikusok, üzletemberek és egyetemi tanárok szimbiózisa – az ő számára egy követendő minta.

Madame Gaubert

New York City-beli társadalmi életemben Helen Gaubert központi szerepet játszott. Ez az alacsony, csúnya kis asszony a lakásán egy politikai szalont rendszeresített, amit olyan ügyesen irányított, mint egykor XIV. Lajos a maga udvarát. Szombat esténként sereglettek hozzá az emberek a West 67 utcai lakásba, hogy ott eszméiket és élettapasztalatukat megtárgyalják. Találkoztam itt mindenkivel német páncélos tábornoktól kezdve francia színházi producerig, olasz neo-fasisztától egykori román diplomatáig. A világban forgolódó különféle emberek álltak meg itt egy szerelmi kaland vagy újabb utazás kedvéért. Hogyan is feledhetném, ahogyan Michael de Camaret, az egyik legrégibb francia család sarja az autójában kesergett amiatt, hogy egy banki kisasszony elutasította szerelmi közeledését? Vagy kollégáját, a frontvonal másik oldaláról, a német-cseh Otto von Skorzeny-t, aki Hitler parancsára elrabolta és kiszabadította az olasz fogságból Mussolini-t?

Egyik emlékezetes alak Madame Gaubert szalonjában Brutus Coste, az egykori román diplomata, az 1940-es években a washingtoni Román Nagykövetség ügyvivője volt. Hercegi modora volt, és tökéletesen tudta alakítani ezt a szerepet, ha nincs vele a kellemetlenül basáskodó felesége, aki tönkretette a hatást. Coste azzal kárpótolt minket e veszteségért, hogy nagyszerű történeteket adott elő hivatalos pályafutásából. Például: 1935-ben két román diplomata társaságában sorra látogatta a nyugati fővárosokat, hogy tájékoztassa a külföldi kollégákat a veszélyről, amit Hitler jelentett a liberális demokrácia számára. De a figyelmeztetést úgy fogadták, mint Kasszandra jóslatait. Senki se vette komolyan: se André Tardieu, aki a francia külpolitika vezéralakja, se angol kollégája, Lloyd George. „Ne aggódjon Hitler miatt" – mondták neki – „majd feleségül veszi a szeretőjét, gyerekeik lesznek, és fölhagy a politikával." Pedig Hitler ekkor már a keleti offenzívát készítette elő.

Egy másik különös román vendég, akivel itt ismerkedtem meg, Rădulescu úr volt. Ő már a kommunista Romániából menekült el, Madame De Gaulle személyes segítségével. A hatvanas évek közepe felé De Gaulle NATO-ellenes politikát kezdett folytatni, és ugyanakkor az oroszokkal igyekezett megegyezni. Gondolom, arra számított, hogy hamarosan a nemzeti érdek fog győzni, és az ország fölhagy a kommunizmussal. Ennek a politikának köszönhetően De Gaulle-t és feleségét meghívták Oroszországba. De Gaulle visszatért Párizsba, de a felesége még tovább utazgatott Kelet-Európában. Így jutott el egy román nemzeti parkba, Craiova városában. A park tervezőjének fia, Rădulescu vezette körbe a parkban a vendéget. Rădulescu úrnak tökéletes francia modora volt és a nyelvet is kiválóan beszélte. Az első adandó alkalommal bizalmasan elárulta De Gaulle asszonynak, hogy hazugság mindaz, amit hallott kommunista vendéglátóitól, és segítséget kért ahhoz, hogy elmenekülhessen. Mme De Gaulle megszerezte a szükséges engedélyt, így eljöhetett. Amikor először találkoztam Rădulescu úrral, egy kis bérelt szobában lakott, ami beárnyékolta napsugaras

kedélyét. Később sikerült a szerelmét is kimenteni Romániából, és New Yorkban összeházasodtak.

Egyik este, amikor megérkeztem Madame Gaubert lakására, egy idős asszszony állt a figyelem központjában. Bemutattak Hedde Massing-nak, és – mint megtudtam –, a háború előtti időszakban ő volt az egyik legbefolyásosabb kommunista agitátor Sztálin szolgálatában. Német zsidó nő volt, agresszív, de ugyanakkor szórakoztató is, érdekes történeteket mesélt a kommunista belső körökről. Ez a típus a harmincas években roppant népszerű volt, amikor a valódi és álmarxisták divatban voltak. Sztálin kiválóan megértette és kihasználta ezt a hangulatot, és olyan ügynököket helyezett el az irodalmi és a művészvilágban, mint Picasso, Heinrich Mann (Thomas Mann bátyja), Jean Paul Sartre, Bertrand Russel, jó néhány brit egyetemi tanárt, stb.

A politikai spektrum másik végén állt Jacques Soustelle, aki Londonban csatlakozott a francia ellenálláshoz és Charles De Gaulle-hoz. A háborúban ő lett De Gaulle biztonsági szolgálatának feje, 1955-ben Algéria kormányzója. Részben az ő támogatásának köszönhető, hogy az algériai lázongások után De Gaulle visszatérhetett a hatalomba. Többször találkoztam vele Mme. Gaubert szalonjában, és nem ért váratlanul, hogy 1963-ban, amikor mind a ketten Rómában voltunk, meghívott egy ebédre. Egy vendéglőben találkoztunk, szemben a francia követséggel. Soustelle-t alig lehetett fölismerni: sötét szemüveg volt rajta, és a kalapja fél arcát eltakarta. Egyből elmesélte, amit már tudtam: rajta volt azoknak a listáján, akiket De Gaulle el akart raboltatni, ezért igyekezett rejtőzködni. De Gaulle akkoriban más politikát folytatott, mint a háború alatt. Jól ismert balosokat alkalmazott, a régi gárdájának embereit pedig elraboltatta. Soustelle alig várta, hogy újra hazafiként küzdhessen Franciaországért, és De Gaulle-ban látta tiszteletreméltó becsvágyának akadályozóját.

De Benouville tábornok is prominens vendége volt Gaubert asszony szalonjának. Egy nemesi család fia, jobboldali vállalkozások menedzsere, Franciaország egyik véleményformálója – ami nem kis dolog arrafelé. Hatalmas lakása volt Rómában a Piazza Navonán, amit egy alkalommal nagyvonalúan nekem és a feleségemnek adott használatra. Egy különös jobboldali nacionalizmus volt jellemző rá és Soustelle-re, amelynek univerzalista színezete volt. A francia civilizációt kívánták terjeszteni a világon.

Ritka, de roppant érdekes vendége volt Gaubert asszonyságnak Guderian, az örmény származású ex-tábornok, Hitler fő katonája. Guderian hatalmas területeket hódított meg Oroszországban és Afrikában. Különleges élmény volt őt hallgatni a hosszú New York-i estéken, azoknak a kegyetlen éveknek ezt a kimagaslóan civilizált katonáját.

Georges Tailleur, Gabon utolsó francia adminisztrátora volt, mielőtt 1950-ben egy indiai vette át ezt a munkát. Tailleur valahol hallott Madame Gaubert szalonjáról, és megkért engem, hogy vezessem be oda. Ettől kezdve rendszeres vendég lett ott a feleségével együtt, aki tipikus francia nő volt: brilliáns és kemény.

1958-ban, a New Leader magazin szerkesztői rendeztek egy partit, ahova engem is meghívtak. Itt mutattak be Clifford Foster-nak, aki később Madame Gaubert férje lett, az asszony életének utolsó évében. Foster roppant barátságos volt, mindjárt meg is hívott egy találkozóra, amit exkommunisták tartottak, minden szombaton. „Kedves fiam, jöjjön, barátkozzon velünk!", vagy, mint később, amikor meghívott a New Leader szerkesztőségébe, a Greenwich Villagebe: „Kedves fiam, látogasson meg minket!". Ha jól emlékszem, az egyik ilyen exkommunista összejövetelen találkoztam Eugene Lyonsszal. Ő egyike volt azoknak az amerikai intellektuelleknek, akiket Sztálin azért nyert meg az ügynek, hogy velük ássa alá az amerikai rendszert. A harmincas évek eseményeit látva Lyons szakított a párttal, és harcos antikommunista lett. Viszont a szakítás előtt annyira része volt a belső köröknek, hogy hatalmában állt kiszabadítani Madame Gaubert-t a KGB karmai közül. Ő ugyanis egyszer a szeretőjével egy utazást tett Oroszországban, aminek során lefogták, és néhány keserves hónapot töltött börtönben, mire Eugene Lyonsnak sikerült kiszabadítania. Számomra roppant értékes volt az a lelkes könyvismertetés, amivel Eugen köszöntötte az én „Az értelmiség alkonya" c. könyvemet.

Ernst van den Haag, a National Review neves újságírója is egyike volt a szalon látogatóinak. Egy alkalommal, amikor a lap egy tudósítót kívánt küldeni Dél-Afrikába, Van den Haag-ra esett a választásuk. Úgy vélték, hogy a búrok őt mint hollandot jól fogják fogadni. A baj csak az volt, hogy ő zsidó származású holland volt, és a búrok közt gyakori volt az antiszemitizmus. Tudta, hogy én már jártam Dél-Afrikában, ezért hozzám fordult tanácsért. Aggódott, hogy biztonságban lesz-e a búrok között, de sikerült megnyugtatnom: nem fenyegeti ott veszély. A szalon egyik legérdekesebb vendége Margarete Buber-Neumann volt: ő abban a kétes dicsőségben részesült, hogy megjárta mind a német, mind az orosz koncentrációs táborokat. Amikor Hitler megegyezett Sztálinnal, akkor az oroszból a német táborba került, több más fogollyal egyetemben. Az első férje Rafael Buber volt, Martin Buber filozófus fia. Miután elváltak, Heinz Neumannhoz ment feleségül, a harmincas évek Német Kommunista Pártja egyik vezéréhez. Amikor először találkoztam vele, elmesélte milyen volt 1949-ben Párizsban tanúskodni Viktor Kravcsenko ügyében, az „évszázad peré"-ben. Kravcsenko rágalmazásért perelt egy francia kommunista magazint. A szovjetek erre a perre berepítettek egy csomó ellenséges tanút, többek között Kravcsenko volt feleségét és egykori kollégáit, akik a legkülönfélébb vádakkal álltak elő. Margarete Buber-Neumann tanúvallomása nagyban hozzájárult a győzelemhez.

Nem szabad megfeledkeznem Duke Ellingtonról, Mme. Gaubert egyik legnevezetesebb ismerőséről. Gyakran a fia kíséretében érkezett, és természetesen mindig a figyelem központjában állt.

Érdekes elgondolni, hogy életemre a legnagyobb hatással nem tábornokok vagy tudósok voltak, hanem két nő: Casey anya és Madame Gaubert. A legfontosabb, amit tőlük tanultam, az a józan realizmus volt, amely nem nélkülöz egy

bizonyos szellemiséget. Egyébként második feleségemmel is Madame Gaubert szalonjában ismerkedtem meg. 1961-ben, nyár végén miután visszajöttem Európából, elmentem Madame Gaubert-hez. Ott volt a Katanga Information Office igazgatója, a flamand belga Michael Struelens. Ő beszélt nekem egy magyar asszonyról, aki a katangai politikával foglalkozik, és javasolta, hogy jöjjek vele össze. Ez az asszony Nestler Ildikó volt, magyar menekült, egy magyar-amerikai orvos özvegye. Egyik délután elmentem a Katanga szervezet – Ötödik Sugárút és 49. utca sarkán levő – irodájába, hogy ott beszéljek Michael Struelesszel. Aztán, nem sokkal később Madame Gaubert egyik összejövetelén megismertem Ildikót.

Fordította: Barna Teréz

Kováts Nikolett: Momentum I. (szén, akril, olaj, vászon, 115×104 cm, 2012)

Szegedi Kovács György

Együttállás

(FP-nek)

Egy kopott templom
Egy havas táj
Egy kék színárnyalat
Egy barna göröngyös út
megpróbál
festménnyé összeállni

Egy kopott élet
Egy édes-keser nyár-éj
Egy valahonnan tóduló emlék
Egy csillagfény a szavakon
megpróbál
emberré összeállni

Amikor talpunkon

Amikor talpunkon átég
a rejtelmes igazság,
amikor utunk során
torkunkon akad
a sorsszerű mozzanat,
nehéz megszokni,
hogy még sincs igazunk.

Szegedi Kovács György (1959) lelkésznek tanult, 1987 óta közöl verseket. Legutóbbi kötete: *Fehér* (Vörösmarty Társaság, 2020).

Minden

remény
annyit ér,
amennyi hit van mögötte,
az újra ébredő nap
kifogyhatatlan ereje.
Jócselekedet – kényszerek?
Lelkünk emésztik.
Vakító fény tereli
a remény nyitott ölét.

Kováts Nikolett: Torzó (olaj, vászon, 80×60 cm, 2018)

Festészet és tánc, avagy test a képben

Beszélgetés Kováts Nikolett festőművésszel

A pinkamindszenti művésztelepen ismerkedtem meg Kováts Nikolett festőművésszel. A Rajner Ágota művelődésszervező és Mészáros Szabolcs festőművész által 2015 óta szervezett Pinka pArtvonal művésztelep tíznapos nyári táborában Kováts Niki tavaly és idén is részt vett. Itt kapta a hírt, hogy ősztől a Pécsi Tudományegyetem Művészeti Karának doktori képzésében vehet részt doktorandusz hallgatóként.

Budakeszin él és alkot, emellett a SZÁMALK-Szalézi Technikum és Szakgimnázium érettségi utáni művészeti képzésein tanít festészetet, művészettörténetet és szakmai angolt.

Már 13-14 éves korában eldőlt számára, hogy festőművész szeretne lenni. Apai ágon voltak a családban képzőművészek; több különböző rajziskola mellett legtöbbet a Dési Huber körbe járt, nyaranta a Zebegényi Szabadiskolában tanult festeni, emellett táncot tanult, modern tánctechnikai tréningeken vett részt. 2004-ben az ELTE angol szakán BA diplomát szerzett, majd a későbbiekben a mesterképzést is elvégezte, aztán 2009-ben diplomázott a Pécsi Művészeti Karon festőművész, vizuális nevelőtanár szakon. Közben a norwichi egyetemen tanult kulturális tudományokat, vizuális szakirányon, járt Lappföldön Erasmus-ösztöndíjjal, az Indonéz Kormány Darmasiswa-ösztöndíjának segítségével egy esztendőt töltött Indonéziában: tradicionális indonéz táncokat tanult egy nyugatjávai egyetemen, Bandungban.

– Az indonéziai trópusi színvilág biztos inspirálóan hatott rád – szakítom meg elbeszélését, képeinek élénk, vastag ecsetvonásokkal felvitt színvilágára gondolva.

– Minden szempontból nagyon színes élet volt, még az is felmerült, hogy tovább maradjak, barátságok születtek ez alatt az év alatt, sok minden felfedezni valót hagyott az indonéz szigetvilág, a kultúra, de emellett hosszabb távon tudtam, hogy nem egyszerű a világ másik végén az európai kultúrától teljesen különböző világban élni, az ottani mindennapos problémákkal szembesülni.

– Mely klasszikus és kortárs festők hatottak rád, vagy kikkel érzed magad poétikai rokonságban?

– Az expresszív festői irány áll hozzám közel, a dinamikus képalakítás. Izgalmasnak találom a sokféle képi megoldást felsorakoztató festőket, mint például

a szürrealista festő Max Ernst festészeti pályáját. Minden egyes képe megfejtésre váró talány. Érdekel az angol vonal, a Londoni Iskola festői, és a kortárs angol festészet is, valószínűleg ez az angol szakos bölcsész végzettségemből is következik, szakdolgozati témáim is az angol képzőművészeti vonatkozásból kerültek ki mind a Pécsi Művészeti Karon (Londoni Iskola) és a bölcsészkaron (Vorticizmus).

Az, hogy Pécsre kerültem, szerencsés véletlen, így kellett történnie, szóval az élet így hozta és ennek biztos van oka. A pécsi festészeti vonalra jellemző az erősebb, élénkebb kolorit használata, az organikus jelleg, a Művészeti Kar „szellemi anyjának", Keserü Ilonának a festészete jó példa erre, de ott van a Csontváry Múzeum és még nagyon sok minden más. Meghatározó maga a város is, a környező táj, a kultúra, amely szintén inspirálja a pécsi művészetet.

Mivel a festészetben a festői folyamat történéseire koncentrálok, azok a képek, festők vannak rám nagy hatással, ahol ezt a folyamatot egy képpel való találkozás által felfejthetem, részesévé válok az alkotói folyamatnak, festői nyomhatások, ecsetnyomok, gesztusok, az anyag rétegződése által. Mind gondolatilag, mind festőiségében a sokrétű, összetett képi megoldásokat keresem. Közel áll hozzám a lírai, játékos, a lírai absztrakt világa is. A klasszikusok közül Velázquez, Goya, a 20. századból Matisse, Kandinszkij, Kokoschka, Francis Bacon festészetét emelném ki. Úgy általában bolyongok és felfedezek, szabadon szeretek mozogni és meghagyni azt a lehetőséget, hogy kísérletezhessek, ezt befogadóként is így teszem, megpróbálom elkerülni a határokat, kategorizálásokat. A látszólag különböző lehet sokban hasonló.

A kortársak közül Peter Doig, Cecily Brown festészetére vagyok élőben mindinkább kíváncsi, és az ő festészetük a doktori munkám elméleti témakörét is érinti. Magyar vonatkozásban Czóbel Béla, Gyarmathy Tihamér, Sváby Lajos, Keserü Ilona. Jelenleg szeretnék élőben több Reigl Judit, Hantai Simon képet látni, most több képük megtekinthető Magyarországon is, de amit eddig láttam, nem elég.

– Volt-e, van-e olyan klasszikus mester–tanítvány kapcsolatod, amelyet szívesen említesz?

– A Pécsi Művészeti Karon szereztem képzőművészeti diplomámat, jelenleg is ide járok doktori képzésre. Az egyetem évei alatt a Művészeti Karra a nyitottság volt jellemző, akkoriban Tolvaly Ernő volt a festészeti tanszék vezetője, én Somody Péter osztályába jártam, de Péter mellett mind Tolvaly Ernővel, mind Lengyel Andrással konzultáltam. Nyilas Mártára is, aki jelenleg a doktori iskolában a témavezetőm, ez a nyitottság volt jellemző, ismerte az én munkáimat is. Összességében nagyon jó közeg volt, baráti és befogadó, jó látni, hogy ez a szellemiség, úgy tűnik, továbbra is megmaradt a Művészeti Karon. A nyitottság megmutatkozik a képzések sokszínűségében, zeneművészet és képzőművészet egymás mellett van jelen azóta is, és egyre inkább az interdiszciplinaritás felé nyit a Művészeti Kar. Ahhoz, hogy valaki jó mesterré váljon, kivételes empátia, nyitottság és érzékenység szükséges, az önismeret, kommunikáció, pszichológiai

szempontok hangsúllyal vannak jelen egy mester–tanítvány kapcsolatban, ezektől az emberi tényezőktől válik valaki mesterré a szakmai tudás mellett. Amire legjobb visszaemlékezni, azok a közös művésztelepek, a közös, végigbeszélt vonatutak a Budapest–Pécs intercity járaton Lengyel Andrással, Gerendy Jenővel, aki azóta a grafika képzést építette fel az egyetemen, és minden olyan pillanatra, amikor egy kávé mellette a büfében, vagy egy fröccs mellett a sarki kocsmában mesterek és tanítványok összejöttek és művészetről is beszéltek. Egyébként én még nem a jelenlegi Zsolnay egyetemi campusba jártam, hanem a Mecsekoldalra, a régi művészeti kar kellemesen lepusztult épületébe egy ősfás park közepén. Az, hogy kicsit kopottas volt, nagy szabadságot engedett a munka folyamán, nem volt baj, ha lefolyik a festék, csak a művészetiseké volt az épület. A jelenlegi Zsolnay campus nagyon szép, jól felszerelt, sok lehetőséggel, a régi épület viszont talán bensőségesebb volt.

Minden pályán vannak szellemi segítők, akik bátorítanak, ott állnak, ha tanácsra, megértésre van szükség. Az utóbbi tíz évben a legtöbb szakmai bátorítást, megértést Beke Lászlótól kaptam. Szellemi támogató közeg nélkül nehéz már csak az is, hogy a folyamatos művészettel való munka jelen legyen az életben, az ösztönző erő belülről fakad, de az, hogy ez visszhangra találjon, elengedhetetlen ahhoz a körforgáshoz, hogy újra és újra elővegyük az ecsetet, életben maradjon ez a folyamat.

Van ez a kis művésztelepünk a nyugati határ mentén, Pinkamindszenten. Rajner Ágota, a helyi művelődésszervező, és aki a művésztelep szervezője is, olyan szeretetteljes odafigyelést biztosít számunkra, amely egyrészt szakmája iránti mély elhivatottságból fakadhat, és emellett abból a tulajdonságából, hogy képes átlagon felüli figyelmet fordítani az emberekre és azokra a célokra, amelyekben hisz, a művészetre, a kultúrára, az emberi kapcsolatokra. Ő jó példa arra, hogy hogyan jöhet létre a semmiből egy művésztelep, és ehhez milyen kvalitású segítőkre van szükség, de erről a történetről mindent tudsz.

– *Doktori munkaterved címe:* Festői stratégiák: Test a Képben – Kép a Testben. Az Absztrakció és a „Test" – az Absztrahált Test. *Sejtem, hogy mindennek köze van a tánchoz is, a festés fizikai munkafolyamatához is, és persze művészetedhez, amelyet az organikus absztrakt fogalmával közelíthetünk meg.*

– Alapvetően az absztrakció és a figuralitás átjárhatósága, és az ezek közötti összefüggések érdekelnek, továbbá az absztrakción belül a fizikalitás, a mozgás megnyilvánulási formái, detektálható jelenléte. Az anyaggal való képalkotás folyamata közben elengedhetetlen feltétel a fizikai nyomhagyás, valamint a közvetlen fizikai kapcsolatteremtés az adott anyaggal, amely erőkifejtést, az izmok összehangolt, a festészeti gyakorlat által „beidegzett" működését feltételezi. Az anyaggal létrehozott festészeti folyamatokban az alkotó testtudata, fizikai jelenléte párhuzamba állítható egy táncos jelenlétével, testtudatával. Egy festő színpada a műterme, „belső színpada" a teste, s a térben zajlik a képalkotás „performansza", egy adott időintervallumban. A test szorosan együttműködik a gondolati síkkal: az izmok emlékeznek a festészeti gyakorlat tréningjeire, a megfigyelés,

a visszaidézés és a test emlékezőképessége egyszerre vesz részt a képalkotás folyamatában. Az organikus absztrakt festői képalkotásban a belső motívumrendszer ösztönös, a test tudati állapotát rögzítő mechanizmusai, repetitív mozdulatsorai, gesztusai követhetők nyomon, és válnak tudatos képalkotó elemekké a vizuális gondolkodás visszacsatolásain keresztül. Az anyaggal, azaz a konkrét fizikai pigmentek segítségével létrehozott képalkotó folyamatban a taktilis ingerek, a mozgás, a *testtudat* vizuálisan rögzítést nyernek. Az izmok emlékezete egy táncos testtudatában meghatározó jelentőségű, léte köztudott. A képalkotás anyaggal való érintkezéséhez is szükséges a *testtudat*, mivel e nélkül az anyag nem engedelmeskedik, nem működik együtt az alkotóval.

– Mi a véleményed az online világ festészetre gyakorolt hatásairól: képözön, amatőr és profi képek „összekeveredése" a platformokon, a képek digitális módosítása stb.?

– Úgy általában a digitális képalkotás teljesen átírta a vizualitáshoz fűződő viszonyunkat, a vizuális gondolkodásunkat, ezt naponta megtapasztaljuk; ez már közhely. A grafikai, képalkotó szoftverek mechanizmusa, képalkotói folyamatának logikája is hatással van a festészetre, máshogy gondolkodunk. Egy példát említve: a rétegekben, *layer*ekben való képépítési szemléletnek az előtérbe kerülése is párhuzamot mutat a digitális képalkotás *layerekkel* való építkezéséhez, de rengeteg példát lehetne említeni, és ezeket a gondolkodásbeli folyamatokat magamon és a környezetemben zajló festészetben is észreveszem. A digitális képáradat rengeteg vizuális információt jelent, de egyben nyomasztó is, számomra is az. Bárki bármilyen munkát megoszthat a világhálón, személyes szűrőket próbálunk beépíteni, de akkora az áradat, hogy visz a sodrás, és a fejet fenn kell tartani ebben a helyzetben. A közösségi médián, platformokon szelektálni kell, ez napi kihívás, és a pszichés hatása sem mindig pozitív. Én elég rejtőzködő alkat vagyok amellett, hogy a képeimre az erős kolorit és expresszivitás jellemző. A műteremben végzett munka ehhez kiválóan megfelel, a világhálón, platformokon való megmutatkozáshoz nem annyira. Az anyaggal való fizikai kapcsolat olyan lényegi tapasztalás számomra, amely nem helyettesíthető a digitális közeg képalkotói lehetőségeivel, bár kiegészítheti azt izgalmas megoldásokkal. Szükségem van az elsődleges fizikai, érzéki tapasztalásra, az anyaggal való építkezésre, megélni ezt az elemi kapcsolatot, „együtt gondolkodni a matériával".

Nagy Gábor

NAGY GÁBOR (1972) költő, irodalomtörténész. A *Hitel* kritikai rovatának szerkesztője.

Németh István Péter

Öt balatoni anzix

1

Ki vagy: a puszta szigeten
nem hagytál tengenem.

A városka s körötte a hegyek
mind a Te vállad és öled.

Bedeszkázott szökőkút ekképp:
üres, de koporsóm a Nélküled-lét

míg tengernyi szeretet árad valóban
a pöttöm-kerek Malom-tóba.

Zubog a vize, mint a szakadatlan
prücsökzene, ha nyári csöndbe harsan,

s túlárad valami szívem-vakító fényig,
mikor koromszín cipellőd érik

magasból kerengélő juharlevelek –
vesztett mennyükbe vágyva vissza Veled.

2

Nem vagy itt, hogyan is volnál?
Magam is odébb, dehogy a Balatonnál.

A magányos füredi mólón végigszaladva
ma sem kiáltottam neved hullongó havakba,

Németh István Péter (1960) az ELTE magyar–könyvtár szakán végzett. Tapolcán él. Utóbbi kötete: *21 hurok* (2018).

néztem csak, hogy kavarognak a pelyhek
az ablakon túl, míg kislámpa mellett

a nappali homályba itt vakított bele
verses mappám érintetlen, fehér födele.

Ám most, hogy besötétedett és
korom az este, már elállt a hóesés,

kályhámba középre húzom a parazsat,
s megforr a badacsonyi bor ezalatt

szegfűszeggel, fahéjjal… Ám kellene még a
nevetésednek egy apróka buboréka.

3

Kiittam már esteli boromból az utolsó kortyot.
Almát sütöttem hozzá. Finom volt.

És olyan fényes, hogy kívántam volna
még egy simítást a homlokodra.

Nem is maradott más a napból, mint
hogy küldjek szerenádot, amoly régimódit,

mely Néked a sétány végire odaszállhat,
hol menedék pár nádszál a vadkacsáknak,

s hol közel már a homokkőből való pad
vésett szőlőfürtjeivel az arra sétálóknak.

Minden olyan próbált, de jó, szinte avítt,
hogy egyszer legalább utunk erre vitt!

S hogy lépted fölcsikorítson, várva várom,
a platánsor fölötti kavicságyon.

4

A forralt borom színén úszó szegfűszegeket
odébb hajtani úgy hiányzik édes leheleted,

míg a szélben húrjaik februári fagyok pengetik,
némán is bár, csupán lüktetnének itt ujjbegyeid.

Testem öregedőben, s annyiszor alázva,
hajszoltan, már csak a Te közeled kívánja.

Odahúzódna két melled ikeri csúcsára:
Boglár vagy Fonyód páros piramisára akárha.

Tested: a táj. Amiben otthonomra lelek még,
hisz lázadnom, se szöknöm – nem lehetség',

ám öled öblébe vágyom csak, amint
a magzatvíztől fogva minden emlékem visszaring.

Aligha marasztal bármi, de már nem ereszt el
a Balaton, néz rám, néz, néz a Te szemeddel.

5

Láttunk, hányat is, balatoni éjt?
Növekvő Hold vágyta öled ezüstleni
míg odébb horgász kukoricát szórt szét
s a tó tükre lett csillagokkal teli.

Hallottunk, hányat is, balatoni dalt? Szól
máig echózva sohse-unt mólóról,
honnan csilingelnek egymáshoz kocódott
már vitorla-ingük nélküli árbocok.

S mit egy hajnali részeg összetört,
ragyog, ragyog bazaltköveken cserepenként
a sörösüveg, barna meg zöld,

apró hullámokkal együtt röbögi a fényt,
s folyvást épít a Nap még pillanatra pillanat
bennünk időtlenebb aranyhidakat.

Kiss Gy. Csaba

Arccal a választások felé

Március már a választások hónapja. Hetek óta rendületlenül írom a szóvivői jegyzeteket. Figyelemfölhívó jelleggel – tagjainknak. Február elejétől április elejéig tizenkét darab született belőlük, talán politikai tárcáknak nevezhetem őket. Iránymutatás akart lenni. Mintha iránytű lett volna birtokomban, pedig csupán megérzéseimre támaszkodtam. Újraolvasva ezeket az írásokat, látom az MDF kampánymagatartásának fő vonásait: intés mérsékletre, a szélsőségek elutasítása, következetes álláspont a lehetséges koalíció dolgában. Gyakran napi eseményekből, tapasztalataimból kiindulva készültek e jegyzetek. Néhány idézet érzékelteti talán az akkori hangulatot, hogy miről kívántam meggyőzni tagságunkat. Mennyire tartottam a kezemet a történelem pulzusán, nem tudom. Íme, efféléket írtam: „A nagy hangoskodásban a Magyar Demokrata Fórumnak méltósággal, 'nyugodt erőként' kell megszólalnia. Következetesen és türelemmel. Nem lesz könnyű a petárdák zajában, újabb és újabb »szenzációk« közepette. Mi nézzünk előre, beszéljünk hitelesen, szólítsuk meg személy szerint minél több honfitársunkat" (*Választásokra készülve*). „A Magyar Demokrata Fórum a nomenklatúra monopóliumait kívánja fölszámolni. Ragaszkodik ahhoz, hogy megnevezzék, ki a felelős, kik a felelősök az ország súlyos helyzetéért. Nem maradhat meg egyetlen jogtalan privilégium sem. Sem a kicsi, sem a nagy vezetőké. Bizony alapos elszámolásra van szükség. De csakis törvényes keretek között! […] Mi úgy látjuk, a fölfogást politikai értékeket tekintve legközelebb állnak hozzánk a kereszténydemokraták, kisgazdák és néppártiak. Egyértelműnek érezzük a távolságunkat az MSZP-től és az SZDSZ-től." (*Ellenség, ellenzék és versenytársak*). „Tartózkodunk általában is a szélsőségektől, a radikalizmus különböző formáitól. Bizalmatlanul tekintünk a politikai élet azon szereplőire, akik túl hangosak, agresszívek és türelmetlenek. Úgy véljük, hamis kérdés, hogy előbb vagyunk-e demokraták vagy magyarok. Nem osztjuk azok véleményét, akik elvitatják a magyarságtól a demokratikus hagyományokat." (*Kivel szövetkezünk és kivel nem*). „Gyűlnek a kopogtató cédulák (több jelöltünknek

Kiss Gy. Csaba (1945) művelődéstörténész, esszéista. Az MTA doktora, címzetes egyetemi tanár. Utóbbi kötete: *Harminc év után: 1988–1989. Személyes történelem* (Budapest, 2019, Nap Kiadó).

sikerült szinte napokon belül megszereznie a szükséges 750-et)… Elismeréssel lehet említeni ezért a helyi szervezőinket, áldozatkész tagjainkat… Ma már nehezebb felismerni a félretájékoztatást és a rágalmazást, mert úgymond objektív és független lapok vagy intézmények terjesztik. Ezért egészséges bizalmatlanságra van szükség. […] Lássuk világosam, hogy a tömegtájékoztatás irányítói, monopóliumaikat védve, a legfőbb ellenfélnek a Magyar Demokrata Fórumot tartják" (*Folyik a kampány*). „Jobb lenne, mondta valaki, ha nekünk is mindenhol mindenre kész mondataink lennének, mint az SZDSZ-tagoknak. Való igaz, Balatonszárszón és Sárbogárdon pontosan ugyanazokkal a szavakkal fogalmaztak e párt hozzászólói (nem maradnak el egyetlen gyűlésünkről sem). Csak hát az MDF-ben nincsen demokratikus centralizmus. És ne is legyen" (*Az önbizalomról és a bizalomról*). „Nem tanultunk mi politikát, szabad időnk is kevés van hozzá, pénzünk szintén meglehetősen gyéren. Mi a tisztességet vállaltuk ott, a lakiteleki sátorban. Szolgálatot egy új Magyarországért, nem pozíciók, hatalom reményében, hanem a hatalmi monopóliumok ellen. […] Új Magyarországot szeretnénk, nem kívánunk újabb »rendszert« a magyarság nyakába. Váltogatják itt a rendszereket, aztán megint ők maradnak. A menedzserek, az igazgatók, a főszerkesztők, a tévés és rádiós vezetők." (*Vagy-vagy?*). „Helyi önkormányzat nélkül nincs demokrácia. […] A központosítás, a körzetesítés volt évtizedeken át a hatalom egyik fő törekvése. Összevonták a téeszeket, az iskolákat, egyesítették a falvakat. A polgárok megkérdezése nélkül." (*A helyi önkormányzatról*). A kampányutakon volt módom érzékelni vidéken a hangulatot, a bizakodást és a kételyeket, a helyi vetélkedést, fontoskodást és fölös ambíciókat, valós helyzetértékelést és tájékozatlanságot, lemondó hangulatot és reménykedést. Azt a megbolydult Magyarországot, amely tétován kereste magát, bizalmatlanul nézett a tegnapi és mai politikára, olykor pedig délibábokkal vigasztalta magát.

Szünet nélkül jönnek az üzenetek a helyi szervezetektől a Bem téri központba. Alig lehet földolgozni, pedig mindenütt várják a választ az elnökségtől. Szabados Péter esetét végül megírtam az egyik szóvivői jegyzetben. Persze figyelmeztetésként inkább, hiszen a helyi csoportoknak, választókerületi bizottságok önállóak voltak. Eljutott hozzám a hír a sajtóból, hogy Somogy megye I. számú választókörzetben közös MDF, SZDSZ és FIDESZ jelöltként szeretne indulni az Amerikából hazatérő Király Béla, az '56-os Nemzetőrség parancsnoka. Amikor a Magyar Demokrata Fórum már döntött saját jelöltjéről. Siettem ezt nyomatékkal megírni a Magyar Fórumban. Az első döntést azután Kaposváron megváltoztatták. Három hét múlva már csak a tanulságot rögzíthettem levél formájában eredeti jelöltünknek, az MDF szervezetet vezető Szabados Péternek: „Egy külföldről hazatérő magyar, akinek saját elképzelése van az itthoni politikáról, és hozzálát megvalósításához. Egy híres személyiség, akit jól ismernek messze a megyehatáron túl. […] Van-e biztosíték arra, hogy a parlamentben a mi frakciónkat erősíti majd, ha megválasztják? Mert ha nem, egy lehetséges képviselővel kevesebb lesz az MDF-nek, valamelyik konkurens

pártnak pedig több. Ez a dolog politikai része. Bizonyára sokan jól szórakoznak az MDF naivságán." Egyértelművé lett ekkorra, hogy fő vetélytársunk az SZDSZ. A választási küzdelem elsősorban közöttünk folyt. Lényegében a négyigenes népszavazás óta. Ez a szembenállás nem a legszerencsésebb körülmény. Hozzá még az őszi kampányban az SZDSZ heves antikommunista kirohanásai. Részben külföldi közvetítéssel beleszűrődött még az antiszemitizmus vádja. Amit az ország nagy részében alig értettek, legfönnebb az idősebb nemzedék tudott róla, az előítélet múltbeli emlékeként. Egy nyugat-dunántúli faluból jutott el hozzám ez a történet: a kocsmában mérlegelik idősebb atyafiak a választási esélyeket. „Vigyázzunk, emberek, magyarázza az egyik, nehogy az MDF-re szavazzunk, mert akkor aztán jön Antall az ő zsidóival."

Nem könnyű fölidézni ezeket a heteket. Zsebnaptáromból megállapítható, szemmel láthatóan gyorsan lettek odavetve a szavak, nehezen lehet kiolvasni őket, mintha a betűket is elfogta volna valami láz. Szinte követhetetlen a programom. Rendszeresen ülésezik az elnökség, ritkábban a választmány és a külügyi bizottság. Sűrűsödnek a sajtótájékoztatók, és szünet nélkül jönnek az újságírók, szállodákban, kávéházakban beszélünk meg velük találkozókat. Kedd délelőttök: Kőbányán a *Hitel* szerkesztőségében. Közben a munkahelyi teendők. Őszintén szólván kutatóhelyi állás nélkül elképzelni sem tudnám, miként lehetne ezt a lótást-futást végezni. Hiszen fontosabbak lettünk már a diplomaták számára is, egymást követik a meghívások, fogadások. A spanyol nagykövet titkárságától egyszer még finom figyelmeztetést is kapok magyarul, mert nem válaszoltam valamire időben. A legnehezebb: a fontossági sorrend megállapítása. Soha nem tudom, mi vár majd másnap reggel a Bem téren. Továbbra sincs otthon telefonkészülék, ez pedig óriási hátrány a kapcsolattartásban. Sokszor estig maradunk, ott cseréljük ki az újabb híreket. Egy nehéz nap után mentünk hármasban Lezsák Sándorral és Olajos Csabával röviden szót váltani, s még lefekvés előtt fölhajtani egy pohár bort. Tíz óra tájban a Greshamben kötöttünk ki. A sok gyakorlati teendő fölsorolása után rám néz Sándor, s nyomatékkal mondja, neked is indulnod kell a választásokon. Nem válaszolok, őszintén szólván: nem tudom. Egy friss tavaszi délelőtt a XI. kerületiek hívnak a Gellérthegyre. Az úgynevezett jubileumi parkban, a Citadella alatt, a vörös csillagot fogjuk lebontani. Ilyentájt lehetett, amikor 1958-ban barátaimmal egyszer erre csavarogtunk, s a bokrok mögül lépett elő a fegyveres szovjet katona, aki nem szólt semmit, csak intett, eddig s ne tovább. Nagykabát nélkül járhatunk már, derűlátó a hangulat: az MDF a holnap!

Talán március elején keresett föl a Bem téren a csehszlovák nagykövetség egyik tanácsosa. Viszonylag fiatal ember, persze még a régi csapatból, de egy új országot képvisel már. Április 9-ére szeretné meghívni Pozsonyba Havel elnök úr Lengyelország és Magyarország első számú vezetőit, tőlünk pedig az ellenzéki pártok képviselőit is. Elővigyázatlanul kivesz egy dossziéból egy ív papírt, amelyen listák vannak, látom, az SZDSZ-ből nagyjából kétszer annyi név szerepel rajta, mint az MDF-ből. Rögtön mondom is neki: nocsak, a prágai

Várban ilyen választási eredményekre számítanak Magyarországon? Kissé elvörösödve szabadkozik. Szeretnék persze ott látni tőlünk Antall Józsefet is, mondom, természetesen továbbítom a meghívást elnökünknek, és számíthat a válaszunkra.

Újabban azt kell tapasztalnom, megváltozott az MDF levegője. Sok az új, ismeretlen arc. Már nem kockázat ide jönni. Fölkerekedtek a szerencsevadászok. A kádári Magyarország csöndes magyarjai, akik fölfedezik magukban a régi ellenzékit, eddig legfönnebb családi körben szidták a rendszert, most már nagy a szájuk, siratják Erdélyt, de nem sokat tudnak róla. Másnak is voltak hasonló érzései, a választási győzelem után jegyezte föl Csoóri Sándor: „Rajzanak a hatalomra éhes emberek. Mindenkinek van jelöltje – hacsak nem önjelölt valaki. Émelyegve néztem a tolongást" (*Éji nap – Nappali hold*. 2018. 125.). Képviselői listák készülnek. A 176 választókerületben, a megyékben, a fővárosban. Menynyi közöttük a tanár, az orvos és a népművelő! Szerencsére megszaporodott az ügyvédek száma. Jóval kevesebb viszont a mérnök és a közgazdász. Értékes műszaki szakértői társaság gyűlt össze az MDF-ben, jelentős értelmiségi kapacitás. Az elnökség a kampány lázában él, azonban továbbra sem sikerült fölhagyni a másod-harmadrangú kérdésekről folyó vég nélküli vitákkal. Mintha egyáltalán nem folyna fölkészülés a hatalom átvételére. Ez persze eléggé sokfelé ágazó kérdés. Hiszen nemcsak új kormányról kellene beszélni, hanem az átalakítandó közigazgatásról, továbbá az állami vállalatok irányításáról, a menedzserelit körében szükséges változásokról. Láthattuk, mekkora vihar kerekedett a televízió elnökségével kapcsolatban. Nem emlékszem, hogy tárgyalt volna elnökségünk a kormányalakítás miként jéről, az új kormány lehetséges szerkezetéről, általában az említett problémákról, horribile dictu személyi kérdésekről. Valamikor március elején készítettem egy rövid följegyzést ebben a tárgyban, de szóra sem méltatták. Szóba került ez egyszer a külügyi bizottság egyik szűkebb körű ülésén is, ahol Granasztói György ellentmondást nem tűrően szögezi le, ezt Antall Jóskára kell hagyni. Igen, a párt elnöke néhány kiválasztott emberével jön-megy a házban, egyiket-másikat most ismerjük meg, Osváth György a hazajáró „német kapcsolat", Tar Pál pedig a „francia szál" és állandó kísérője, Kiss György, a régi iskolatárs (akiről kiderül azután, hogy évtizedeken keresztül írta róla a jelentéseket a szerveknek). Talán ők foglalkoznak ezekkel a sorsdöntő kérdésekkel. Titokzatos kabinetnek érzi az ember ezt a pontosan meg nem határozható kört, a tervek talán ott készülnek, ki tudja, Csoóri lehet még beleavatva. De az egész nem az MDF vezető testületeinek a nyilvánossága előtt zajlik.

A kampány hangulata belengi a Bem téri központ egész épületét. Negyvenhárom évvel ezelőtt volt utoljára demokratikus választás Magyarországon, az én nemzedékemnek egészen új, különös tapasztalat. Anyagi eszközeink meglehetősen szerények hozzá. Bárhol elképzelhetetlen volna, hogy ilyen pénzügyi háttérrel országos választási kampányt kezdjenek. Bízunk a helyi erők lelkesedésében, rajtuk múlik a mozgósítás. „Nyugodt erő" – kitűnő jelszónak tartom

én is. Emlékezetem szerint Furmann Imre hozta elő még '89 nyarán, Joó Rudi magyarázta utána, hogy ez volt állítólag Mitterand elnök sikert hozó választási jelszava. Nyugodt: mert fontos nekünk az ország nyugalma, a káosz elkerülése, erő: mert a legnagyobb országos hálózattal bíró ellenzéki párt. A kampánycsapat irányítója Lezsák Sándor. A tőle megszokott energiával és következetességgel végzi ezt a munkát. Senki nem tanulta, ő sem, de kivételes érzéke van hozzá. Biztos lehet ezt valamennyire tanulni, de igazából érezni kell. Visszatekintve úgy gondolom, nagy szerencsénk volt, hogy nem bejáratott nyugati minták vagy tanácsok alapján kezdtek a mieink a munkához. Így szerényebb a kampányunk, ám magyar módon jobban meg tudjuk szólítani az embereket. Plakátok készülnek, kampányfilm. Olyan segítői vannak Sándornak, mint a filmrendező Talpassy Zsombor, a grafikus Aba Béla, a kommunikációs szakember Nemessuri Zoltán, a dokumentumfilmes Balogh László, a képzőművész Orosz István. Feledhetetlen a híres plakát Orosz Istváné, a *Tovarisi, konyec*. Emlékszem, mikor első alkalommal az elnökségen láttuk, nem volt egyöntetű a vélemény róla, senki nem vitatta hatásosságát, ám akadt, aki túl erősnek tartotta, nehogy akár csöppet is zavarja a minap aláírt csapatkivonási egyezményt. Lezsák nemigen magyarázta, de végül kikerült az utcára a plakát. Vitathatatlanul telitalálat. Heteken keresztül óriási munkát végeznek a kampánystáb tagjai, valamint lelkes helyi tagjaink, a plakátok, felhívások terjesztése végül rajtuk múlik. Vannak MDF-es zászlók a három zöldre festett betűvel, és a Szörényi Levente által rajzolt jelvény (újmagyarul logónak mondják): zöld levélen a fehér tulipán kis piros bimbóval, nekem ugyan kissé cifra. A tulipánt jó másfél éve javasoltam az első kis három zöldbetűs jelvény után. Azután: képeslap Sinkovits Imrével és Kubik Annával Sütő András darabjából, üzenet a nagy színész kézírásával: „Én az MDF tagja vagyok, s arra szavazok! Istenem, Hazám, Családom után benne van hitem: az valósítják meg, mit én színpadról hirdettem!"

Közben sem áll meg a történelem. Március 11-én Litvánia kikiáltja a függetlenséget, nincs még egy hónapja, hogy a Sajudis (az ő demokratikus mozgalmuk) megnyerte a választásokat, a tavaly októberi országos gyűlésünken pedig nálunk járt Landsbergis lett a köztársasági elnök. Úgy látszik, tényleg „fölbontják" a balti államok az 1939. augusztusi emlékezetes Molotov–Ribbentrop paktumot. Nekem meg újra és újra eszembe jut Lezsák Sándor kérdése a képviselőségről. Nyugtatom magamat, hogy ráérünk még, várhatunk a dologgal. Nem akaródzik dönteni. Vállalni egy teljesen új életformát? Végül én megtettem a magamét Lakitelektől máig. És bennem a negyedik éve érzett lelkiismeret-furdalás. A kapujában volnék a befejezett és megvédett kandidátusi disszertáció (ma PhD-nek mondanák) után a tudományos életnek. Ott van két kidolgozott könyvtervem (az egyik közös Kovács Pistával: a lengyel irodalom harmincíves kistükre), nem beszélve arról, hogy disszertációmat átdolgozva szeretném megjelentetni. Nincs még önálló kötetem. Eltáncoltam ezeket az éveket. Ha megnyerjük a választásokat, hivatásos politikusokra lesz szükség meg hivatalnokokra. Működő országra. Nekem nem voltak ilyen ambícióim, sőt lázadó ifjú éveimben

apámmal szembeszállva megvetettem a hasonló hivatásokat. Egyáltalán: lett volna kedvem és energiám ennyire elkötelezni magam a politikában, ha, mondjuk, volna három gyerekem? Végül töprengéseimben a mérleg karját a Bem téri újvitézek egyre harsányabb bevonulása húzta le. Velük igazán nincs kedvem versengeni. Volna befutó helyem az országos listán, bíztattak is, hízelgett a hiúságomnak, de jelzett önérzetem, hogy így választókörzeti kampány nélkül kerülhetnék be, úgyhogy nemet mondtam. Az egész képviselőségre. Mert megtehettem? Talán igen. Volt veszteni valóm? Úgy éreztem, hogy nem.

Kováts Nikolett: Sebesült (akril, szén, vászon, 145×135 cm, 2012)

Varga Csaba

Sikerek és csalódások

Tájkép – három évtized után

1. A zéró-pont

Harminc éve megbukott az a megszállóinktól ránk kényszerített rezsim, amelynek bukását azt megélőként – talán 1956 kivételével, ami a szabadulás ki sem mondható vágyával dédelgetetten a pillanatok felelősen kalkulált hősies evilági realitása mellett végig a mennynek földre érkezéseként, mert isteni csodának hatott – sohasem remélhettük. E harminc év egybeesett a világban a globalitás megtapasztalásával, s benne az embernek a múltat úgyszólván levető büszkeségével, mely új minőségként deklarálta önmagát a dinamizmus, a tudástársadalom, a hangsebességet is meghaladó közlekedési képesség s egy immár elektronikus kommunikáció és főként információ-nyilvántartás letéteményeseként. S bízvást tehette, hiszen értelmével – gondolta – világ- és sorsteremtővé lett, egyesítve magában – vélte tovább – istenekkel dacoló ősei Prométheusz-erkölcsét és a mának szabad választás szerint világújító vagy világroppantó technológiáját. Nos, ha már ily dicsőség esett meg mindannyiunkkal az emberi faj történetében, úgy rögvest felágaskodik annak kérdése úgyszintén, vajh' mire is jutottunk magunk ilyes adományokkal tarsolyunkban az utóbbi harminc év során? Ámde mindjárt önszigorra kell váltanunk, mihelyt emlékezetünkbe idézzük, hogy születésünk idején még nem ment át a múltba az, hogy Adolf Hitler az 1933–1945 közti időszak alig tizenhárom évének időtartamában felépített, majd úgyszólván a maradék világot is magával rántva lerombolt egy birodalmat, kortársaként pedig mindössze huszonkét év jutott Horthy Miklósnak arra, hogy 1920-tól a világháborúba keveredésünkig – a kiegyezés művétől kezdett úttörő munka learatásaként – modern országként hazánkat létrehozza.

Nos, mire függetlenségünknek úgy-ahogy birtokába kerültünk, nemcsak Kelet változott meg – de a Nyugat is. A mi addigi tájékozódásainknak sarokköve viszont nem a Nyugat fejlődésének belülről ismerete, netalán az abban történő részvétel volt, hanem az, amitől fél évszázada (sőt, már a század első

VARGA CSABA (1946) jogfilozófus, professor emeritus (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jogbölcseleti Tanszék), kutató professor emeritus (Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Társadalomtudományi Központjának Jogtudományi Intézete).

felében is) menekedni igyekeztünk. Vagyis az, aminek okán alkalmi kollégámként egy magyar gyökerű neves harvardi konfliktuskutató már az 1980-as évek vége felé rám pirított: mivel gondolkodásunkban hazafiakként óhatatlanul szovjetellenességünk adta a kiindulópontot, minden viszonyítás támpontját, a Nyugatban is előbb és élesebben kellett látnunk ellenségünk ellenségét, semmint évezredes törekvésünk természetes közegét.[1] S mintha csakugyan igaza lett volna, 1990 körül kulminálóan születniök kellett volna olyan műveknek, amelyek legalább megkísérlik szellemileg ismét a maga gyakorlati teljességében birtokba venni Nyugatot, hogy legalább új politikai garnitúránk – amelynek ismeretei csakis a kommunista hatalomátvétel előtti művekből, a szocializmus könyv- és folyóiratkiadásából, legalább tudományos könyvtárainkba lassacskán beérkező (és politikailag nem közvetlenül konfrontatív, tehát a zárt anyagok közé rejtést elkerülő) nyugati kiadványokból, valamint a szocializmus tömegmédiája termékeiből, s nem utolsó sorban turistautak, pár napos vagy hetes, esetleges hónapos hivatalos tanulmányutak elcsípett információiból és véletlenszerűen szerzett (már pedig nyilvánvalóan nem a számunkra immár égetően relevánssá lett kormányzati mélységeket, így a napi praktikákat és szokásokat feltáró) tapasztalataiból táplálkozhattak – ne csak retorikusan csodaszéppé sminkelt külcsínével, a propagandák álvilágával, de a mélyben, a nemzetközi színtér voltaképpeni tetteiben munkáló szervező erővel, működésmóddal is megismerkedhessék. Mert nyilvánvaló, hogy tudományművelőinknek, az élő gyakorlatot külszolgálatban elsajátító hivatalosainknak s persze emigrációinknak is rengeteget köszönhettünk; olyan mű azonban sem tőlük, sem mástól akkor sem, azóta sem született, amely a Nyugat bensőséges ismeretében segített volna abban, hogy újabb csapdákat és váratlan buktatókat elkerülhessünk.[2]

1 Dov Ronennel (békéscsabai születési nevén Rubicsek Tamással; vö. https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn692868) az engem éves ösztöndíjával a Yale jogi karára meghívó American Council of Learned Societies által szervezett Comparative Constitutionalism Project Latin American Regional Institute (Punta del Este, Uruguay, 1988. október 31. – november 4.; ld. http://archives.acls.org/op/op13app_c.htm) tanácskozásának szintén felkért előadójaként beszélgettem, aki a szovjet megszállás esetleges valahai megszűnésekor esedékes honi törekvésekről érdeklődve fejtette nékem ki, hogy úgymond idő kell még nékünk ahhoz, hogy természetes helyünket a Nyugatban majd ismét meglelhessük.

2 Amikor sokáig dédelgetett tervemet a *Magyar Szemle* mint számomra minden idők talán legjobb magyar folyóirata (1927–1944) újraindításának szükségéről – amit akkori akadémiai jogtudományi intézeti szobatársammal, Herczegh Gézával (1928–2010) (ld. https://hu.wikipedia.org/wiki/Herczegh_Géza_(jogász)) csiszolgattam még tovább – végül bevittem a Miniszterelnöki Tanácsadó Testületbe, majd Antall József miniszterelnök lelkes felvállalásával 1993 körül a tényleges lapindítás is megkezdődött, az ott már Kodolányi Gyula majdani főszerkesztővel közös tervezgetésekben magam azonnal – a réginek a mintájára – indítottam volna a *Magyar Szemle Könyvek* és a *Magyar Szemle Füzetek* párhuzamos sorozatait is, s nemcsak témajavaslatokat gyűjtöttem ezekhez, de felkéréseket szintén megfogalmaztam. Ebben hangsúlyosan szerepeltek volna ilyen kötetek legalább nyugati nagyhatalmakról, azonban minden általam megkeresett emigráns tollforgató és hivatalosan kint élt tudós egyaránt elzárkózott egy ilyen vállalás elől.

2. Elhatárolódás a múlttól? Justitia és elhallgattatása

Kiáltó különbség mutatkozott azon eljárások közt, ahogyan egyfelől a második világháború befejeztével a győztes hatalmak kikényszerítették a legyőzötteknek a múltból kiszakadását és másfelől ahogyan a tovább és nagyobb területen, ráadásul megsemmisítőbben pusztító bolsevizmus önsorsrontó végeztével ugyanezek az immár csakis harácsolni kívánó régi-új hatalmak éppen a békés és éppen nekik jó puha, a múlt továbbélését éppen nem gátló langyos átmenetet propagálták.

Merthogy a második világháború befejeztekor katonai megszálló közigazgatással nem demokráciát ajnároztak, hanem mindenki bűnét verték a vesztesek fejére a múlt folytathatatlanságával, tehát még a személyes emlékezés lehetőségének lehető szétverésével is. Nürnberg és Tokió akkor kialakított s bíráskodássá öltöztetett eljárásával a múlt egyik felének egészét bűnné tették, hogy *tabula rasa* tisztaságú nullpontról indíthassanak; hogy a bűnösökké lettek korábban tett politikai és egyéb választásait az egyébként járható utak alternatíváinak a tárházából egyáltalán kiiktassák; végeredményben tehát azt, hogy akasztófák és egyebek erdejével a megítélt korábbi rezsimmel való mindennemű *associatio*t (vagyis bárminemű igazodást, lojalitást, társulást) ugyanezektől való *dissociatio*val (szakítással) váltassák fel.[3] Ugyanilyen jogi nagyvonalúsággal jártak el a megszállottak honi bíróságai is. Mindazt a célratörő kegyetlenséget megélve, ami a nemzetiszocialista, a fasiszta vagy a japán császári jog égisze alatt megtörténhetett, most már a korábbi állapotot lényegi szegmentumaiban törvényi jogtagadásnak kiáltották ki, ami fölé az emberiesség nevében immár a megtorlás jogaként úgymond törvényfeletti jogot intézményesítettek. Ezzel pedig ezt a kiáltó történelmi tapasztalatot természetjogi jogforrássá téve az addig Európaszerte konvencionálisan elfogadott értéksorrendet – első a jogban a jogbiztonság, majd csak ezt követi az igazságosság princípiuma – megfordították, mert csakis az igazságosság minimális teljesülése esetén láthatták immár annak esélyét, hogy a jogbiztonság egyáltalán és változatlanul megmaradhasson értékként.[4]

3 Ld. mindenekelőtt Susanne Karstedt: Coming to Terms with the Past in Germany after 1945 and 1989: Public Judgments on Procedures and Justice. *Law & Policy* 20 (1998) 1, 15–56, valamint Carlos Santiago Nino *Radical Evil on Trial* (New Haven & London: Yale University Press, 1996) xii + 221. Vö. ez utóbbihoz Varga Csaba: A „gyökeresen gonosz" a jog mérlegén. *Magyar Jog* 49 (2002) 6, 332–337 (& in http://mek.oszk.hu/18900/18995/18995.pdf, 169–186).

4 Vö. https://de.wikipedia.org/wiki/Radbruchsche_Formel. A perdöntő állásfoglalás itt Gustav Radbruch: Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht. *Süddeutsche Juristen-Zeitung* 1 (August, 1946) 5, 105–108 cikke volt; magyar fordításban in *Modern polgári jogelméleti tanulmányok*. Szerk. Varga Csaba. Budapest, 1977, Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete, 129–139. Vö. még https://www.upjs.sk/public/media/16913/Gustav Radbruchs Rechtsbegriff.pdf.

A mi gyötrelmes átalakulgatásunk viszont kezdettől fogva azzal indult, hogy már álságosan kezdődő jogállamiasodásunk olyan korlátokat emelt, amelyek szorításában a múlt bűneinek felelősei bármilyen ekként megnevezésért eleve megsemmisítő pereket helyezhettek kilátásba, hacsak egy ilyen felelősség egy bírói procedúra ténymegállapításra vonatkozó szabályai szerint kellő egyértelműséggel nem volt bizonyítható. A sajtó s ezzel a köz hangja így némaságra ítéltetett már azelőtt, hogy az egykori üldözések áldozatai és velük tönkretett életükben évtizedeken át szenvedő családjaik egyáltalán szabadságuk tudatára ébredhettek volna; és terméketlenül hosszú további időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy végre egy bíróság előtt is bizonyítható oknyomozás és esetfeltárás mint úgyszólván önállósuló történészi szakma és egyáltalán levéltári hozzáférhetőség mind e mögött egyáltalán beindulhasson.[5] Alkotmánybíráskodásunk pedig úgy kezdődött, hogy minden jogok tegnap még szobatudós mandarinjai ráébredve végtelen és személyes felelősséget nem ismerő hatalmukra, bármiféle igazán nehéz érdemi döntéstől óvakodva a jogbiztonság, s ezzel óhatatlanul a múltból mindennek a kikezdhetetlen továbbélése formalizmusába kapaszkodtak, s önnön fölkent papjaiként mintegy katolikus és kommunista gyökerű fura egységfrontba tömörülve sorra torpedózták meg a múlttól elszakadás, a sérelmeket illető igazságtétel legkülönfélébb parlamenti vagy kormányzati kísérleteit, a még járható utakat is olykor eredeti rendeltetésükkel ellentétes irányokba fordítva.

Ami így éveken át zajlott és lezajlott, aligha volt sokkal több, mint egy vagyon- és pozíció-átmentést – persze minden egyéb valóban tisztes átalakulási igyekezettel egyidejűleg – biztosító kontinuitás kényszerű vállaltatása. És valóban: az eredmény a járható utak lehetséges alternatívái kozmoszának a tágas horizontjáról visszatekintve bizony nemigen lett más, mint egy, a második világháború fura első kétharmad évének parafrázisaként nevezhető *phony transition* vagy *drôle de transition*[6] – valami *furcsa*ság, azaz langyos semmi. Olyasmi, amit bizony kiköp az Úr,[7] mert a mi jó Mátyás királyunk meséjének furfangos leánykájához hasonlatosan ez hozott is, meg nem is, s így történt is valami előrevivő velünk, meg nem is.

5 A múltból áradó e fenyegetés az egyik első könyvméretű dokumentációs kísérlet, az újságíró szerkesztő Kubinyi Ferenctől összeállított *Fekete lexikon* I (Budapest, 1994, Malomfalvi Kiadó, 303) összeállítása megjelenésekor robbant; ld. pl. http://www.strassertibordr.hu/index.php/emlekezetes-ugyek/383-keletikubinyi. További ügyként vö. még https://hu.wikipedia.org/wiki/Király_Béla_(katonatiszt) s https://web.archive.org/web/20161129023354/http://www.rimaszombat.polgarinfo.hu/modules.php?name=News&file=print&sid=8484, és így tovább és tovább.

6 Ld. https://en.wikipedia.org/wiki/Phoney_War.

7 Ld. *Jelenések könyve* 3,15–16: „Tudok cselekedeteidről, hogy nem vagy sem hideg, sem forró. Bárcsak hideg volnál, vagy forró! / Így mivel langyos vagy, és sem forró, sem pedig hideg: kiköplek a számból."

3. Interludium: Mert mi is ez a jog?

Meghatározásában a legfontosabb, hogy a jog az embertől van s az emberért. Rávilágít lényegére, hogy fél évezrede megfogalmazták ugyan annak elvét, hogy a megállapodások teljesítendők, de ugyanekkor megfogalmazták ennek tagadását is, miszerint mindez a dolgok jelen állására szól, vagyis mind e közben a jog éppen nem lehet független a körülményektől, az idők során beállott változásoktól.[8]

A jogról azt is tudnunk kell, hogy, mint a társadalom rend-eszményének végső kifejezője és ezzel egyszersmind mint a társadalmi integráció egyik legfontosabb tényezője, igen gyakran jeleníttetik meg fetisizáltan, mintegy felettünk álló dologi hatalomként.

Különösen élesen vetődik fel a fetisizálás jelen időnknek a *mainstream*mé önkikiáltott nagyhatalmak és merő érdeken alapuló klubok a gyakorlatban eddig kevéssé ismert *megszégyenítés* eszközével is folytatott[9] nemzetközi vitáiban, s különösen ma az Európai Unió jogosulatlan politika-diktálásának ellenálló országokkal szembeni zsarolásokban a *jogállamiság* kérdése. Amiről azt kell tudnunk legelébb, hogy voltaképpen nem több mint egy a jogban humanizálásra törekvő eszmény, azon szándékok és valóra váltásukra alkalmazott jogi intézmények gyűjtőneve, amelyeket adott helyen és időben egyes kultúrák saját problémáik megoldásakor a saját jogi uralmuk standardizálására kifejlesztettek. Partikuláris, országonkénti és kultúránkénti *hic et nunc* megvalósulások halmaza tehát, ami viszonylagos általánosodását a nemzetek közt is zajló *mutual*

8 Ld. pl. Emilio Silvestrini: *Il fondamento etico-giuridico del principio „Pacta sunt servanda".* (Città del Vaticano): Libreria Editrice Vaticana & Roma: Libreria Editrice Lateranense, 1987, 453 (Utrumque ius 17), ill. Erich Kaufmann: *Das Wesen des Völkerrechts und die clausula rebus sic stantibus.* Rechtsphilosophische Studie zum Rechts- Staats- und Vertragsbegriffe. Tübingen, 1911, Mohr, xii + 231.

9 „A nemzetközi kapcsolatokban – írja például Bertrand Badie: *Humiliation in International Relations.* A Pathology of Contemporary International Systems. [*Le temps des humiliés.* Pathologie des relations internationales. Paris, [2014], Odile Jacob, 249] Oxford, 2017, Hart Publishing, in https://www.bloomsburyprofessional.com/uk/humiliation-in-international-relations-9781782256199/ – egyes államok gyakran tagadják mások jogi státusát, stigmatizálják gyakorlatukat vagy éppen kultúrájukat. Mások megalázásának diplomáciai síkon történő ilyen aktusai gyakran fordulnak elő a modern diplomáciában. A [XIX. századelőben domináló – V. Cs.] nevezetes *Concert of Europe* felbomlását követő időszakban számos klub-alapú diplomácia járatta le magát azzal, hogy távol álltak bármiféle átfogó sokoldalúságtól. Ilyesféle erőfeszítések példái közé sorolható a G7, G8, G20, sőt a P5 is. Az efféle »érintkezés-csoportok« úgy lépnek fel, mintha a kizárás, a marginalizálás hatalmával felruházott tényleges vezető intézmények lennének. Manapság hatásukban az ilyesféle megalázási aktusok csupán a nemzetközi rendszer korlátairól és a diplomáciai hatékonyság hiányáról tanúskodnak, merthogy szabályos diplomáciai eljárásként a megalázáshoz folyamodás éppen erőteljesen erodálja a nemzetközi rendszer hatalmát. Az ilyen eljárások csakis a gyarmati múlt, a sikertelen dekolonizáció, a globalizációról eltévelyedetten alkotott vízió s a [szovjet–amerikai – V. Cs.] kéthatalmi múlt után egy igencsak veszélyes újraépítkezés szerencsétlen vegyülései."

learning process előrehaladásának köszönheti. Nem egyetemes így, sem térben, sem időben. A korai forradalmak polgári vívmányaiból Angliában a 19. század végére kijegecesedett *rule of law* sem azonos sem mai honában, sem más országokban – mindegyikben önnön kihívásaikra saját kultúrájukból következő önnön kikínlódott válaszaiban – kifejlődött változataival. Miközben a szintén ugyanakkorra kijegecesedő *Rechtsstaatlichkeit* lényegében nem más, mint a francia felvilágosodás és különösen Voltaire által ostorozott – s eképpen az angol–amerikai civilizációban ismeretlen – feudalizmus szörnyűségeinek bármikori visszatérése ellen az immár modern államszervezetben épített gát, egy egykori önkény „soha többé!" típusú mementója.

Nézzük csak meg egy pillanatra közelebbről a jog újkori alakulásának logikáját: az időközben entellektüelekből összeszövődő elit az emberi ön-nemesedés profetikus eszménygyáraként üzemel,[10] aminek termékei különféle, utóbb szabályhalmazzá részben lebontott elvek lesznek. Az elvek megcsontosodnak, miközben az eszményeket hajdan érlelő eredeti feltételek esetleg újakkal váltódnak fel, amelyekben a régi elgondolások nem ritkán egyszerűen elveszítik referenciájukként az utóbb rájuk vonatkoztatott tárgyukat, s ezzel értelmüket.[11] És miközben állnak így sorban a tilalomfák, mégis úgyszólván mosolyogtató az eredmény. Nálunk például bűnök bűne a visszaható hatályú jogalkotás, mert feudális kényurak önkénye beleégette ezt latin és germán gyökerű európai népek bőrébe, miközben az angol–amerikai precedens-bíráskodás eleve még egy *post festam* sem kinyilvánított állítólagos (mert utólag sem kimondott) szabályra épül, és e kultúrának – hacsak nem válik tömegessé – semmi különösebb baja nem volt és ma sincs a retrospektív jogalkotással.[12] Egykor a magyar csendőrség – csakúgy, mint a 19. század utolsó harmadától a mindenekelőtt ritkán lakott, a helyben igazgatást gyakorlatilag nélkülöző északi vidékeket bejáró kanadai lovas csendőrség[13] – maga volt a kétségbevonhatatlan tekintély; ám az individuumokat még szeszélyeikben, elferdüléseikben is a világ önértelmévé tevő mai liberalizmus a bárkit egyénként megillető jogosultságoknak a nyelvével[14] eleve

10 Paul Johnson: *Intellectuals*. London, 1988, Weidenfeld & Nicolson x + 385 (magyarul: *Értelmiségiek*. Budapest, 1999, Európa [2002; 2010], 617).

11 A jövő előrelátható technológiai fejlődése eddigi kelléktárunk javát esetleg avíttá, mert irrelevánssá tevő, ma még alig előrelátható kihívásaival szembesítve ld. pl. Varga Csaba: Tudományos-technikai forradalom és globalizmus – lehetséges változások a jog szerepkörében. *Valóság* LVI (2013) 4, 1–10 & http://epa.oszk.hu/02900/02924/00004/pdf/EPA02924_valosag_2013_4_001-010.pdf.

12 Varga Csaba: Elévülés? Visszaható törvényhozás? Csapdahelyzet és jogtechnikai semlegesség a jogban. *Iustum Aequum Salutare* VIII (2012) 1, 103–115 & http://ias.jak.ppke.hu/hir/ias/20121sz/07.pdf.

13 Vö. R. C. Fetherstonhaugh: *The Royal Canadian Mounted Police*. New York, [1938], Carrick & Evans, xii + 322 és Nora Kelly: *The Royal Canadian Mounted Police*. A Century of History, 1873–1973. Edmonton, 1973, Hurtig Publishers, 318.

14 Ld. pl. Mary Ann Glendon: *Rights Talk*. The Impoverishment of Political Discourse. New York, 1991, The Free Press & Maxwell Macmillan, xvi + 218, továbbá Varga Csaba: Önmagát

paralizál bármiféle hatékony rendvédelmet. Egyetlen példával élve: csupán azért, mert Japánban ismerős még a személyes szégyenérzet, és mert a lakónegyedekben élve egész nap ott járó-kelő felügyelő megszólíthatja az arra ténfergő idegeneket és a puszta rutinszerű szimata szerint rendbontásra készülőket, sokszorosan csekélyebb ráfordítással sokszorosan jobb az eredményük, mint az egyre anarchikusabb Egyesült Államokban.[15]

Nem annak ellenére, hanem éppen azért, mert a társadalmi hatásgyakorlás *ultima ratio* kényszereszközeként fetisizálják, elkezd a jog hamarosan önjáró utakra lépni. Legszembetűnőbb elrugaszkodása önmaga évezredek során kiforrott talajáról a *jogállamiság* egyszerre szitok- és zsarolószóvá is hamisodásán túl az úgynevezett *emberi jogok* állítólagos egyetemességének és korlátlan tágíthatóságának egyaránt hegemonista, uralmi behatolást célzó mai tana és gyakorlata.[16] Ami pedig a társadalmi integráció hallgatólagos felmondása és káosz előkészítése is lehet csakúgy, mint az alapító elnökétől kikényszerített magyar alkotmánybírósági döntési irány, mely – szemben például a német gyakorlat túlnyomórészt kétoldali kiegyensúlyozottságával – az individuum abszolút jogteljességét biztosította a kvázi-kriminalizált, mert eleve a visszaélés gyanújával kezelt s ezért vele szemben óvatosságot igénylő s így korlátozandó állammal szemben.[17]

felemelő ember? Korunk racionalizmusának dilemmái' in *Sodródó emberiség*. Tanulmányok Várkonyi Nándor: Az ötödik ember című művéről. Szerk. Mezey Katalin. Budapest, 2000, Széphalom Könyvműhely, 61–93.

15 Dennis Szabo (Budapest, 1929 – Magog, Québec, 2018) – vö. https://fr.wikipedia.org/wiki/Denis_Szabo –, a világ talán legismertebb kriminológusa mesélt nekem erről 2001-ben montréali tartózkodásom során.

16 Vö. Varga Csaba: Az emberi jogok problematikája. *Társadalomkutatás* 32 (2013) 2, 1–15 (& http://www.vmtt.org.rs/mtn2013/063_082_Varga_A.pdf). Noha a kifejezés Dél-Amerika kegyetlen birtokbavételekor misszionáriusi jajkiáltásban már előfordult, a francia forradalmi s a második világháború utáni felbuzdulások ellenére még fél évszázada is meglehetősen szerényebb volt az emberi jogok perspektívája. Így *Az ember és a polgár jogainak deklarációjá*t (1789) mindenkori alkotmányába foglaló francia gyakorlat ingadozott abban, vajon operatív-e, miben és mennyiben annak bármely tétele – ld. Varga Csaba: A preambulumok problémája és a jogalkotási gyakorlat. *Állam- és Jogtudomány* XIII (1970), 2, 249–307 & http://www.parlament.hu/biz/aeb/info/vcs.pdf, II. fej., 3. pont: „Az alkotmányi bevezetés kérdése a francia közjogban", 271–275 –, első és történetesen szintén francia teoretikus periodikuma pedig – Varga Csaba: Az emberi jogok új nemzetközi folyóirata [*Les droits de l'homme*. Revue de Droit international et comparé – *Human Rights*. Journal of International and Comparative Law. Éd. René Cassin, I (1968–)], *Jogi Tudósító* (1969), kettős mintaszám, 52–54 – feladatát nem merte látni többen, mint a már kinyilvánított jogok érvényesülhetőségének az állami túlhatalmat kiegyensúlyozó védelmében.

17 Az átmenet és a jogállam kérdései kapcsán vö. Varga Csaba tollából *Jogállami átmenetünk*. Paradoxonok, dilemmák, feloldatlan kérdések. Budapest, 1998, [AKAPrint], 234, [A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának könyvei 5] & http://mek.oszk.hu/14700/14759/, *Jogállami? átmenetünk?* Pomáz, 2007, Kráter, 241, [PoLíSz sorozat könyvei 5] & http://mek.oszk.hu/14800/14850, valamint *Válaszúton – húsz év múltán*. Viták jogunk alapjairól és céljairól. Pomáz, 2011, Kráter, 256, [PoLíSz sorozat kötetei 7] & http://mek.oszk.hu/15100/15175.

Az egyénnek biztosított garanciák úgyszólván telhetetlensége nyilvánvalóan kitermeli azt a mindenekelőtt Amerikában uralkodó látásmódot és közösségi mentalitást, mely a bűnüldözésben, tehát a társadalmi rendfenntartásban is immár csaknem ugyanolyan és tetszés szerint egyik vagy másik félnek drukkoló párküzdelmet érzékel, mint akár a meccseken. És látjuk a további kinövéseket, akár a társadalmi rend a népesség bármely szegmensével szemben megkísérlendő biztosításának napi jogi buktatóiban, akár állítólagos társadalmi szerveződések, mint valójában külágenciák bomlasztásával szembeni ez ideig tapasztalt kormányzati tehetetlenségben,[18] akár olyan egyébként rutinszerűen véghez vihető újraszervezési feladatok világméretűen jogtipróként aposztrofált botránnyá növelésében, mint amilyennek eddig a külhoni egyetemek hazai fíliáinak, a kutatóintézetek státusának vagy éppen egyetemeknek alapítványi formába újrarendezése bizonyult.

Nemzetközi betagozódásunkban eddig talán a legnagyobb kihívás az ország önazonossága megvédésének tétje volt egy olyan korban, amely legalábbis európai uniónk területén bármiféle általunk tett kötelezettségvállalás nélkül nemzetközi szervezetektől egyoldalúan, ám jogi érvény nélkül erőltetetten, különösen a célterületként kezelt Unió országaiba terelt és gyakorlatilag szabaddá tett migrációs beözönlést célozta, egyszerű állami kötelezettségként nemcsak eltűrni mindezt, de egyenesen előmozdítani mindenki másnak úgynevezett emberi joga tisztelete gyanánt – egyedüli jogalapként pedig nem mással, mint a fél évszázada egészen más körülmények közt elfogadott s akkor tényleg minden irányban messzemenő humanizmust tanúsító ún. menekültjog érvényével.[19]

Mi tehát a jog? Felhatalmazás, jogosultságok és kötelezettségek forrása, s rendezett eljárásnak az alapja konfliktus esetén. Embertől az emberért, államot alkotóktól önmagukért, de sohasem akként, hogy kollektív öngyilkossági paktumként szolgáljon.[20] Racionális vívmány, melynek gondolati logikáját az

18 Varga Csaba: Civil szerveződések – állami politikák: Egymásmellettiségek, kapcsolatok, lehetséges torzulások. *Iustum Aequum Salutare* XIV (2018) 1, 133–139 & http://ias.jak.ppke.hu/hir/ias/20181sz/07_VargaCs_IAS_2018_1.pdf.

19 Amit az Egyesült Nemzetek Szervezete 1967-es genfi bővítéssel 1951-ben fogadott el, s 1989-ben, ill. 1997-ben hirdették ki magyar törvényként.

20 Varga Csaba: A joguralom és színeváltozásai: Idealizáció, s megvalósulás a hazai, utólagos fejlemények a nemzetközi színtéren, in *Huszonöt éve szabadon*. Gazdaság, politika, jog – Nemzetközi konferencia, 2015. november 14–15. Szerk. Simon János. Budapest, 2016, CEPOLITI, 532–560 & http://d18wh0wf8v71m4.cloudfront.net/docs/wp/2016/2016-12_Varga.pdf.

Amerikai és izraeli tanulmányútjaim nyomán fogalmazódott meg bennem az 1990-es évekre azon komoly állami entitások (akkor látottan pl. USA, Izrael, sőt Csehország vagy Románia) titka feltárásának a szüksége, amelyek rendíthetetlenül tudnak követni nemzetstratégiai prioritásokat. S miközben Antall József kormányzatában a Miniszterelnöki Tanácsadó Testület tagjaként végig követhettem, ahogyan az ország elsője ifjú jogászaitól előkészített csapásokon, tehát a legbizonyosabban jogilag kitaposott utak feltérképezése alapján tette meg lépéseit, ugyanakkor Washingtonban rákérdezhettem az Egyesített Vezérkarok vezérkari főnökétől, Colin Powelltől, hogy személy szerint ő mit tenne egy megsemmisítő csapásra kötelező politikai direktíva esetén. S számomra az államférfiúság csaknem könnyeztető

államkeletkezés ún. szerződési elmélete tárta fel: egyedek lemondása az erőszakról azzal, hogy most már az állam vállalja saját monopóliumaként annak gyakorlását. Aminek megtagadása vagy kudarca esetén elvileg persze visszaháramlik a polgárra az eredeti állapot, vagyis az önbíráskodás.[21]

4. Első tapasztalatok

Vélném, hogy nagyban-egészében a Magyar Demokratikus Fórum kormánya tette, amit tehetett csöppet sem kedvező körülmények között, mindazonáltal – és korántsem csupán külső okok folytán – összteljesítménye igencsak alul maradt az optimalitástól. Talán néhány kiragadott példa is szemléltetheti, hogy miként sáfárkodott az ország sorsával.

A múlttól eltávolodás már érintett problematikájának további vonulata nemcsak az államosított javakért való utólagos kárpótlás, de az állam kezén maradt és főként ipari termelő egységek privatizációja is. Az előbbi megoldását alkotmánybírósági értetlenség terelte kényszerútra, az utóbbi nem védhető útválasztását

példamutatásával válaszolt: hazamenne, imazsámolyára rogyva töprengene az Úr színe előtt, majd órányi vagy éjszakányi vívódás után immár biztonsággal kiadná az általa kiadható egyetlen, élete ethoszát magába sűrítő parancsot – nem tudhatván, hogy másnap vagy idők múltán a haza megmentőjének vagy árulójának a billogját sütik-e majd rá. S egy röpke évtized elteltével már azt figyelhettem végig – az ikertornyok dőltekor éppen Kanada francia fővárosában rekedtem, s hazautazási lehetőség híján vendéglátó barátommal amerikai televíziós híradásokból követtük a megtámadott ország reakcióit –, hogy kizárólag egyenruhások, titkos szolgák és tanácsadók jelentek meg államférfiaik kíséretében, ám soha egyetlen jogász sem. S ezzel mintegy alapmentalitásukról üzentek: a jog kultúránk része, egy velünk. E kultúrában lépünk fel, hogy ellenségünknek visszavágjunk. Ám ha utólag kiderülne, hogy eljárásunkkal szándéktalanul sértettünk jogba írt értéket vagy szükségtelen ártalmat idéztünk elő, rögvest szólítjuk majd jogászainkat, hogy az ebből eredő bonyodalmat tisztességesen rendezzük.

21 Nem véletlen példa tehát, amit Tamási Áron távol eső erdélyi zsákfalvaknál az oda tévedt vagy küldött bajkeverő előbb vagy utóbb bekövetkező sorsáról ír. S az, ami Európában nemrégiben csak Albánia elszigetelt hegyi településein ismert közvetlen eljárás vagy közvetettként a valamikor mindig bekövetkező vérbosszú volt, avagy India, Dél-Afrika és egyebek népeinek öncselekvése a jog hallgatásakor, nos, mindez őskorunkból visszarobbant mára nemcsak kontinensünk *no-go* zónáinak történéseiben, de anarchiába vonta immár az Egyesült Államokat is.

Más irányban és módon, de e reagálásmód kifejeződései a *polgári engedetlenség* valós esetei. Ld. – az ún. taxisblokádot kivonva ennek fogalomköréből – Varga Csaba: Polgári engedetlenség: Jogfilozófiai megfontolások s amerikai tanulságok a jog peremvidékéről, in *A polgári engedetlenség helye az alkotmányos demokráciákban*. A Bibó István Szakkollégium 1991. március 9–10-i konferenciájának előadásai és vitája. Szerk. Csapody Tamás & Lenkei Júlia. Budapest, 1991, T-Twins Kiadói és Tipográfiai Kft., 158–163 [Twins Konferencia-füzetek 2], & in http://mek.oszk.hu/14700/14759/, 93–100, ill. – az ún. kordonbontást ennek körében értelmezetten – Varga Csaba: A polgári engedetlenség és az erkölcs szava (Különösen visszás, ha a morális lázadás gyakorlását a közhatalom birtokosa minősítgeti). *Magyar Nemzet* LXX (2007. február 8.), Vélemény, 6 & http://mandiner.hu/cikk/20170615_varga_csaba_a_polgari_engedetlenseg_es_az_erkolcs_szava_2007.

pedig mindenkori felelősei arra a korábbi rezsimtől örökölt társasági törvényre kenték, aminek nyilvánvalóan lehetséges megváltoztatására viszont kísérlet sem történt. Visszafelé mutogattak, pedig egyik jogászminiszterünk volt az utolsó szocialista alakulatban privatizációs kormánybiztos, majd másik jogászminiszterünkkel az Állami Vagyonügynökség igazgatótanácsi vezetője. S mi derül ki gyakorlatukból egyebek közt? A privatizációs dokumentumokban kikötött azon időtartam rövidsége, amelynek keretén belül az új tulajdonostól vállalt ígéretek és kötelességek még egyáltalán számon kérhetők – pontosan úgy, mint ma, amikor túlságosan is visszatérően kerül napfényre a tény, hogy az Európai Uniótól falusi turizmus fejlesztésére igénybe vehető források voltaképpen közcélt egy pillanatra sem betöltő magánberuházásokra vétetnek túlságosan is gyakran büntetlenül igénybe, miközben az ellenőrzés apparátusát és szigorát ki sem építették. Az átalakulás idejének rengeteg gyárbezárása pedig mintha valamiféle nemzetközi *mainstream* úgyszólván tankönyv ízű sablonszámítása alapján történt volna, érzéketlenül az országot mára gyakorlatilag átalakító másodlagos, bár súlyában csaknem felmérhetetlen veszteségre, a tömeges munkanélküliségen túl a cigányproblémára s – ebben is – egy önmagát a köz számára gyakorlatilag úgyszólván feleslegesnek tudó, amennyiben termelő munkának idővel még az emlékét is maga mögött hagyó széles társadalmi réteg éppen rendszerváltóink által történő mesterséges előállítására.

És a lelki, szellemi és tudás-jövőnk szempontjából oly alapvető *ecclesia/academia/universitas* helyzete? Nos, amikor a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának titkára a hamarosan megbukó kommunista rezsim vége felé beszámolt szovjet gazdáinak arról, mire s merre jutott a magyar testvérpárt, pontosan e területek helyzetéről már csak sajnálkozását fejezhette ki, mondván: meggondolatlan liberalizációjuknak köszönhetően túl korán kaptak túl sok autonómiát pártunktól és kormányunktól ahhoz, hogy ma hazánkban úgymond az utolsó mozdulatlan és mozdíthatatlan, mert általuk immár elérhetetlenné lett sztálinista zárványokként maradjanak fenn. S láss csodát: habár Antall József egyik legrégebbről ismert (mert lépcsőházi szomszédként megismert) minisztere tele bőrönddel érkezett haza Németországból, bő dokumentációval, mint követhető mintával pontosan e szférák radikális átszűrést követő újraindításáról, a miniszterelnök mégis tárcaképviselő minisztere oktatásügyi és akadémiai törvény-elgondolását fogadta el, s lett mindebből a már az MSzMP által látott siralom zökkenőtlen továbbélése.[22]

22 Akadémiai intézeti szobatársam, a magyar anyától születetten Kijevből áttelepülő Masenkó Viktor (1950–2019) – vö. https://jog.tk.mta.hu/hirek/2019/04/elhunyt-egykori-kollegank-masenko-mavi-viktor – tolmácsolt Berecz János (1930–) e találkozásán s mesélt nékem erről. Pungor Ernő (1923–2007) tárca nélküli miniszter e radikális, de szükséges szándékáról sokat beszélt nekem, magam pedig saját szerény lehetőségeimmel élve feljegyzésben s előszóval kíséreltem meg miniszterelnökünknél támogatni ezt az opciót Mádl Ferenc (1931–2011) miniszter, akkor már negyed évszázada kollegiális közelségből adódó barát sima átmenetet biztosító törekvésével szemben.

Egészében tehát, ha a rendszerváltás első kormányának radikalitására gondolok, csakis az őt befogadó párt némely országos gyűlését tudom visszaidézni, amelyeken bár a párt vezetőjeként miniszterelnökünk természetszerűleg részt vett, ám akkor, amikor az igazi magyar vidékről, kisvárosokból s falukból érkezett eredeti MDF-es honatyák egymás utáni heves felszólalásában és illő, majd egyre ingerültebb számonkérésében a kárpótlás vagy a Jusztícia-követelés ellaposodása, majd kisiklatása került terítékre, egy-két sorral hátrébb ülve döbbenten érzékelhettem, hogy legendás figyelmű miniszterelnökünk még percekre sem követve a személyesen hozzá szólókat, éppen Csoóri Sándorral vidulnak egymással félhangosan megosztott vicceken. A folyamatos kitérő taktikázás végül már arra késztetett, hogy tanácsadó testülete tagjaként egy külön feljegyzésben emlékeztessem őt arra az ő személyes ifjúkorában bekövetkezett egyik váltóállító pillanatra, amikor Bibó István már 1947-ben az átmeneti idő feladatát nem a „kapitalizmus vagy szocializmus" alternatívái közti választásban, hanem elsődlegesen – tehát ezt megelőzően – egy politikai kultúra kialakításának szükségében fogalmazta meg, hogy annak birtokában e választás majd megfontoltan megejthethessék.[23] Utópizmus volt-e ez, vagy árulás? Nyilvánvalóan nem nekem kellett e kérdésfeltevésre válaszolnom, de az atombomba-ledobás korabeli amerikai dilemmáját azért miniszterelnökünknek felhozhattam: habár előre tudott volt számukra sok ezer személyében ártatlan ember kegyetlen halálú áldozattá válása, de a hadvezetőség szerint az adott pillanatban ez sokkal több amerikai élet megmentését biztosíthatta dzsungelek kegyetlen bozótharcában történő elvesztésükkel szemben. Márpedig bármily elmondhatatlan szörnyűség is egy így megfogalmazható dilemma, mindazonáltal szimbolikusan megerősíteni látszik Machiavelli igazát: ami megteendő, mielőbb megteendő, mert később már csak sokkal nagyobb áldozattal vívható ki ennek akár csak csorba töredéke is. S ez bizony üzenetértékű a gyökeres lépesek szüksége és az ügyes sakkhúzásokkal történő pillanatnyi veszélyelhárítás, ám a mérgező helyzet mindazonáltal tudatos fenntartása közötti nehéz választásokban.

Sajnos ugyanerre az időre eredeztethető a mandátum lejártát vagy éppen a bekövetkezett bukást követő lehető legtárgyilagosabb önkritikus elemzés megtagadásának, azóta úgyszólván normatív gyakorlattá lett szokása is – amely számbavételnek nyilvánvalóan nem önsanyargató célzatú, de a nemzet iránti felelősségből adódó követelménynek kellene lennie a jövő számára a hibákból tanulás, a tapasztalatok átadása, és ezzel – átvitt értelemben – a mindannyiunkra kiterjedő országnevelés jegyében.

23 Pedig Erdei Ferenc már a legkorábbi pillanatban – *Demokrácia* (Budapest: Pázmány Péter Tudományegyetem [1945]) 207 – kifejtette: „a harc és az átalakulás a lényege a mi demokráciánknak", aminek közegében ráadásul „nemcsak az ember személyes jogai, szerzett jogai és tulajdona szenvednek elég sűrűn sérelmet, hanem maga a jog, a törvények is."

5. Tapasztalatok a Fiatal Demokratákról

5.1. Kezdetek

A Fiatal Demokraták első kormányalakítását lehetővé tevő országgyűlési választás fordulójában sajtófelkérésre megkíséreltem felidézni az érintett Bibó-kollégisták valahai tanáraként az akkor még huszonévesek szellemi arcképét, melyben meghatározó jellemző számomra a tiszta lapról, csaknem *tabula rasá*ról indító racionális igényű, mindenekelőtt megtanulhatóan számukra átlátható absztrakt fogalmiságokra támaszkodó építkezés volt.[24] Merthogy ők ezen korukban magát a történelmet s benne a tényleges életet szintén így nyerhető sémák szerint fogták fel.[25] Politikai indításukat ezért aligha jellemezhette más, mint elvi-doktrinális következetességre törekvő liberális eszmény,[26] mely elvont fogalmi sémák szerinti építkezésével – függetlenül az utóbb ugyanilyen szinten

24 A politikát választották – tudósok is lehettek volna. Varga Csaba egyetemi tanár emlékezése a Fideszt megalapító tanítványairól. *Vasárnapi Hírek* 14 (1998. május 17.) 20, Háttér: 1 & 7. Személyes beszélgetéssel bővítve ezt használta fel Pünkösti Árpád: *Szeplőtelen fogantatás.* Történelmi szociográfia. Budapest, 2005, Népszabadság Rt. 2005, 525 művében; vö. még Hont András: *A bajok eredete. Mozgó Világ* XXXII (2004) 9 & https://epa.oszk.hu/01300/01326/00079/10sztereo2.htm.

25 Beszélgetéseinkben számomra folyvást kudarcélményt jelentett, hogy elsődleges mesterükként rendíthetetlenül a heves vérmérsékletű fiatal kommunistából a későbbi Szabad Demokraták egyik háttér-ideológusává lett Hanák Péter (1921–1997) (vö. http://epa.oszk.hu/00000/00003/00017/007-012.html) történelemszemléletére alapoztak. 1985 tavaszától megjelenő *Századvég* folyóiratukban példaadóként Ady Endre, Jászi Oszkár, Szabó Dezső, Babits Mihály, Szekfű Gyula, Németh László, Bibó István alakját választották. 1989 márciusában, Michiganből visszatérő látogatásai idején, New Havenben sok órán át meséltem az akkor nemrég még tanítvány Szájer Józsefnek a magyar történelem kulcskérdéseiről s így előbb-utóbb a közeljövőben szükségszerűen újra felbukkanó buktatóiról úgy, ahogyan magam láttam (s amiket utólag ők is megtapasztaltak); ámde akkor mindez irracionálisnak, felfoghatatlannak, s így jószerével nem is megértendőnek bizonyult számára. Nem véletlen, hogy orgánumukként a *Századvég* 1990/2. számát akkori politikai krédójukként a „Népiek és urbánusok – egy mítosz vége?" összegző címmel egyszerűen „az értelmiség által artikulált", ám „végóráit élő", saját elviségükben általuk jószerével tudomásul sem veendő irracionalitás gyanánt érzékelték.

26 Ilyen volt a Zétényi–Takács-féle törvénykezdeményezés 1991. október 15-i parlamenti vitáján Orbán Viktor tömör állásfoglalása (136. ülésszak 107. felszólalása in https://www.parlament.hu/naplo34/136/1360107.html) és Szájer József néhány héttel későbbi konferencia-dilemmázása (https://mek.oszk.hu/01900/01987/01987.htm#9, II. fej., 3. pont), amik legalább elviek voltak, s bár elutasítóak, de a Szabad Demokraták Szövetsége és háttér értelmisége megnyilatkozásaitól eltérően nem hazug módon ellenvádaskodók vagy kisiklatóak.

Színfolt-többletként talán megjegyezhető, hogy Kónya Imre és Pető Iván 1991. november 16-i igazságtételi vitájában (ld. https://konyaimre.hu/videok/konya-peto-vita) a FIDESZ soraiból jelölt mai legfőbb ügyész Polt Péter még a Szabad Demokraták Szövetsége hátterében volt jelen, míg pártelnöki tanácsadók ezen időszak első pillanatától kezdve olyan kiválóságok voltak, mint Bencze György (1941–2006) https://hu.wikipedia.org/wiki/Bence_György és Kovács András (1947–) https://hu.wikipedia.org/wiki/Kovács_András_(szociológus).

bekövetkezett, pontosabban tudatosan vállalt konzervatív fordulattól – még nem kevés ideig gondolkodásuk meghatározó mintája maradt.[27]

Az előző pontban látott nyilvános önkritika-hiány a későbbiekben is úgyszólván meghatározóvá lett. Amikor például a Nemzeti Emlékezet Bizottsága összegezte a múlttal szembenézés s az igazságtétel elmaradásának folyamatát, főhibásként az ebben történetesen éppen kötelessége szerint eljáró Göncz Árpád neveztetett meg a kormányzat részéről.[28] Korántsem véletlen így az sem, hogy a kommunizmus összeomlása óta eltelt harminc éves jubileumi idő szervessé tett múltvisszaépítése gyakorlatilag átalakult az első négy év úgyszólván kritikátlan MDF-adorálásává. Mindez máig a történelmi visszatekintésben őszinteség-hiányt, de legalábbis szándékos kibeszéletlenséget eredményezett, közelmúltunkról így elhallgatások, tények közti összefüggések elmosását egyaránt.[29] Miközben – számos kutatónak hála – születnek monografikus feldolgozások az elmúlt harminc év számos vetületéről, a voltaképpeni tudományos előrelépés hiánya pontosan azon oldalakról a legszembetűnőbb, amik pedig pontosan ennek ösztönzésére jöttek létre: a rendszerváltás történetének (is) szentelt két közalapítványi intézménynél, valamint a harminc év megünneplése bő finanszírozású egész kormányzati projektuma eddigi gyér és szűkkörű teljesítményében.[30]

27 Erre példa az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára szétzilálásának szándéka azon felütéssel, hogy keletkezése – mintha ebben bármennyire is különbözött volna a világ bármely más történelmi gyűjteményétől – „nem jogállami" eszköztárú volt. A történet időrendjéből csakis úgy rekonstruálhatom, hogy ennek előrehaladó menetét a *Magyar Nemzet*től sértően visszautasított ‚Volt-e egyáltalán szocializmus?' *Népszabadság* LXX (2012. március 22.), 69/2, 12 [Fórum] http://nol.hu/velemeny/20120322-volt-e_egyaltalan_szocializmus_ című írásom szakította meg.

28 *„Az nem lehet ugyanis, hogy súlyos bűntett ne legyen büntethető."* Jogi fejezetek a magyarországi igazságtétel és kárpótlás történetéből. Szerk. Máthé Áron. Budapest, 2017, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 436 & https://kiadvanyok.neb.hu/asset/php8tloMY.pdf kiadványának bemutatása alkalmával parlamenti alelnökként Gulyás Gergely ekkor nyilatkozta, hogy a történelmi felelősség Göncz Árpádé és a Sólyom László elnökölte Alkotmánybíróságé, ámbár köztársasági elnökként való egész működése fényében az előbbié úgymond a súlyosabb – noha a Zétényi–Takács-féle törvény széleskörű (s természetszerűleg a FIDESZt is magában foglaló) parlamenti és politikai, a jogra minduntalan elsődlegesen hivatkozó vitatottsága folytán a köztársasági elnöknek ez egyenesen formális kötelessége volt. Ld. pl. még https://neb.hu/hu/az-nem-lehet-hogy-sulyos-buntett-ne-legyen-buntetheto, valamint https://hvg.hu/itthon/20170912_Goncz_bunos_De_akkor_bizony_bunos_Orban_Ader_es_Kover_is és https://24.hu/belfold/2017/09/13/orban-viktor-a-kormanypartok-lehetetlenne-tettek-az-igazsagtetelt/.

29 Aminthogy ugyane tárgyban a volt frakcióvezető Kónya Imre mai visszatekintésében az Ellenzéki Kerekasztal többi pártjának támogatását hiányolja – https://dev.hang.hu/belfold/2020/03/28/nagyon-optimista-voltam/ –, miközben éppen saját miniszterelnöke és kormánya nem vállalta fel annak kezdeményezését; ezért is lett a törvény magános kimunkálójáról és beterjesztőjéről elnevezve, s ez adhatott az Alkotmánybíróság számára is megfontolandó alapot, hogy egyáltalán miként járjon el.

30 S a tudomány alázata mindebben végképp nem jelent meg, hiszen annak elsődlegesen történelmi szövegkorpusz-összeállításokban és analitikus bibliográfiákban kellett volna megjelennie.

Különféle olykor elvi, de leggyakrabban gyakorlati lépésekben azóta is – mintegy saját múltjuk foglyaként, egykori mentalitásuk valamelyest változatlan őrzőjeként – erősebbnek érzem a formális intézményekben történő gondolkodást, nem ritkán ahelyett, hogy társadalmi valóságunknak a teljes mélységében való feltárása megtörténnék, s nem utolsó sorban ezzel tevékenységüket is megalapozhatnák. Mintegy szimbolizálja ezt az állapotot jogállami átmenetünk lezárultának immár többszörös legfelső szintű proklamálása, hiszen jogszemlélete summázataként Sólyom László tudatta még pár évtizede a közzel, hogy már régen nincs hová átmenni, hiszen a jogállami átmenet abban a pillanatban lezajlott – merthogy addig a pillanatig zajlott –, midőn az ezáltal hazánk ideiglenes államfőjévé letten Szűrös Mátyás 1989. október 23-án az Országgyűlés erkélyéről kikiáltotta a Magyar Köztársaságot.[31] Mai miniszterelnökünk pedig első kormányzati periódusának félidején nyilvánította hazánkat immár rendes építkezésű, a jogállami átmenet feladatait immár bőven teljesített s így bízvást maga mögött hagyó országnak.[32]

Gazdagnak láttatjuk magunkat, komoly tartalékokkal és igen számos tekintetben valóban gigantikus fejlődési ütemmel, de sajtónk, sajnos egyre eltökéltebben, kevésbé az ország alakulásának és állapotának, mint inkább pártharcainak tükre, s a közös építkezés, így az alkotó értelmiség bevonásának még az igénye sem jelenik már meg benne; az oknyomozó újságírás jobbára csaknem tetszhalottként leledzik, hacsak egy-egy a politikai küzdelemben is adunak bizonyuló tényanyagra vagy helyzetre bukkanás az adott lehetőség kihasználására nem aktiválja;[33] és a szociográfia, mely az 1930-as években, a világgazdasági válság ellenére megszületett s virágzásnak tudott indulni Magyarországon és Erdély magyar írástudóinál egyaránt, majd az 1970-es években ismét szárba szökkenhetett a társadalmilag egyik legfontosabb műfajként hazánkban, nagyszerű, bár csekély sikerű mai kezdeményezéseknek is a perifériára szorításával – „Pedig a szociográfiára talán soha nem volt nagyobb szükség, mint a több éve tartó és a társadalmat alapvetően átrendező változások közepette"[34] – ma legfeljebb agonizál.[35]

Országunkban a dolgok jobbára megesnek. Mindeközben a Széchenyi megénekelte sokezernyi „kiművelt emberfő" mind tétlen – mert ami megesik, már régóta nélküle és kívüle esik. Hiába vélte az országújító gróf két évszázada,

31 In *Constitutionalism in East Central Europe*. Discussions in Warsaw–Budapest–Prague–Bratislava. Ed. Irena Grudzińska-Gross. Bratislava, 1994, Czecho–Slovak Committee of the European Cultural Foundation, 51.

32 http://2010-2015.miniszterelnok.hu/beszed/orban_viktor_beszede_a_kdnp_valasztmanyi_ulesen (2010. december 18.).

33 Ld. https://k-monitor.hu/eszkoztar/szakertok/oknyomozo-ujsagiras.

34 A *Magyarország felfedezése* bő évtizede született kiáltványa vallja ezt teljes joggal, ld. http://mentalmap.org/mao/.

35 Ld. pl. https://magyarorszagfelfedezese.hu/ és https://www.kortarsonline.hu/general/irodalom-toth-pal-peter-letenyei-laszlo.html.

hogy „A tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma”,[36] mai országújítók már nem élnek e lehetőséggel. Tudástársadalom vagyunk-e még? Vagy csupán voltunk? Netalán azzá válni pusztán csak akartunk? S valami más költözött a helyébe?

5.2. A ma történései

A szó legszorosabb értelmében honmentő, a népességet megtartani igyekvő, a gazdaságot felvirágoztató, munkaalapú társadalmat teremtő s ezzel produktív országeszményt megtestesítő,[37] mindannyiunk által látott és élvezett teljesítmény őszinte elismerést érdemel – és érdemelne a pillanat érdekén felülemelkedni képes minden erő részéről egyaránt.

Bármennyire nem látványos vagy közvetlenül szembetűnő, a politikai korrektség hazugságaival szemben elismerendő és a közmorál alapjait visszaépítő tett a ma elhiteltelenedett politikai diskurzusok nyelvi játékaival szemben a szavak hitelének visszaállítása. Nos, az Amerikai Egyesült Államokban nemcsak az *America first!*, de a *National Interest*[38] is egyértelműen felvállalt politikai választás; hazai hagyományunkban ezt régiesen a ’nemzeti öncélúság’ fejezte ki. Ám hívószóként a két háború közti történelmünkben s különösen Gömbös Gyula politikai programjának élén erősen vitatottá és megosztóvá lett;[39] azonban mint irány, viszonyítási pont jelzése az elnemzetietlenítő kommunista internacionalizmussal s ennek kozmopolitizmussá alakultságával szembeállított ellenfogalmat rejt magában, mely ma vállalható értelmében éppen nem jelent többet, mint önmagunk elfogadása és továbbépítő törekvése saját, önálló és képviselendő értékként történő újratételezését. Tehát nem többet vagy mást, mint amit a *US exceptionalism* mindig is magában foglalt; amiről világbirodalmisága tudatában és biztonságérzetében Sir Winston Churchill szintén vallott, csakis mindenkor saját véreiért cselekedvén; ám amiről nyelvi kultúrájuk viszont

36 Gróf Széchenyi István: *Hitel*. Pest, 1830, Trattner…, in https://mek.oszk.hu/06100/06132/html/hitel0009.html.

37 Például Mátyás Lászlónak a saját gondolatkörében bizonyára megalapozott véleményével szemben – https://index.hu/gazdasag/penzbeszel/2015/01/07/illiberalis_vs_liberalis/ – számomra a munkaalapúság mint kategória a fenti gondolatkörben nem a tudásra alapozottság, hanem a segélyezésben kimerülő önpusztító áljólétiség ellentéte, s ezzel a rendszerszintűként kormányzatainktól előállított tömeges munkanélküliségben felnövekedett, munkát immár generációk óta nem ismerő rétegek felemelésének egyetlen lehetősége.

38 A folyóirat 1985-ben a neokonzervatívizmus atyjaként ismert Irving Kristol (1920–2009) kezdeményezésére indult; vö. https://en.wikipedia.org/wiki/The_National_Interest.

39 Fülep Lajos: Nemzeti öncélúság (1934) in http://www.meridiankiado.hu/node/217, https://hafr.blog.hu/2020/02/01/sulyosan_artalmas_gondolatunk_a_nemzeti_oncelusag és https://civilhetes.net/sulyosan-artalmas-gondolatunk-a-nemzeti-oncelusag?qt-555_teszt=0&qt-quicjtab_2=1, és így tovább.

– éppen mert mi másnak gondolták volna magukat, ha nem maga az egyetemes emberi megszemélyesítőjének és mintájának? – már nem szólott.[40]

Ugyanakkor viszont a társadalom belakásáról, vagyis nemzetünk érzelem- és gondolatvilágának alakulásában történő alkotó részvételről, a hazaszeretet s benne a nemzeti büszkeség egészséges mértéke beültetésének és megerősítésének lehetőségeiről, egészében a szellem alkotó világa, a művészet és főként a tudomány honi érdekű felhasználásáról ez a politikai erő nemigen gondoskodott. Az 1998-as államtitkárból hamarosan miniszterré, majd akadémiai elnökké lett fizikust tanácsadóként is, politikai barátként is folyvást arra próbáltam ráébreszteni, hogy rendszerváltásunkhoz lényeges vonásaiban megújult társadalom- és bölcsészettudomány kell, mert a bennük foglalt diszciplínák ideológiák össztűzében épülnek, így az átalakítás elhanyagolása egymásra halmozódó torzulásokkal olyan az Alaptörvényben kodifikált alapértékekkel ellenséges átállítódást eredményezhet, aminek későbbi rektifikálása vagy pótlása esetleg már szőnyegbombázásszerű durvaságot igényelne. A legerősebb érvek is leperegtek például a kutatóink kimagasló tudományos munkásságát amerikai (a természettudományokban persze jogos, egyéb területeken viszont kontraproduktív, mert eleve a kérdéses fórumok irányvételének megfelelést feltételező) publikációs jelenlétben mérő (az utóbbi területekhez viszont ártatlanként nemigen konyító) akadémiai elnök önbizalmáról. Neki sem, de a mögötte rendíthetetlen kormánynak sem volt érzéke sem a fentiek, sem annak belátásához, hogy számosság helyett a mindenkori közösség minősége tesz inkább vagy kevésbé erőssé valamennyiünket. Ehhez pedig az szükséges, hogy felépítsük a mindennapos *socialisatio* és a többnyire alkalmi *educatio* folytonosan egymásba

40 Röviden szólva, e vezető angol kultúrákban (s ugyanígy a *gloire française* önimádatában) kizárólag az mentesül a nacionalizmus partikularizáló bélyegétől, aki őket fogadja el az univerzalizmus képviselőjeként. Nem véletlen hát, ha angol nyelven a hazához történő bármiféle kitüntetett viszonyulás „nacionalizmus", a 'patriotizmus' kifejezését viszont leginkább önmaguknak tartják fenn.

Az Egyesült Államokban a kollektív jogok képzete és elképzelhetősége egyszerűen hiányzik. Emlékszem, 1993-ban olyan küldöttség jött tárgyalni a Szabad Európa Rádió magyar adásának beszüntetéséről egyebek közt a Miniszterelnöki Tanácsadó Testülethez, akiknek Erdély magyarsága kollektív jogfosztásáról hallván szemük sem rebbent, ám mondanivalónkra ráébredve rögvest ráhibáztak tudatlanságukra – egyáltalán nem érezve át semmiféle különbséget abban, hogy mi őslakos ezeréves államalkotókról beszélünk, míg bennünket hallván ők csak szörnyülködtek: „Isten ments, hogy kollektív jogok legyenek, hisz feministáink is, Kalifornia spanyolajkúi is rögvest önálló köztársaságért kiáltanának!"

A szemléletformálódás különös szituáció-meghatározódásainak példája a szellemi horizont eltérő alakulása a tengeri és nem tengeri népek mentalitásában (Carl Schmitt teoretizált ebből), avagy egyszerűen a nagy birodalmak s a kis országok gyökeres különbsége, legalábbis az előbbieknek a politikai berendezkedéstől nagymértékben független közös meghatározottsága például bürokrácia, rendfenntartás és köznevelés területén az USA-ban és a Szovjetunióban – amint ez legalábbis mindennapos megtapasztalásokban leszűrődött számomra számos moszkvai látogatásom és féléves amerikai tanulmányutam (Yale University) alkalmaival.

növekvő kölcsönhatását, s ezért művészettel, tudománnyal egyaránt tennünk kell azért, hogy a nemzeti létünkkel azonosulás, a hazaszeretet érzelmi kultúrája és a hazáért tenni akarás kiteljesedhessék.[41]

A jelen kormányzati ciklusnak a végre e tárgyról is szóló programja így hangzott: eddig szakaszosan munkálkodtunk a közös hazán – először intézményeket építve, majd a gazdaságot újraszervezve, most pedig a voltaképpeni kulturális belakás következik. Ez azonban egy egyébként megbocsáthatatlan mulasztás pótlására tett ígéretnek tetszik inkább, semmint hogy tudatos előzetes szervezés terméke lenne. Vagyis ez a jelen kormányzati ciklus félidején túl még alig megkezdett s átgondoltnak és kellően radikálisnak sem vélhető megfogalmazás leginkább önbecsapás, felelősség-alibi, hiszen a társadalmi mindennapokban zajló folyamatok a mindenkor adott *hic et nunc* helyzetek kölcsönhatásaiban szervesülnek egymással. Azaz semmiféle szakaszosságra nincs mód, bármiféle akár véletlen irányvétel fikszálódására[42] azonban – amint ezt a jelenleg is sajnálatosan fennálló állapotok tömege és idővel nyilvánvaló eszkalálódása mutatja – igen;[43] s ez a szakaszosságban esetleg bízó voluntarizmust biztos kudarchoz vezetheti.

41 Varga Csaba tollából: Bölcsességtől a tudásig és vissza: Nemzeti lét, önazonosság, emberi teljesség mint vállalkozás, in *Kőrösi Csoma Sándor – A magyarság rétegei*. Szerk. Szőcs Éva & Gazda József. Kovászna, 2020, Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület, [Kőrösi Csoma Sándor, 26], 85–105 & https://drive.google.com/file/d/1hNzQ2eUKUISKWxEW75nHsBbAgr8_Y0WK/view és főként „Természetből és természetesség szerint": Vázlat megmaradásunk elemi alapjaihoz, in *Kőrösi Csoma Sándor – Sorskérdéseink*. Szerk. Gazda József & Szőcs Éva. Kovászna, 2021, Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület, [Kőrösi Csoma Sándor 27] [sajtó alatt] & https://csomaegyesulet.hu/termeszetbol-es-termeszetesseg-szerint/.

42 A „mesekönyv" botrányának egy a kormányzathoz közel álló sajtó által szokásosan lenézett ellenzéki erő politikusától és egyben magyar családanyától történő kirobbantása után közel egy hónappal jelent meg az első komoly háttér-publicisztika – Krómer István: Erőszakkal elhallgattatni, ill. Cserép Csongor: Coming out tetemrehívás után. *Magyar Nemzet* LXXXIII (2020. október 19.) 245, 11 –, melyből az első a másneműségek erőszakos és puccsszerű amerikai, majd nemzetközi elismertetését világította meg a köz előtt, a második pedig kimutatta, hogy a hazai szakmának legfeljebb mintegy 8,5%-a állhat e mögött. Vagyis kisebbségek terrorja ott, amerikai kivívásában, és itt, mai aktualizálásakor. Személy szerint azonban ideologikus válaszainkban szabadok vagyunk – s az már részben a tudomány kérdése, részben a szakmai szerveződés milyenségéé és alakíthatóságáé, hogy maga a hivatás miféle protokollokkal él. A botrány tehát már jó ideje gyűrűzik, a lényegről azonban még senki sem beszélt. Ez pedig az, hogy alkotmányos rendünkben az államtól szervezett, finanszírozott és fenntartott, alkotmányos értékeink tiszteletét megkövetelő oktatási rendünkben milyen orvostudományi és pszichológiai útravalóval batyujukban bocsátják útjukra az idevágó kérdések jövendő professzionistáit. S erről egyelőre semmit sem tudunk.

43 Amikor az új gazdasági mechanizmus kudarca után az 1980-as évek kezdetén Kulcsár Kálmán akadémiai intézetigazgatóként a jog eszközén keresztül kísérelte meg a jog valamelyes humanizálását, magam Lukács György posztumusz ontológiájának tanulságaival – Varga Csaba: *A jog helye Lukács György világképében*. Budapest, 1981, Magvető, 287 [Gyorsuló Idő], & http://mek.oszk.hu/14200/14244/ alapján Varga Csaba: Makroszociológiai jogelméletek: a jogászi világképtől a jog társadalomelmélete felé. *Szociológia,* 1983/1–2, 53–78 (& https://mek.oszk.hu/14300/14393/14393.pdf, 234–281) – kíséreltem meg barátként segíteni néki; ennek

S hiába áll jogászokból, ráadásul saját tanítványokból a ma kormányzó politikai elit csúcsa, tettrekészségük túl gyakran még mostanában is utólagos, igazi hatékonyságot nélkülöző kármentő rögtönzésekben merül csak ki – akár a Szabad Demokraták Szövetsége határtalanul kreatív közösségbomlasztó szellemében egykor beültetett aknák jogi kivédését biztosító hatástalanításról,[44] akár lényegében külföldi ügynökségek úgyszólván tetszés szerinti grasszálásáról, jogrésekbe kapaszkodó rendszerszintű támadásáról legyen is szó.[45]

fényében ti. a társadalmi mozgásfolyamatokba kellően tervezett váltóállítások beékelésével akár alig érzékelhető finom változások meghatározott rendben történő egymásra építésével akár robbanásszerű eredményt is kiválthatunk. Nos, amire ma színházművészet, lélektan tömbszerű ellenségességeként, sőt nyilvánvaló többséget terrorizálni képes erejeként rádöbbenhetünk, csupán három évtized mulasztásának talán még első és legszelídebb forrponton megnyilvánulása, amit nyilvánvalóan sokkal durvább, kiterjedtebb és fenyegetőbb megnyilatkozások fognak még követni. S persze annak is kifejeződéseként, hogy hiába tájékozódik a kormányzó elit közvéleménykutatási és választási számadatokból, minden realitása ellenére ez mégis puszta virtualitás, amennyiben a mélyben zajló folyamatokról, azok irányáról s főként logikájáról fogalma sincs, hiszen a társadalmi valóság mindenkori feltérképezésére sem eszközt, sem intézményiséget immár kormányzása tizenöt éve tanulságaként sem teremtett.

44 A Central European University, a külföldről finanszírozott alapítványokat illető rendteremtés, az akadémiai kutatóintézetek, az ún. börtönbiznisz és Gyöngyöspata, valamint jelenleg a Színház- és Filmművészeti Egyetem vagy a legkisebbjeinkre irányuló „érzékenyítés" példáiban kicsúcsosodó botrány és a még várható – bármiféle esetleges kormányzati erélytelenségtől nyilvánvalóan csakis bátorított – továbbiak bizony nem véletlenek műve, hanem ugyanezen harminc év terméke: kormányzatainknak a saját dolgaik mentén logikus önérlelődése *és* az egyidejűleg érzéketlenített, mert konfliktuskerülő kormányzati tunyaság egymásra halmozódásának, s bizonyos forrponton szükségszerűen bekövetkező robbanásának a kifejeződése.

Szubjektíve, belülről, netalán részesen átélő aktorként bárki találhat mentséget saját vagy kollektívája nemtevésére. A minden egyes elemét külön-külön is magában foglaló összességről azonban ez nem mondható el. Hiszen elvi éllel kimondható: egészében a kormányzat az, amelyik objektíve és teljességgel felelős bármely tettéért és bármely tettnek elmulasztásáért, és ezzel végső fokon az országban beállott – mert beállhatott – állapotokért. Ld. Varga Csaba: Mi a jog? És kié a jog? Jog és simulacrái: Versengés belülről s kívülről a jog meghatározásáért, in *A jog többrétegűsége*. Szerk. Tóth J. Zoltán. Budapest, 2020, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara, 254 [Acta Caroliensia Conventorum Scientiarum Iuridico-Politicarum XXX], 33–46; A jog és simulacrumai: Jogon belüli és kívüli versengés a jog meghatározásáért. *Iustum Aequum Salutare* XVI (2020) 2, 87–99 & http://ias.jak.ppke.hu/hir/ias/20202sz/04_VargaCs_IAS_2020_2.pdf.

45 Megjegyzendő, hogy mai köztudomás szerint az I. világháború kiprovokálása közvetlen okként a mai NGO-hálózati típusnak akkor megfelelő pánszláv összehangolt tevékenységek eredménye volt, az ország feldarabolásának pedig idejekorán kezdve jól szervezett – s ellenhatást akkor is nélkülöző – emigráns propaganda ágyazott meg. Azoknak még érthető partikuláris céljával szemben a ma dühöngő negatív indulat talán legjobb felfestése (együtt a szervezkedés irányainak állandóságával) érdekes módon a bolsevizmus friss élményének hatására közel egy évszázada született írásokban – pl. Mályusz Elemér: *A vörös emigráció.* [*Napkelet* IX (1931)]. Máriabesnyő–Gödöllő, 2006, Attraktor, 198, [Historia incognita 1:19], és Oláh Gusztáv: *Politikai psychopathák*. Különlenyomat a „Népegészségügy" 1922. évi 19–20. számából (III. évfolyam, 676–685). Budapest, [1922], Eggenberger…, 12 – található. Ez tételi

5.3. A jövő kilátásai

A valahai Miniszterelnöki Tanácsadó Testületben még abból indult ki gondolkodásunk axiomatikus alapként, vajon mennyi garantált időnk van arra, hogy a megteendőket valóban meg is tehessük, s ennek figyelembevételével igyekeztünk alakítani stratégiát és taktikát egyaránt. Ehhez képest ma központi kormányzatban és a kiágazásai által létrehozott egész hatalmas intézményi komplexumban egyaránt zavartalan és rutinná lett kényelem az úr, s a legnehezebben megoldható legkényesebb ügyekben is puha és ráérős jogásziasított problémakerülések zajlanak leginkább. Emlékeim sugallják, hogy míg mi mindabban, amiről tűnődtünk s aminek létrejöttében megpróbáltunk segíthetni, az akár legrosszabb *scenario* bekövetkeztére is számítva produktumaink visszavonhatatlanságának a biztosítására törekedtünk, egyaránt élve intézményesítéssel és/vagy lehető előfinanszírozással;[46] míg ezzel szemben nyolc évvel a mi bukásunk után a FIDESZ úgy hagyta ott a kormányrudat, hogy bizalmas bevallások szerint minden projektumuk üres zsebbel az új hatalom kényére-kedvére kiszolgáltatott maradt.

Nos, tudván jelenünk[47] és jövőnk törékeny esendőségéről, vajon mi marad meg a nemzetféltő, országunk státusát konzervatív eszményben emelni kívánó, és mind gazdaságilag, mind nemzete teljességében nemcsak újraszervezést, de kétségtelen és európai összevetésben is kimagasló fellendülést eredményezett, immár ötszörös ilyen irányú kormányzati erőfeszítések ma még élő teljesítményéből?

fel aggódó kérdésként: amennyiben élne némi éberség is különféle védelmi szolgálatainkban, úgy esetleg az NGO-világ tisztségviselői sem tudták volna „érzékenyítő" programjaikkal behálózni az Országos Bírói Hivatalt, avagy a rendvédelem s az igazságügy egyéb szereplőit?

46 Csupán felsorolásszerűen, amikben magam is részt vettem: katolikus (PPKE), majd református (KGRE) egyetem, Batthyány Lajos Alapítvány és Magyar Atlanti Tanács (mindkettőnek alapító alelnöke voltam a bukás utáni időkig; előbbinek az első függetlenített titkára 1995-ben a még pályakezdő Rogán Antal lett, utóbbinak pedig több évtizedre elégséges ellátmányt biztosítottunk, amit sajnos akkoriban fizető állományba vett függetlenített titkára az akkori elnök jóvoltából nem túl hosszú idő alatt egymaga felélt), valamint a *Magyar Szemle* folyóirata és a *Pesti Hírlap* (melynek magam tudtam biztosíttatni túlélési alapot).

47 Saját benyomásom szerint amennyiben az újraválasztás esélyeiben bármiféle csökkenés következnék be, az leginkább az említett kulturális belakás mindeddig egyértelmű gyengeségének, a rendvédelem bizonytalanságainak, a kormányzat másod- és harmadvonalában s mindezek kiágazásaiban szerepet játszó túl sokak főként életvitele visszásságainak lesz betudható – ellenére történelmünket formáló minden hatalmas sikernek, amit az ország politikai, gazdasági, demográfiai és egyéb állapotai kétségtelen és történelmileg nagyléptékű előrevitelében elértünk.

Vasas Tamás

Egy terület foglalása

/genezis/

rég volt már, hogy csak úgy cél nélkül
felszállt a szentendrei hévre.
nincs többé tajték benne.
napról napra *einstanddá* lesz minden.
és akkor már hova tovább,
amikor még a recepteket is
összekeveri a patikában.

/exodus/

volt asszonya is. saját bordája.
hétvégére néha kirántotta.
régi *blitzkrieg* ez, már elvonult
a front és a vihar.
a szomszéd főztje mindig zöld.
borsó vagy spenót.
néha forró lében vadasba,
gőzölgő serpenyőbe álmodja magát.
vagy a hideg párnába fúrja a tekintetét
és vekkeréleteket horkol át.

VASAS TAMÁS (1989) költő, slammer, rajzoló. Kötete: *Stílusgyakorlatok a kiábrándulás nyelvtanára* (2020, Napkút Kiadó).

/leviticus/

mert nem is kellett ez a föld igazán.
de ha végül így alakult, mert így alakult,
csak egy holdat jelölne ki végre.
vagy kettőt. ha bírná és értené
a mérnöki munkát, felöntené a gátakat,
megerősítené a falakat, de még csak
a tervrajzokkal, a vázlatok papírjaival
legyezgeti magát.
a telken kell egyedül túlélnie
még jó pár évszak kánikulát.

/numeri/

miféle nők járnak erre.
ő biztosan nem állt szóba velük.
mit képzelnek, így strichelni,
hogy a vén bolondnak valamelyik
majd biztosan eladja magát.
egy család készül ide. házat épít.
pont ott fogja felsérteni a térdét
az első meg nem született unokája,
ahol most meglazítja azt a magassarkú
szandált, hölgyem. „akkor legyen.
mégis öregszem."

/deuteronomium/

biztos, hogy nem kőműves volt előző életében.
ócskaság. bár ne is tanult volna meg olvasni.
az ő háza nem épül, itt aztán üvölthetnék
jerikó ostromlott falát.
ledőlne talán egy fölbe szúrt ásó,
ez a legtöbb, ami esélyes.
ma sem jön senki. tényleg öregszik.
nem is… inkább öreg már.

Konrad Sutarski

A Wierzbak irodalmi csoport és én

Poznańt két ízben hagytam el. Először nem jószántamból, ötéves koromban, másodszor már saját akaratomból, röviddel házasságkötésem után.

Amikor 1939 szeptemberében Lengyelország nyugati felét elfoglalta a náci Németország, és többek között Nagylengyelországot (Wielkopolska) is közvetlenül a Birodalomhoz csatolták, akkor a lengyel lakosság egy részét (mintegy 630 ezer embert) a Főkormányzóságba deportálták. Édesapám mint a Nagylengyelországi Lovasság 7. ezredének tartalékos tisztje, részt vett a szeptemberi hadjáratban, de a harcok megszűnése után nem tért vissza Poznańba. Semmi hírt nem kaptunk róla. Egyedül maradtunk: édesanyám és én. December végén a németek minket is kitelepítettek egy késő esti időpontban, fél órát adtak az összecsomagolásra. Szép nagy, ötszobás lakásunk volt, amelybe aztán egy német családot költöztettek. Vonattal, szerencsére személyvonattal, keletre szállítottak bennünket majdnem a Szovjetunió új határára, Przemyśl közelébe. Ott elengedtek bennünket, mehetett mindenki, amerre látott.

A megszállás első évét így aztán egy faluban töltöttük, közel Częstochowához, édesanyám falusi tanítónő testvérénél. Egy évvel később a szomszédos faluba költöztünk, ahol édesanyám szintén tanítónői állást kapott. Az ottani lengyel elemi iskola 1942-ig működött. Ott végeztem el az első három osztályt, aztán már, a háború végéig titokban, magántanulóként folytattam tanulmányaimat. Ugyancsak ott, falun élve, ismertem meg alaposan a falusi életet. És ott tudtuk meg 1940 elején azt, hogy édesapám él, szovjet fogságban van Sztarobjelszkben egy tiszti fogolytáborban. Írtunk neki, de leveleink mind visszajöttek „a címzett ismeretlen" felirattal. 1943 áprilisában vészjósló hír terjedt el arról, hogy a németek Katinyban lengyel tisztek tömegsírjait tárták fel. Óriási nyugtalansággal böngésztük a németek által lengyel nyelven kiadott újságokat, „bungó lapokat", bennük az exhumált és azonosított áldozatok névsorát, édesapám neve azonban nem szerepelt a listákon. Továbbra is azt hittük, hogy

KONRAD SUTARSKI (1934) mérnök, költő, publicista, Poznańban született, 1965 óta él Budapesten. A Magyarországi Lengyelség Múzeumának és Levéltárának nyugalmazott igazgatója.

édesapám talán megmenekült, és a háború után hazajön. És az esti ima után két keresztet rajzoltunk édesanyámmal a homlokunkra. Egyet magunkért, egyet „apukáért".

A felégetett, lerombolt Poznańba már a felszabadulás után tértünk vissza 1945 áprilisában, ám nem a saját, háború előtti lakásunkba, amelyet akkor egy szovjet parancsnok foglalt el. Kaptunk két szobát egy másik házban, a szomszédos szobákat három idegen család között osztották szét. Akkoriban ilyenek voltak a lakásviszonyok. Tudásfelmérő vizsga alapján hatodik osztályba soroltak, amely gyorsított ütemben júniusig tartott. Szeptembertől, tizenegy évesen, már gimnazista voltam. Édesapám évek múltán sem tért haza. Édesanyám hiába küldözgetett érdeklődő leveleket a londoni és a moszkvai Vöröskereszthez, az isztambuli Vörös Félholdhoz. Édesapám Angliában és Törökországban az eltűntek listáján szerepelt, Moszkvából cinikus válasz érkezett, miszerint „ilyen nevű embert nem ismernek".

1951-ben érettségiztem, egy évvel később felvettek a Mérnöki Főiskola Mechanika Karára. A következő évben a főiskolát Műegyetemmé alakították, kiegészítve Mezőgazdasági Gépészeti Karral. Én – talán korábbi falusi életemre tekintettel – ezt a kart választottam. A mérnöki tanulmányokat számomra és Lengyelország számára is oly fontos évben: 1956 tavaszán fejeztem be.

Június 28–29-e a Poznani Felkelés néven ismert társadalmi lázadás napjai voltak. Én is ott voltam akkor a központi Mickiewicz téren a hatalmas tiltakozó nagygyűlésen, amikor a Sztálinról (a háború előtt és jelenleg is Cegielskiről) elnevezett gyár és más üzemek munkásai ismertették követeléseiket. Hatalmas lelki megkönnyebbülés volt, amikor később a Dąbrowski és Kochanowski utca sarkán álló felhőkarcoló tetejéről a felkelők ledobták a nyugati rádióadókat zavaró berendezést. Az volt az a pillanat, amikor megéreztem a szabadság addig ismeretlen fuvallatát. Azt az érzést, amely azóta is életem része. Pedig nem is harcoltam a szólásszabadságért fegyverrel a kezemben.

Annak ellenére, hogy a Felkelés leverését a terror napjai követték, politikai változásokra is sor került, amelyek októberben a legfelsőbb pártvezetésben is változáshoz vezettek. Abban az évben, júliusban eljöttek hozzám Ryszard Danecki, Marian Grześczak és Maciej Kozlowski költők azzal a javaslattal, hogy lépjek be az éppen alakulóban lévő irodalmi csoportba. Ők mint kezdő újságírók ismerték első verseimet, amelyeket a poznani sajtónak küldözgettem, s amelyeket sorra visszadobtak azzal, hogy nem felelnek meg a szocreál követelményeinek. A csoporthoz, amelynek „Wierzbak" (a városon keresztülfolyó patakról) nevet adtunk, csatlakozott még Józef Ratajczak, szintén költő, valamint Gerard Górnicki prózaíró. A politikai változások nyomán végre kezdtek megjelenni verseim az akkor létrejött *Wyboje* hetilapban és más poznańi lapokban is. 1956. november 12-én került sor első csoportos fellépésünkre. Ez a közös bemutatkozás csak ötünkre, költőkre vonatkozott, Górnicki mint prózaíró nem vett részt benne, mert első karcsú novellás kötete már rövidesen megjelent. Találkozónknak *Erotikus költészet estje* volt a címe. Bemutatkozásunknak akkora sikere volt

– különösen a szocreál irodalom fojtó légköre után – hogy az estet „a közönség kívánságára" meg kellett ismételnünk.

Forró napok voltak ezek, izzottak még a Poznańi Felkeléstől, erősítve a Varsóból érkező hírekkel, miszerint Lengyelország, Gomulkának, a párt új első titkárának változtatásai következtében visszaszerezte, legalább részben a függetlenségét. Ehhez jött még a magyar forradalom, amely pár nap múlva szovjetellenes nemzeti felkeléssé változott, s kiváltotta a lengyelek véradásban és magyarbarát vagy szovjetellenes versek írásában is megnyilvánuló szolidaritását. (Én akkor három verset írtam, amelyekből csak egy jelent meg a sajtóban, mivel abban nem szerepeltek olyan szavak, mint „Magyarország" vagy „Budapest", csak egy magyar női név: Katalin, Kati. A cenzúra akkor is működött.) Volt ebben valamiféle belső békétlenség a felkelés elbukása miatt, amelyhez a változások tartósságába vetett remény elvesztése társult – ám a szabadság Poznańból elindult fuvallatát a kommunista rezsim nem tudta elfojtani a cenzúra szigorodása és a tiltások ellenére sem. Lengyelország a szabad nyugati világra nyitott ablakká vált, megszületőben volt *a művészeti, benne az irodalmi 56-os nemzedék*.

Ilyen körülmények között jelentettük be következő, politikai költészetet bemutató estünket, amelyre 1957 januárjában került sor. Ebben már részt vett Eugeniusz Wachowiak költő is, aki decemberben csatlakozott hozzánk.

A politikai témájú költői estet a *Wierzbak* politikai krédóját jelentő manifesztum előzte meg. Legfontosabb kijelentései, amelyeket a *Wyboje* hetilap is közölt verseinkkel együtt, a következők voltak:

> „Barátság, az emberi megaláztatás elleni lázadás, érzékenység a hazugságra és a szabad gondolat hatalmába vetett hit köt össze bennünket.
>
> Látjuk a fagyban pusztuló madarakat és a haldokló városokat. Az ő kiáltásuk akarunk lenni".

Az én verseim közül elhangzottak a Poznańi Felkelés emlékének szentelt, az 1956-os magyar tragédiáról szóló versek, valamint az akkoriban írt, édesapámról és Sztarobjelszkről szóló vers, amely a következő szavakkal végződik: *viszszajöttök / milyennek látlak majd apám / ha még vissza tudsz jönni* (Csoóri Sándor fordítása).

1956/1957 fordulóján a *Wyboje* első ízben ítélte oda a „fiatal művészek" díjat. Az irodalmi díjat én kaptam. A zsűri állítólag post factum tudta meg, hogy az a néhány vers, amely addig megjelent a sajtóban, az egész publikált költői termésemmel azonos. Annyira eltérőek voltak a korábban publikáltaktól azok a versek.

Az 1957-es esztendő más szempontból is jelentős volt. Irodalmi bemutatkozásunk első évfordulóján, november 12-én elkezdődött a *Wierzbak* csoport által kezdeményezett, és a Poznańi Nemzeti Tanács által támogatott – a lengyel irodalom történetében először rendezett – fiatal költők országos fesztiválja, amelyre

összegyűlt az ország egész költői társadalma, élén a nagy öregekkel. Poznań az ország költészeti fővárosa lett, s példát mutatott arra, hogy más városokban is lehet ilyen költőtalálkozókat rendezni. Poznań akkoriban – Varsó és Krakkó mellett – az ország harmadik kulturális központjává fejlődött. Virágzásnak indult a zenei élet (opera, filharmónia, a Wieniawskiról elnevezett nemzetközi hegedűversenyek felújítása), dzsessz, színház, festészet, létrejött a már említett két kulturális folyóirat – a *Wyboje* és a *Tygodnik Kulturalny*, és megszületett a máig működő kiadó, a Wydawnictwo Poznańskie. Nekünk, költőknek baráti riválisaink voltak a varsói *Współczesność* és a krakkói *Muszyna* költői. Hosszabb időperspektívából nézve a *Wierzbakkal* együtt ez volt az *56-os nemzedék* három legfontosabb csoportosulása.

Az első fesztivál alkalmából a Wydawnictwo Poznańskie kiadó megjelentette a *Wierzbak* almanachját *Liść człowieka* (Az ember falevele – Zsille Gábor fordítása) címmel, amely egyik versem címe volt. A karcsú kötetben már hatan szerepeltünk költők. Megint hiányzott Gerard Górnicki prózaíró és Bohdan Adamczak egy másik prózaíró, aki ugyanabban az évben, áprilisban csatlakozott hozzánk. Csoportunk az egész országban ismertté vált, mert más városokba (Varsóba, Bydgoszczba, Gdańskba, Krakkóba, Wrocławba, Kłodzkoba) is meghívtak minket.

Ugyanebben az időben megszűnt létezni a politikai okokból likvidált *Wyboje* hetilap. Ez volt a poznańi 1956-os „olvadás" legjelentősebb lapja, amelyet csoportunk tagjai a sajátjuknak tekintettek. A *Wyboje* lapot gyakran hasonlították a varsói *Po prostu* laphoz már csak azonos alcímük – *egyetemisták és fiatal értelmiségiek hetilapja* – miatt is, de megalkuvást nem ismerő magatartásuk miatt is. A *Po prostu* ezért esett a cenzúra áldozatául 1957 szeptemberében, a *Wyboje* pedig két hónappal később. A lengyel kommunista hatalom reakciói voltak ezek, amelyet megdöbbentett a magyar felkelés leverése, de a szabadság kulturális érzését azonban ennek ellenére nem volt képes megszüntetni.

Engedjenek meg itt egy rövid kitérőt! Az irodalmi *56-os nemzedéket* Varsóban a *Współczesność nemzedékének* hívták az 1956 és 1971 között működő, azonos című lap neve után. Ezt az elnevezést először Jan Błoński irodalomkritikus fogalmazta meg 1961-ben, s ő maga pejoratívnak gondolta, azt vetette ugyanis nemzedéke alkotóinak szemére, hogy *nincs közös programjuk, nincs ideológiájuk, és mitizálják a valóságot*. Ha a *Współczesność* hasonlóan kompromisszummentes lett volna, mint a *Po prostu* vagy a *Wyboje*, a mi poznańi *Wyboje* lapunk pedig olyan *program nélküli és ideológia nélküli*, mint Błoński szerint a *Współczesność*, akkor lehet, hogy az *56-os nemzedéket* ma *Wyboje nemzedéknek* hívnák, mert akkor hetilapunk évekig működött volna, annál is inkább, mivel Poznań azokban az években minden novemberben a lengyel költészet fővárosa volt, tekintettel a csoportunk által kezdeményezett országos költészeti fesztiválokra (1957–1961), amelyek gyúanyaggá váltak az egész ország számára.

1958-ban záróvizsgát tettem, és megvédtem magiszteri disszertációmat a Mezőgazdasági Gépészet Karon. A Poznańi Aratógép Gyárban kezdtem dolgozni

tervezőként. Nagyon korán kellett kelnem, hogy reggel 6 óra 30-ig lepecsételjem a jelenléti ívet. Ez aztán rányomta bélyegét az esti találkozókra, amelyekre különféle művészi események után jöttünk össze. Végül még valamilyen kávéházba vagy étterembe is betértünk egy kis harapnivalóra és hosszú beszélgetésekre, amelyeken én a társaság többi tagjával éjfélig – egy óráig maradtam, de olyankor már sietve búcsúzkodtam, hogy legalább 3-4 órát alhassak. Alvási igényemet vasárnap délelőtt pótoltam, akár 11 óráig aludtam, mert szerencsére vasárnaponként volt későbbi, 13 órakor kezdődő szentmise a *lustábbaknak* (nyguska).

A második költőtalálkozóról (1958-ban) a Rogalinban – a Poznańban érdemeket szerzett Raczyński család kastélyában – tartott találkozó maradt meg emlékezetemben. Autóbusszal utaztunk oda, este, hogy azon a szép helyen felolvashassuk verseinket: *költők költőknek*. Amikor odaértünk, már sötét volt. A kastély sem volt kivilágítva. Valaki azonban beengedett minket. Villanyvilágítás nem volt, pislogó gyertyafénynél ültünk asztalokhoz a hatalmas teremben. Sörrel teli korsók is előkerültek. Félhomályban kezdtünk sorban olvasni egy-egy verset. Amikor Jerzy Skolimowskihoz – a későbbi neves filmrendezőhöz – értünk, Jurek fölállt, felemelte korsóját, amelyből korábban már kiitta a sört, és a gyertyához koccintotta, eloltva azt. Kicsit zavarba jöttünk, hirtelen csönd lett, és akkor Skolimowski megszólalt: *tavaly Andrzej Bursa is köztünk volt*. És elszavalta Andrzej egyik versét. – Bursa 1957-es, első találkozónknak valóban egyik felfedezettje volt szokatlan, megrendítő, lázadó hangú verseivel. Már elutaztunk Poznańból, amikor villámcsapásként ért bennünket a Krakkóból érkezett hír Bursa hirtelen haláláról. Állítólag a szíve mondta fel a szolgálatot.

A következő évben, 1959-ben – valamikor nyáron – részben szétesett a csoport. Nyolc tagból négyen távoztak: Górnicki, Kozłowski, Ratajczak és Wachowiak. Most, évek múltán azon töprengek, mi lehetett ennek az oka. Mérnökként rendszeres munkát végezve, nem volt annyi időm, hogy mélyrehatóbban foglalkozzam a dologgal. Elfogadtam kész ténynek. Nyilvánvaló volt, hogy a csoport életének két fő szervezője Danecki és Grzeńczak volt. Nem vettem észre, hogy bármelyikük is erőszakkal próbálta volna megvalósítani elképzeléseit. Mindig egyeztettek a többiekkel. Lehet, hogy adódott olyan pillanat, amikor túloztak, túlságosan hangsúlyozták a csoportban elfoglalt helyüket, ami nem nagyon tetszett a távozóknak. Hiszen akkor, két évvel a csoportos debütálás után túl korai volt még egyéni utat választani. A szétválásnak igazából nem volt oka. Egyébként továbbra is jó barátok maradtunk.

A szétválás évében született meg a harmadik költői találkozóra összeállított második almanachunk *Wynikanie* címmel, amelyben már csak három költő – Danecki, Grzeńczak és én –, valamint a prózaíró Adamczak szerepelt. Ez az év, és a következő néhány év számomra a kísérletezések ideje volt. Ellentétben az előző, kezdő évek spontán verselésével, a gyárban mérnökként eltöltött év azt eredményezte, hogy verseimbe kezdtem olyan érzelmekkel teli elemeket – szavakat, meghatározásokat, gondolatokat, részmondatokat, egész strófákat – bevezetni,

amelyeket fontosnak tartottam. Ezek a versek különböztek azoktól a hatásoktól, amelyek addigi verseim témájául szolgáltak, világom eltért a humanista iskolákból hozott világtól, a versek technikai anyaga volt az eltérés. Megfogalmaztam akkor egy költői programot, amellyel felléptem a III. költői találkozón. A program így kezdődött: *Olyan líra megalkotására törekszem, amely aktív kapcsolatban áll a napjainkban átalakuló civilizáció emberével, annak problémáival, valamint a formálódó új tudattal*. És így végződött: *A költőnek a világról konkrét, elmélyült, sokoldalú tudásra van szüksége, hogy teljesebben ismerje az új jelenségek és problémák jellegét. […] új, költői perspektívákat teremtve számukra is. […] Az ismeretlent feltárni ugyanis nem lehet másként, mint úgy, ha már megismert területről indulunk. És nem mindegy, hogy milyen szintről* történik az indulás.

A találkozón semmilyen visszhangja nem volt fellépésemnek. Senki sem nyújtott baráti jobbot. Senki nem érdeklődött. Valószínűleg nem is értették, mit akarok mondani a *Programban*. Egyébként az akkor született verseimet (*Variációk szakítószilárdsági próbák témájára* vagy *A rajztábla kisugárzása*), amelyek később jelentek meg a sajtóban, majd évek múltán már Magyarországon, én magam is hűvös, túlságosan technikai verseknek kezdtem tartani. Ezért nem is vettem be ezeket egyetlen kötetembe sem. Csak az 1970-es években kezdtem olyan alkotásokat írni, amelyek megfeleltek a *Program* irányelveinek. (*Ugye a nap már évek óta perzsel…* – Fodor András fordítása), (*Úgy látszik, hogy a sugarak…* – Fodor András fordítása), (*Létrejött végre a sosem ismert súrlódás* – Somlyó György fordítása). Így végződött költészetem első korszaka, jóllehet az a „végződés" még Magyarországra távozásomig eltartott.

Az országos költői találkozók folytatódtak a következő két évben is, 1961-ig. Ekkoriban publikálta Grześczak *Lumpenezje* című kötetét (1960), amely még abban az évben megkapta a *Költői Fesztivál* kitüntetést Poznańban az év legérdekesebb debütálásáért. Én viszont szintén 1960-ban adtam ki *A mozgás pereme* című kötetemet, de már november után, így egy évvel később, a következő, már utolsó találkozón kaptam meg kötetemért a kitüntetést.

1962-ben munkahelyem megváltoztatására kaptam ajánlatot. A Poznańi Mezőgazdasági Gépek Kereskedelmi Vállalata Műszaki Szervízének lettem a vezetője. A szervíz a Mezőgazdasági Minisztérium által létrehozott új osztály volt, a központi vállalat összes vajdasági üzemében lévő mezőgazdasági gépek garanciális karbantartására jelölték ki. Osztályom szervezése közben (mezőgazdasági gépek javító műhelyének alakítása, munkások felvétele, berendezések beszerzése) állandóan úton voltam a nagy poznańi vajdaság területén lévő meghibásodott gépekhez. Egyre kevesebb időm maradt a versírásra is, a mindennapi irodalmi életben való részvételre is.

Ugyanezen év áprilisában házasságot kötöttem a budapesti Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola frissen végzett növendékével, egy magyar lánnyal, akit két évvel korábban ismertem meg budapesti kirándulásom alkalmával. Vezetékneve ugyanaz volt, mint az 1958-ban a kommunisták által kivégzett forradalmi miniszterelnökéé – Nagy, keresztneve pedig Györgyi. *Miféle név ez?* –

kérdezte Józek Ratajczak, amikor találkozott velünk. *A Jerzy, vagyis a magyar György női változata* – válaszoltam. *Hát akkor ez lengyelül Jerzynka (Szederke).* És ez a név hozzánőtt feleségemhez, amikor már megkapta a magyar állam engedélyét – félévi várakozás után – hogy Poznańba költözzön.

A *Wynikanie* szerzői közül Adamczyk akkor már Kaliszban volt, Grześczak Varsóban, én még Poznańban, de munkám kapcsán én is sokat voltam vidéken. Danecki egyedül maradt. Nem találkoztunk sem 1961-ben, sem 1962 elején, hogy hivatalosan bejelentsük közös tevékenységünk végét, hogy valamiképpen összegezzük azt.

Így lett vége csoportosulásunknak és a fiatal költőknek szervezett *Országos Költői Fesztiváloknak*. Az 1961-es év által létrejött határvonal az irodalmi kritika irántunk tanúsított érdeklődésének is véget vetett. A *Wierzbak* csoport alkotóinak sorsa azonban nem ért véget 1961-ben. Ez a csoportosulás inkább ugródeszkát jelentett az egyes irodalmi karrierekhez. Nem csupán a *Wierzbak* megalakulásának huszadik vagy harmincadik évfordulóján rendezett poznańi megemlékezések voltak fontosak. Ennél jelentősebb volt mindaz, amivel hozzájárultunk Lengyelország és Európa 1961 utáni kultúrájának életéhez. Ez volna a *Wierzbakosok Wierzbak utáni* tevékenységének értékelése, a hosszú éveken, majd fél évszázadon át tartó alkotó munkánké, amikor már mindegyikünk a saját útját járta. Nem felejthetjük el, hogy nyolcunk közül hat tagunk életútja már lezárult. Legkorábban hagyott itt bennünket Józef Ratajczak (1932–1999), őt követte Maciej Maria Kozłowski (1937–2002), majd legidősebb társunk, Gerard Górnicki (1920–2008), aztán Marian Grześczak (1934–2010), Bohdan Adamczyk (1935–2013) és fél évvel később Ryszard Danecki (1931–2013). Ketten maradtunk: Eugeniusz Wachowiak (1929) és jómagam (1934).

Sehol nem találkoztam mélyreható elemzéssel azzal kapcsolatban, hogy milyen hatást gyakorolt a *Wierzbak* és Poznań Lengyelország akkori kulturális életére azt követően, hogy az ország 1956-ban nyitottá vált a Nyugat újdonságaira. Pedig Poznań és Nagylengyelország (Wielkopolska) kulturális forrongása nem a XX. század ötvenes éveinek második felében kezdődött, hanem az I. világháború utolsó korszakát jellemző erkölcsi nyugtalanságnak, a lengyel expresszszionizmus születésének folytatása volt. Annak a korszaknak, amikor Poznańban megszületett a *Zdrój* című lap (1917–1922), a nemzetközi hírű *Bunt* képzőművész csoport (első kiállítása 1918-ban), és folytatója volt a harmincas években alakult *Prom* avantgárd irodalmi csoport.

Elemzésem nem volna teljes, ha nem térnék vissza még egyszer csoportunk létrejöttének kezdetéhez, politikai szempontból függetlenségi programjához, amely szintén hozzájárult a *Wyboje* megszüntetéséhez. Lengyelországban az 1956-os cezúrától kezdve növekedni kezdett – ahogyan már a II. világháború után is – a társadalom tagolódása: azokra, akik elfogadták a kommunista rezsimet, annak érvelését és ezzel összefüggésben az ország gazdasági állapotát, és azokra, akik ezt elutasították. Ennek a társadalmi tagoltságnak a tetőpontja a hadiállapottal végződő 1980–1981-es év volt. A költők, írók hovatartozásának kifejezője

az irodalmi szövegek karaktere és más állásfoglalások, például tiltakozó listák aláírása, publikálások szamizdat kiadványokban, vagy pedig az akkor (1981-ben) felfüggesztett Lengyel Írószövetségbe való újbóli belépés elfogadása vagy elutasítása, valamint az 1988-ban életre hívott független *Lengyel Írók Egyesületébe való belé*pés…

A lengyel társadalom második tagozódása kezdetben észrevétlenül, a rendszerváltozással indult meg. Ez az állapot jelenleg fontosabb az elsőnél, mivel egész Európa mostani képét és jövőjét érinti. Vajon megmarad-e kontinensünk a kultúrája, erkölcse és keresztény hite mellett mint nemzetek Európája – amely nemzetek gazdaságilag együttműködnek egymással, de lélekben szuverének maradnak, és különböznek egymástól sok évszázados történelmükkel és hagyományaikkal? Vagy talán átalakul sokkultúrájú, etnikai és vallási szempontból összekeveredett ragaccsá, mígnem elveszíti nemzeti szellemét (történelmi szempontból ez jelenleg már a harmadik iszlám támadás Európa ellen). Ez a rétegeződés egész nemzetek vagy legalább is egész rétegek nézeteinek (némely pártok, társadalmi szervezetek által) felülről irányított ideológiai, nemzetek fölötti, globális polarizációjával függ össze, és oda vezet, hogy a posztkeresztény Nyugat-Európát egyre erőteljesebben választja le az (e tekintetben erősebb) Kelet-Európától. Ezekben a törekvésekben óriási ipari pénzeszközök, elsősorban a fegyvergyártó-, gyógyszeripari, élelmiszeripari és más trösztök és konszernek, valamint a bankvilág pénzei rejlenek azzal a céllal, hogy a világ pénzelitje alá rendeljék – egész társadalmak rovására – földrészünket, amely valamikor az egész világ fejlődésének motorja volt

Ebben a harcban – az első és a második korszakban egyaránt – részt kellett venniük az irodalmároknak is, akik valaha (a XIX. században) látnokok, a népek vezetői voltak Lengyelország és Európa függetlensége érdekében. Ezen az alapon elemzést lehetne végezni az egykori *Wierzbak* tagjainak példáján: hogyan alakult az 1956-ban indult politikailag egynemű csoportunk költészete a fenti értékek védelmében, és hogyan következett be a tagok ideológiai rétegződése. Itt bizonyára hasznos lenne *A XXI. századi költő szerepéről és feladatairól* írt tanulmányom (megjelent *Az emberi ellenállás stációi* című kötetben. Budapest, 2018, Magyar Napló).

Poznańból 1964-ben átköltöztem Varsóba, a következő évtől pedig Magyarországon, Budapesten laktam. Ez volt az esszé elején említett második költözésem. Ettől az időtől kezdve egész irodalmi tevékenységem, tekintettel arra, hogy magyarra fordították, én pedig a magyar irodalomról, kultúráról Lengyelországnak tudósítottam, kétnyelvű, kétnemzetű lett. Könyvalakban és folyóiratokban a rendszerváltozásig inkább még csak Lengyelországban nyomtatták ki írásaimat. A teljes függetlenség visszanyerése után műveim inkább már magyar nyelvűek lettek, esetleg lengyel eredetiben és magyar fordításban jelentek meg Magyarországon. Kiváló fordítóim voltak és vannak. Lengyelországban a könyveim csak elvétve hozzáférhetőek (Poznańban a Biblioteka Raczyńskich, Varsóban a Biblioteka Narodowa, valamint Krakkóban a Biblioteka Jagiellońska nevű

könyvtárakban). Alkalmasint át lehet nézni ötvenöt éves – a lengyelországinál hosszabb – magyarországi tartózkodásomat a Lengyel Írók Egyesülete Varsói Osztálya által 2020 januárjában kiadott életrajzomban. Ebből a korszakból számomra az utolsó évtized volt a legjelentősebb, amikor a történelem és a költészet egymást erősítve új minőséget hoztak létre a keresztény Európa védelmében, jóllehet ennek az irodalmi tevékenységnek az előzményei már a múlt század hetvenes éveiben megjelentek.

Tevékenységünk mélyreható elemzése a 20. század második felének és a 21. század első évtizedeinek lengyel kultúráját tanulmányozó irodalmi kritika érdeklődésének tárgyává kellene válnia.

Fordította: Szenyán Erzsébet

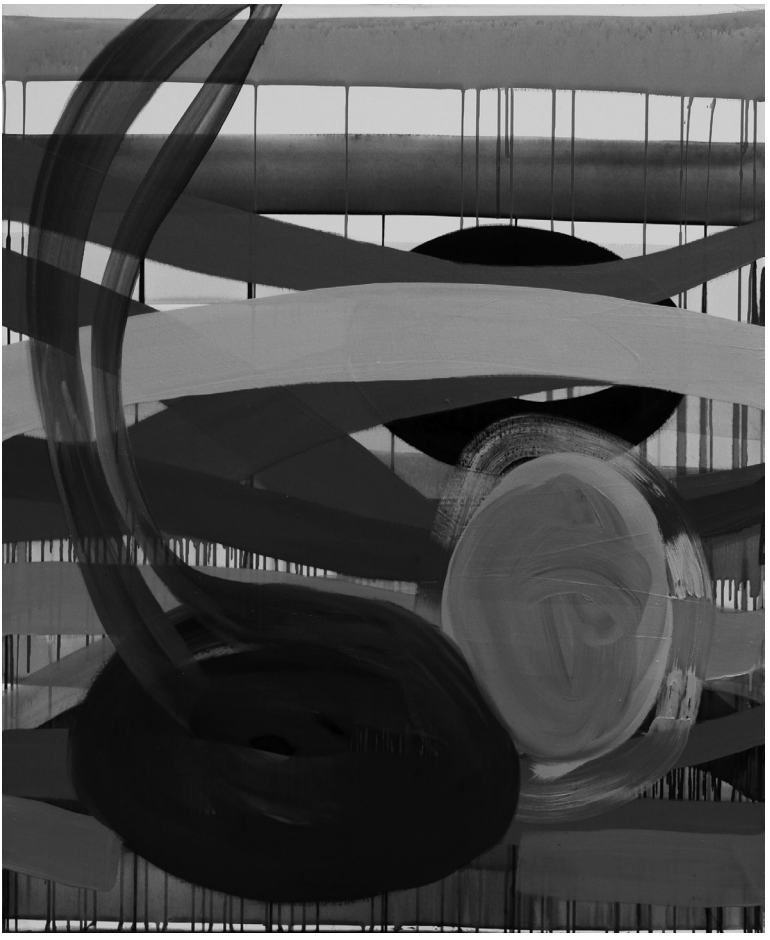

Kováts Nikolett: Szín-Tér XIV. (olaj, vászon, 120×100 cm, 2018)

Zimonyi Zoltán

Szélárnyék a Viharsarokban

Féja Géza kriminalizálásának kísérlete, 1945–1949

III. rész

„Illetékes köröknek az a felfogása, hogy amennyiben közönséges bűncselekményt nem követtek el s háborús bűnösöknek nem tekinthetők, az ilyen irodalmi vétségekből nem akarnak bűnügyeket csinálni."
Major Róbert miniszteri tanácsos, 1946. április 27.

A vádirat. Az ügyész Féja Gézát az 1945. VII. tc. által törvényerőre emelt Nbr. 15. § 4. [helyesen: a VII./1945. tc. II. sz. melléklete 15. § 4.] pontjában[181] meghatározott népellenes bűntettel vádolta. „Népellenes bűntettben bűnös: aki nyomtatványban (bármilyen módon sokszorosított iratban), gyülekezet előtt elmondott beszédben vagy rádió útján huzamosabb időn át olyan állandó jellegű és folyamatos tevékenységet fejtett ki, amely alkalmas volt arra, hogy a fasiszta és a demokráciaellenes irányzatok elterjesztése és megerősítése végett vagy a faji és felekezeti gyűlölet felkeltése, illetőleg ébrentartása céljára a közfelfogást jelentős mértékben befolyásolja és az országra káros irányba terelje."

A tanúvallomások szerint Féjának a mindennapi emberi érintkezésben, a szerkesztőségben stb. nem volt antiszemita megnyilvánulása. A vád „tanúja" Féja publicisztikája. Közel száz átvizsgált cikkből tizenkilenc tétel: 1 teljes szöveg, 17-ből kiemelt idézet, és a 102 oldalas *Magyar irodalomszemlélet* című brosúrából néhány, különböző szövegösszefüggésből vett, összességében kb. egy oldalnyi szemelvény. Pontosítsunk: az idézetek valójában 21 forrásból valók. A *Te tudod* című írásba belekeverik Féja szárszói felszólalásának egy mondatát, a *Magyar irodalomszemlélet* idézetei közé irodalomtörténete 3. kötetének egy mondatát.

Zimonyi Zoltán (1943) nyugalmazott középiskolai tanár, szerkesztő, irodalomtörténész. Kutatási területe a huszadik századi magyar irodalom (népi írók, Hetek írócsoport, Németh László, Féja Géza), Miskolc és Borsod–Abaúj–Zemplén megye irodalmi hagyományai. A *Napjaink*, *Látóhatár* munkatársa, az *Orpheus* főszerkesztője volt.

181 A kormány népellenes *bűntettekről* hozott első, 81/1945. M. E. számú rendelete 15. §-ának mindössze 3 pontja volt, ezek egyike sem vonatkoztatható Féjára. A 17. § *népellenes vétségről* rendelkezett. A módosító 1.440/1945. M. E. számú rendelet – a VII./1945. tc. II. sz. melléklete – a vétségként, enyhébben büntetendő cselekményeket súlyosbításként áthelyezte a népellenes bűntettek közé.

Az idézés manipulatív is lehet. Dr. Bojta Béla (1899–1969)[182] államtitkár a Népbírósági Közlönyben[183] „feltűnést keltő nyilatkozatot adott"[184] arról, hogy a teljes szöveg értelmezése szükséges a vádálláspontban. Egyes hírlapi közlemények kiszakított szövegrészei nem képezhetik a vád tárgyát, mert az irányított sajtóidőkben fedőmondatokként a háborús hírveréssel közvetlenül összefüggő kisebb szövegrészeket is tartalmaztak. „Méltánytalan lenne, hogy a jelentéktelen mellékszövegrészek miatt bűnösséget állapítsanak meg."

Láthattuk a motivációkból, a nyomásgyakorlás különféle technikáiból is érezhettük azt, amit a vádirat is megerősít: Justitia nem mindig bekötött szemmel mérlegelte Féja háború előtti és alatti tevékenységét. A vádiratban sok a pontatlanság. Trehányságnak is vehetnénk, de oly rendszerszerűek, hogy célzatosságuk aligha zárható ki. A szövegkörnyezetből kiragadott idézetek egy része nem tükrözi a szerző álláspontját. Többször fasiszta sajtótermékek jegyzékén lévő forrást tüntetnek fel a valódi (pl. Magyarság, Magyarország) helyett. A jegyzetekben igyekszem ezekre rámutatni. Itt most csak egyetlen példát emelek ki a manipulációra. A vádirat elsőként a *Te tudod* című újságcikkre hivatkozik. A kezdő idézet erős felütés, de nem a megnevezett cikkből való. Az 1943-as szárszói találkozón hangzott el, és a holokauszt után igen érzékennyé váló kérdést vetett fel: a zsidóság esetleges új harcát a történelmi fordulat után a magyar értelmiség ellen. A szöveg fajvédő, kétségtelen antiszemitizmussal, de nem uszító, sőt, Németh Lászlóhoz hasonlóan arra int, hogy a magyarság ne adjon okot a zsidóságnak a bosszúra. A szárszói vendégszöveggel tematizálni lehetett Féja cikkét, amelyben a zsidó szó elő sem fordul. A *Te tudod* reváns a Szép Szóban 1938 decemberében megjelent „Feljelentés"-re. Egy utcai összefutás publicisztikai lenyomata – alighanem az időközben megszűnt Szép Szó valamelyik vezető személyiségével (K. Havas Gézával? Gáspár Zoltánnal?) Emlékezzünk Dernői Kocsis László tanúvallomására: Féja fő jellemvonása a személyes belső indulat, írásai táplálkozhattak abból a véletlenből, hogy valakivel találkozott az utcán és vitába keveredtek, „amivel kapcsolatos legszemélyesebb nézeteit Féja mindig cikkekben akarta megírni".[185]

A 1940. júliusi cikk tematizálásával a vád „nyert" egy évet, így jobban megfelelhetett a törvénynek: a büntethetőséghez „állandó jellegű és folyamatos tevékenységet" kell kifejteni. Az inkriminált többi cikk 1941. március–1942. május között jelent meg, lényegében egy év alatt.

182 Debrecenben az Ideiglenes Nemzeti Kormány miniszterelnökségi államtitkára volt. Megszervezte a Népbíróságok Országos Tanácsát, amelynek bírája, majd 1948-ban elnöke lett. Elnöknek Rákosi Mátyás utasítására nevezték ki, a tisztségben Major Ákos korábbi hadbírót váltotta. (Wikipédia)

183 *Újságírók működésének vizsgálata*, 1946. május 11., 3.

184 A NOT elnökének érdekes állásfoglalása az újságírók működéséről. *Kis Ujság*, 1946. június 23., 2.

185 L. még Féja Géza: Számvetés. *Kelet Népe,* 1939. május, 323–324.

A 19 tételben előadott bizonyítékok közül 12 az antiszemitizmust kívánja alátámasztani, 7 nem érinti a zsidóságot. Érthetetlen, hogy néhány egyáltalán hogyan lehetett a vád tanúja. De 1945–46-ban az értékválasztási szabadság megszűnt, a jogtisztelő konzervatív jobboldal reakciós, fasiszta, népellenes bélyeget kapott. Miért népellenes bűn, ha valaki a marxizmust vagy akár a baloldali írókat bírálja, amikor e világnézet alapján a Horthy korszakban parlamenti párt működött, megjelentek baloldali írók könyvei? Vádirat tárgya lehetett a '30-as évek közismert ukrajnai éhhalálnak a megemlítése egy cikkben. Ez utóbbiak zöme ma már némiképp érthetetlen is, a kor szellemében „a demokráciaellenes irányzatok elterjesztése és megerősítése" vétségét valósították meg.

14. számú irat
Vádirat

„Budapesti Népügyészség Budapest, V. Markó u. 27. III. em.
1946. Nü. 2454 szám A rendőrség száma: 12.449/6./1945. sz. pr.
A Budapesti Népbíróságnak, Budapest

A nyomozás iratait idezárva, a következő Vádirat benyújtásával küldöm át: A szabadlábon lévő Féja Géza […][186] terheltet vádolom az 1945. VII. tc. által törvényerőre emelt Nbr. 15. § 4. pontjában[187] megh. népellenes bűntettel.

A terhelt a Magyarság[188] 1940. VII. hó 9. számában *„Te tudod"* címmel a baloldali írók ellen írt. Idézetek:

„Jöhet olyan történelmi helyzet, midőn demokratikus és más efféle jelszavak cégére alatt majd a zsidóság új harcot kezd a magyar értelmiség ellen, hogy a szellemi vezetőszerepet ismét kezébe kaparintsa…"[189]

„Találkoztam veled, helyesebben veletek, akikkel, valaha úgy hittem, emberi közösséget építhetünk. Most azonban ti figyelmeztettek arra, hogy *milyen áthidalhatatlan emberi szakadék épült közöttünk*. Idegenül néztünk egymásra, én valami csöndes humorral, te pedig epés, keserű dühhel, s komikus, helyzetedhez egyáltalában nem illő fölénnyel. Hiszen te tudtál mindent és még ma is úgy érzed, hogy te tudsz mindent"

„Lenézted és barbárnak tartottad azt az embert, akinek még ösztönei is vannak. Magadban, titokban lenézted a magyarságot […]"[190]

186 Személyi adatok.

187 L. a *Hitel* 2020. decemberi számában a tanulmány II. részének 152. sz. jegyzetét.

188 A cikk a Magyarországban jelent meg. A Magyarság szélsőjobboldali lap volt, felkerült a fasiszta sajtótermékek jegyzékére, a „tévedés" a vádat súlyosbította.

189 Az idézet első bekezdése nem a cikkből, hanem Féja szárszói felszólalásából való. Az ügyész valószínűleg Major Róbert véleményéből emelte ki, aki helyesen jelölte meg a forrást.

190 A vádirat a mondat első felét idézi csak. A folytatása: „is, mely szerinted sehogyan sem volt alkalmas a liberális kapitalizmus »klasszikus« kivirágoztatására."

„Intellektuális gőgben és intellektuális elhájasodásban szenvedtél"[191]

„Te a járványt szeretted volna állandósítani."

„A ti kapcsolataitok a felszínt hálózták be, *az internacionális felszínt, bizonyos anyagi javak élvezőinek világát, azokat, akiknek egyetlen hitük életstandardjuk feltétlen biztosítása.* Ti politizáltatok, nagyképűsködtetek, hazudoztatok, s mindig ennek az életstandardnak a nevében."

„…e mentés érdekében mindenre képesek vagytok. *Szövetkeztek akár az ördöggel is…*"

„Megástátok a szakadékot. … A másik oldalon pedig ti állotok, akik internacionális ügyességgel minden közösséget meg akartatok nyergelni a saját érdekeitek szolgálatára. Nem faji, politikai vagy világnézeti szakadék csupán ez, sokkal több annál: emberi szakadék. Ti ástátok… Úgy kell búcsúznom tőletek, hogy: *ti lássátok, hiszen »mindent tudtatok« és »mindent tudtok.«*"

A terhelt 1941. március 27-én a Magyarországban, Antal István veszprémi beszédével kapcsolatban *„A magyar egyensúly kérdése"* címmel cikket írt. Idézetek a cikkből:

„a háború azonban meggyőzött bennünket arról, hogy *a zs*idóság szellemi és gazdasági vezetőszerepe minden bizonnyal jóvátehetetlen katasztrófába vitte volna az országot."

„A zsidóság nálunk tipikus városi-kapitalista elem lett, s a maga városi-kapitalista érdekeiben öncélúságot látott, irányító szerepe éppen ezért merev ellentétbe került a magyar érdekekkel."

A terhelt 1941. május 3-án a Magyarországban *„Három dimenzió"* címmel túlzóan irredenta cikket írt, melyben a zsidókat idegeneknek nevezte. „A félig-meddig vagy csak látszólag beolvadt idegenek, zsidók és mások…"

Terhelt a Magyarország 1941. május 31-i számában *„Terméketlen vita"* címmel cikket írt. A cikkben a következő kitételek vannak:

„A második internacionálé megmaradt kispolgári érdekképviseletének »szociológiai« dünnyögése például semmiképpen sem szolgálhatja a magyar munkásság érdekeit…"

Terhelt 1941. május 23-án a Magyarországban *„Alkalmazkodjunk"* című cikkében többek között a következőket írta:

„A kialakuló új európai rend az emberi elit legjobb és legörvendetesebb és legigazabb emberek vezetésével valósítja majd meg ezután az újjáépítés nagy művét."[192]

191 A mondat folytatása Féja cikkében: „és mit sem tudtál róla, hogy *a lelkeknek és a szellemeknek is vannak járványos betegségei, gyógyszerei és orvosai*".

192 A szöveg helyesen: „Holott ez a törekvés a legteljesebb mértékben ellenkezik a kialakuló új európai renddel, amely az emberi elit legjobb és legörvendetesebb és legigazabb emberek vezetésével valósítja majd meg ezután az újjáépítés nagy művét." A vádiratban „idézett" rész alkalmas arra, hogy az európai új rend alatt Hitler Európáját, a nácizmust sejtsük. A cikk épp ellenkezőleg (a szót mellőzve ugyan) a nyilasokat, a „selejtes réteget" támadta,

A terhelt a Magyarország 1941. július 8-i számában *„Régen várt fordulat”* című cikkéből részlet:

„Melchinger[193] igen helyesen állapítja meg, hogy fővárosunk végigszenvedte »a nagy metropolisok asszimilálódási sorsát oly mértékben, amely még ma is ijesztő«. Fővárosunkban zsidó írótábor burjánzott, melynek csak a nyelve volt magyar, legfőbb eszményét pedig az export termelésben látta. Export-terményei természetesen nem a kultúrnemzetekhez és a dolgozó európai népekhez szóltak, hanem a külföldi metropolisok hasonszőrű elemeihez, a hedonista nagypolgársághoz és a félművelt kispolgári réteghez.”[194]

Terhelt a Magyarország 1941. június 23-i[195] számában *„Örök paraszt, vagy teniszező nép”* címmel cikket írt:

„Most pedig egy biztos pusztulás felé haladó ideológia akarja tönkretenni a búzát, s az így keletkezett tömegéhség útján próbál méltó végnek emberi hekatombákat »teremteni«. Amerikában a rideg kapitalista nyerészkedés támadta meg a búzát, az ukrán mezőkön pedig az »ideológiai« őrület hirdet háborút ellene.”

A terhelt a Magyarország 1941. június 28-i számában *„A fegyverek és a múzsák”* című cikkéből idézet:

„Nálunk néhány »kritikus« heteken keresztül hadakozott egy nagysikerű film ellen, mert tragikusan végződik. Hát: olvassanak többet és nézzenek kicsit körül a világban. *S legyenek annyira türelmesek a kultúrával szemben, mint Európa sorsdöntő küzdelmet folytató és állig felfegyverzett nemzete*.”

A terhelt a Magyarország 1941. szeptember 1-i számában írt cikkében[196] többek közt a következőket írta:

„Az elszakítás után az újabb zsidó nemzedékek már nem kerestek kapcsolatot a magyar gondolattal, klubokba tömörültek, de ezeknek a kluboknak semmi közük sem volt a magyar, vagy pedig az európai kultúrához, hanem a »társadalmi élet« és a jópolgári szórakozás gyüldéi voltak.”

A terhelt a Magyarország 1941. szeptember 3-i számában *„Haldoklók és feltámadók”*[197] címmel megjelent cikkéből részlet:

„A rideg anyagelvűség s törvényes és törvénytelen gyermekei, a nagyképű marxista »dialektika«, melynek minden elméletét, jóslatát és »biztos következ-

mert az ún. „magyar utat” a nácizmushoz csatlakoztatnák. Féja „a magyar önállóságba vetett európai hit” mellett érvel.

193 Az esti *Magyarország* július 7-én átvette és közölte dr. Siegfried Melchinger Neues Wiener Tagbalttban megjelent, magyar irodalomról szóló cikkét. Féja erre reagált, kétfelé vág.

194 A vádirat lényeget nem érintő pontatlansággal, öt helyen hibásan idézi a cikk részletét, jegyzetelési vagy gépírói hibáról lehet szó. A szövegrészt az eredetinek megfelelően kijavítottam.

195 Téves dátum, helyesen: július 23.

196 A cikk címe: Nagyváradi notesz.

197 Helyesen *Haldoklók és föltámadók*.

tetését« megcáfolta az idő, a kapitalista vakondlátókör, mely nem tudta elképzelni, hogy hatalmának megrendülése után is tovább állhat a világ, s az a zsidó szellemi és erkölcsi üzletesség, mely mindig olyasmit próbált elhitetni a tömegekkel, melyben őmaga a legkevésbé sem hitt."[198]

A terhelt a Magyarország 1941. október 12-i számában megjelent *„A két háború"* című cikkéből részletek:

„A most folyó háborút is a régi világpolitikai szerephez való ragaszkodás, illetve új világpolitikai szerepre való törekvés robbantotta ki."

„A magyarságot ezekben a napokban két szempont irányíthatja: *a politikai realizmus és népi egyéniségéhez, eredeti emberi és politikai hivatásához való legszigorúbb*[199] *ragaszkodás. Legszentebb érdekeink forognak kockán*"

„A magyarság tisztában van azzal, hogy egész léte forog kockán a totális háborúban."

A terhelt a Magyarország 1941. november 25-én megjelent számában *„Álarcosbál"* címen a következőket írta:

„A magyar filmgyártás néhány esztendővel ezelőtt még teljesen idegenek kezében volt"

A terhelt a Magyarság[200] 1942. február 24-i számában *„Öngyilkosság"* cím alatt többek között a következőket írta:

„A tegnapi zsidó magatartás végső állomásnak igen jellemző példája Stefan Zweig sorsa."

A terhelt a Magyarország 1942. március 31-i számában *„A szellem jogán"* címmel a következőket írta:

„Semmi azonosságot nem vállalunk azzal az emberséges jelszavakba csomagolt, de dilettantizmust és a magyar történelmi igényekkel szemben közömbösséget tartalmazó szellemmel, melyet 1918-ben *Jászi Oszkárék* képviseltek."

A terhelt 1942. május 11-én a Magyar Élet kiadásában *„Magyar irodalomszemlélet"* című könyvében felmérte a magyar irodalmat. A mű tendenciózusan jobboldali, antiszemita beállítottságú. A könyvből kimaradt Szomori, Heltai, Molnár, Ambrus, Hunyadi, Földi, Szekfü, Schöpflin, Kassák stb. Adyról pl. Féja ezt írja: „…Babitssal szemben a keresztény germán elvont életeszménynek és humanizmusnak jellegzetes képviselője…"[201]

198 A Vádirat a rövidke szöveget számos kisebb pontatlansággal idézi. Többek között elhagyta az idézőjeleket, „az a zsidó" helyett „a zsidó"szerepel. A mondat befejezését lehagyta „melyben őmaga a legkevésbé sem hitt: *valamennyien »halálfiai«."*

199 Az eredetiben: *legszilárdabb.*

200 Ismét téves forrásmegjelölés, ez a cikk is a Magyarországban jelent meg.

201 Az idézet Féja irodalomtörténetének 3. kötetéből, az Ady-fejezetből való. L. Nagy vállalkozások kora. *Magyar Élet,* 1943, 166–167. A szövegkörnyezet szerint Féja Babits „életszegénységét, élményhiányát" Ady „életének túlságával" állítja szembe. Az újabb kiadásból nemcsak az idézett mondat, hanem a Babits–Ady szembeállítás is kimaradt. L. *Éghajlat*, 2019, 146. Az eredeti szöveg írásképe egyébként „keresztény-germán", amivel a nácizmus nem gyanúsítható.

Részletek a könyvből:

„A zsidó író azonban megtalálta piacát a nemzetközi burzsoázia fáradt ínyeit csiklandozó »művei« segítségével. A magyarországi zsidó írók a legkiáltóbb bizonyságok a zsidók asszimilációjának sikertelenségéről…"[202]

„Az irodalomtörténetnek egyikükkel sem akadt dolga, távolról sem zsidóságuk, hanem termelésük[203] ipari jellege miatt. Némelyikük ugyan egy időre az irodalmat irányító befolyásra tett szert, mert irodalmi szerepe összekapcsolódott a zsidó nagytőke szerepével…"[204]

„Az irodalomtörténet sommásan végezhet velük, mert nem is mondhat irodalmi ítéletet ottan, ahol nincsen szó irodalmi értékről."[205]

„A zsidóság jellegzetes és elszánt élharcosai árulót keresnek mindenkiben, aki fajvédelmi harcukat nem támogatja, ám megfeledkeznek arról, hogy ők árulták el a szellemet, midőn egyetlen szellemi nézőpontjukká fajvédő, törzsi érdekeiket tették. A zsidókérdés megoldása, gyökeres, szigorú, de emberséges rendezése a magyar szellemi élet egészségének is létfeltétele, mert míg a kérdés elintézetlen, a be nem olvadt zsidóság a maga anyagi eszközeivel és tagadhatatlan képességeivel romboló gyújtóanyagot csempész szellemi életünkbe.

A magyar szellem eléggé megsínylette az idők változását. A zsidóság a hozzája kapcsolódott magyságtöredék[206] segítségével hamis irányba tereli sorskérdéseink értelmét és olyanfokú eszmei kisajátítást s fogalmi zűrzavart rendszeresít, mely a gyengébbeket okvetlenül megzavarja…"[207]

A terhelt a Magyarország 1942. március 4-i számában *„Kolhoz, kisbirtok, szövetkezet"* cím alatt a következőket írta:

„Ukrajna mezőgazdasági újjászervezése arra int, hogy a helyes faluszövetkezet[208] és faluközösség megteremtése elsőrangú és sürgős feladat. *Nemcsak tankok és repülőgépek csatáznak, hanem életelvek és életformák is még sohasem tapasztalt méretű[209] küzdelmet folytatnak.* Az ukrajnai újjászervezés is azt mutatja,[210] hogy a magyar népi gondolat hívői helyes úton járnak.[211] *A csupasz individualizmus éppen olyan pusztító hatású, mint a gépies kollektivizmus. A kettő között építhető fel a helyes életforma, s ebben az építő munkában példát kell nyújtani*[212] *annál is inkább,*

202 *Magyar irodalomszemlélet*, i. m. 73.
203 Az eredetiben: termésük.
204 Uo.
205 Uo.
206 Az eredetiben: magyarságtöredék.
207 I. m. 85–86.
208 Az eredetiben: faluszervezet.
209 A vádiratból kimaradt szó.
210 Az eredetiben: azt bizonyítja.
211 Az eredetiben: jártak.
212 Az eredetiben: nyújtanunk.

mert mezei életformánk tökéletes megujhodásán múlik sok minden, többek között: népünk további szaporodása és éppen ezért: sorsunk a Kárpátok medencéjében."

A terhelt a Magyarország 1942. április 8-i számában „*Farizeusok*" címmel a következőket írta:

„Keményen, kíméletlenül és sokáig ostoroztam a magyar középosztályt, de sohasem kaptam ezért általános gyűlöletet viszonzásul. Midőn azonban rámutattam a németországi származású, angol állampolgárságot nyert és braziliaivá vedlett Stefan Zweig Ahasverus-pályájára és rajta keresztül arra a zsidó magatartásra, mely, szerény véleményem szerint, nem folytatható, a magukat »komplett magyarnak« valló honi elemek ismert nemzetközi szolidaritásuk alapján egyszerre hadsorokba tömörültek ellenem."[213]

A terhelt a Magyarország 1942. április 15-i számában „*Egy nagykereskedő levele*" cím alatt a következőket írta:

„Mostanában látom egyre tisztábban, hogy nálunk a múlt században a kétfajta »emancipációt« milyen igazságtalanul hajtották végre.[214] Mert a zsidókat valóban emancipálták és felszabadították a gettóból, körülbelül egymillió zsidót."[215]

Terhelt az Esti Magyarország[216] 1942. május 20-i számában „*Razzia Marokkóban*"[217] cím alatt a következő cikket írta:

„Néhány esztendeje egyik politikusunkkal ebédeltem a Duna-korzó egyik éttermében. A szóbanforgó politikus nagy világjáró volt és lelkesen emlegette, egyetlen állam fővárosában sem találunk ilyen csodálatosan szép helyet, mint a mi pesti Dunapartunk, szemben Budával, a várheggyel. De miénk volt-e Budapestnek ez a csakugyan tündéri darabkája? Én mindig olyan idegenül éreztem itten magamat, ha betévedtem, akár Honoluluban, ha oda sodort volna a végzet. Mindig az volt az érzésem, mintha gyarmaton lennék: *a hódítók ültek, pöffeszkedtek, fogyasztottak, s néha-néha virágárus vagy kéregető képében* ***odatévedt egy-két*** *bennszülött, de a szemfüles pincérek egykettőre elhessegették őket, mintha leprások volnának.*

Esztendők óta nem is jártam erre a helyre, vasárnap azonban ismét betévedtem. Fáradt voltam, pihenni szerettem volna, besompolyogtam tehát a kávéházba s a pincér azonnal megérezte rajtam az idegen, a »bennszülött« szagát,

213 Találó Féjára egy nekrológ megállapítása: Zweig „halála szomorú igazolás és nem kívánt elégtétel azok számára, akik mindig kétséggel figyelték írói működését és aggodalommal látták benne a lélek eltévelyedését." Hidvégi Jenő Gyula: Egy öngyilkos fejfájára (Stefan Zweig útja). *Magyar Kultúra*, 1942. május, 139.

214 A Vádiratban aláhúzással kiemelt szövegrész.

215 Többszörösen félrevezető a kiemelés. Először is azt sugallja, mintha a zsidók emancipálása lett volna igazságtalan. Valójában a jobbágyfelszabadításra vonatkozik, a parasztság középrétegbe jutásának nehézségeire, a társadalmi mobilizáció hiányára. Ráadásul nem Féja szövege, hanem idézet egy textilnagykereskedő barátja leveléből.

216 Valamennyi inkriminált újságcikk az *Esti Magyarország*ban, a lap délutáni kiadásában jelent meg. A vádirat a teljes cikket idézi.

217 A helyes cím: Razzia „Mekkában".

erélyes udvariassággal a legrosszabb asztalhoz próbált kalauzolni. Én azonban a terem végébe ültem, mert kíváncsi voltam a közönségre. Alaposan szemügyre vettem a szórakozókat, kettő kivételével valamennyien az »üldözöttek« közé tartoztak. Önkéntelenül átfutott rajtam az érzés, hogy milyen jó dolog itthon »üldözöttnek« lenni. Fajsorsosaik rémtörténetekkel kürtölik tele a világot, a »rémségek« elszenvedői pedig nyugodtan fogyasztják a legdrágább ételeket és a pecsétes borokat. Közben beperdült a magyar dizőz és olyan szolgai alázattal elégítette ki ennek az »üldözött« rétegnek torz és perverz ízlését, hogy az én arcom égett a szégyentől.

Egyik hétköznap ismét dunaparti kávéházba kellett mennem. Egyik újságíróbarátom hívott a jellegzetes kávéházba és igen érdekes adatokat közölt a honi »ponyvairodalomról«. Leültünk egyik kedvezőbb fekvésű asztalhoz, de nemsokára a pincér igen erélyesen másfelé küldött, mert bevonult egy »nagyság«. Ez a két tapasztalat elegendő volt arra, hogy néhány esztendeig ismét elkerüljem ezt a vidéket. Megállapítottam, hogyha magyarok között akarok lenni, felülök a vonatra, utazom néhány órát és leszállok Szolnokon, Kecskeméten vagy Cegléden. A Duna-korzóra azonban többé nem megyek, mert itt »üldözőnek« és nemkívánatos »benszülöttnek« számítok. Itten legfennebb a Buchwald-néni[218] székein jut nekem hely a többi »üldözővel« együtt, innen nézhetjük, hogy az »üldözöttek« miként »szenvednek« és »vergődnek« a rakott asztalok mellett.

Tegnap azonban fordulat történt a pesti Dunapart ügyében. Délután razzia volt és *a rendőri jelentés szerint egy csapásra »mindössze« négyszáz olyan egyéniségnek a nevét írták fel, aki nem tudja igazolni, hogy mit keres voltaképpen Pesten*. Aligha fér szó azonban ahhoz, hogy az illetők mégis »keresnek«, mert különben nem szórakoznának a főváros egyik legdrágább helyén.

A pesti Dunapart mindenesetre megtisztult. A magyar közönség feladata már most, hogy ezt a helyet elfoglalja. Mert különben az a vád hull majd fejére, hogy önként engedi át a terepet azoknak, akikre később haragszik, mert ügyesen éltek az alkalommal. Nem sokra megyünk, ha csak hangoztatjuk, hogy a Dunakorzó legyen magyar. Tegyük azzá."

Miáltal terhelt nyomtatványon huzamosabb időn át olyan állandó jellegű és folyamatos tevékenységet fejtett ki, amely alkalmas volt arra, hogy a demokráciaellenes irányzatok elterjesztése és megerősítése végett és a felekezeti gyűlölet felkeltése és ébrentartása céljából a közfelfogást jelentős mértékben befolyásolja és az országra káros irányba terelje.

A vád tekintetében a tárgyalásra a Nbr. 20. §-a és a Bp. 16. §-ának 1. bek. értelmében a Budapesti Népbíróság bír hatáskörrel és illetékességgel.

218 Buchwald-néni: foglalkozás a régi Budapesten az 1890-es évektől. Buchwald Sándor fémbútorgyáros vas karosszékeket telepített a pesti közterületekre. A Buchwald-nénik – általában egyszerű idős hölgyek – az ő megbízásából járták a parkokat és sétányokat, s szedték be a pénzt a székek használatáért. 1919-ben a főváros megvonta a díjbeszedési jogot.

A megidézendők jegyzékét vádiratom végén közlöm.

Indokok:

A terhelt a vád tárgyává tett cikkeit a német győzelmek alatt, a zsidótörvények idejében írta. A cikkeket nyilván a német győzelmek hatására írta, mert a német vereségek idejében terhelt visszavonult az írástól.[219]

A nyomozás adatai alapján a vádiratom indítványi részében körülírt tényállás állapítható meg.

Az ekként elkövetett cselekmény a vádiratom indítványi részében meghatározott bűncselekményt megvalósítja.

A terhelt ténybeli beismerésével és a megidézni indítványozott tanúk vallomásával a vád tárgyává tett tényállás bizonyítható, a vádemelés tehát indokolt.

Budapesten, 1947. november 4. napján

dr. Aczél Endre sk. népügyész, dr. Noszkó Imre sk. vezető népügyész h.[220]

*

A vádirat alapja az a vélelem, hogy Féja Gézának szerepe volt a zsidóságot ért borzalmak előidézésében. Ezt Major Róbert is elvetette, az ügy leállítása szintén cáfolja.

Antiszemita volt-e Féja Géza? Erre a kérdésre sem igennel, ahogy nemmel sem lehet felelni. Nincs nagybetűs „A ZSIDÓ" és nincs nagybetűs „AZ ANTISZEMITIZMUS".

Féja nem kirekesztő. Politikai nemzetfogalmába természetszerűen beletartoztak zsidó honfitársaink: „Nemzeti önállóságunk és függetlenségünk legfőbb biztosítéka a magyar politikai nemzet. […] A jogfosztás mindig a politikai nemzet erejének csökkentésével, megcsapolásával jár."[221]

Nem „faji" alapon támadta a nagytőkét: „A zsidójavaslat bábái különbséget tesznek keresztény tőke és zsidó tőke között. Újabban pedig életre segítették a keresztények által adminisztrált zsidó tőke megváltó fogalmát. Síppal és dobbal, szónoklatokkal és jelszavakkal hirdetik, hogy egészen más lesz a nagytőke szerepe, ha a bankok és vállalatok íróasztalainál keresztény fiatalemberek foglalnak majd helyet. […] csak nagytőke van, felekezeti megkülönböztetések

219 Féja Géza az 1944. március 19-i német megszállásig saját néven, a nyilas hatalomátvételig névtelenül jelentette meg a cikkeit.

220 [Hátoldal] „A tárgyalásra idézendők: Féja Géza terhelt. Tanuk: Stella Adorján, Boross Elemér, Horváth János, Fodor József [lakcímük feltüntetésével] Lássa iroda. 2 pld. az össz. nyom. iratokkal a Budapesti Népbíróságnak, 1 pld. az ÁVO Nünek, 1 pld. az Ítélet szerkesztőségének. Vádirat! Lajstromba! Vádkönyvbe!"
A tanúként ugyancsak kihallgatott, Féjára kedvező vallomást tett Dernői Kocsis Lászlót az ügyész nem idézte tanúként. Az „Ítélet" *A Népbíróság Közlönye* című hetilap 1947–48-as számaiban nincs arról hír, hogy vádiratot adtak volna ki Féja Géza ellen, ill. azt visszavonták.

221 Féja Géza: Építés. *Kelet Népe*, 1938. június, 139–140.

nélkül, s a nagytőkének megvannak a maga törvényei, megvan a maga nemzetközi magatartása és szerepe."[222]

Gonosznak tartotta azt a vádat, hogy Trianon, a magyar összeomlás a radikális zsidóságnak vétke, azt a propagandát bűnösnek, amely „társadalmi hibákért végítéletet akar tartani a zsidóság felett".[223] Tárgyilagos a fejlődésrajza, amelyben a zsidóság sokat emlegetett térfoglalását írja le: „nagybirtokkal, hitbizománnyal s dzsentrivel túlterhelt, feudális színezetű társadalomban építették ki a korszerű ipart, kereskedelmet és hiteléletet. Erre az útra mentek, mert más útra nem mehettek. Egyik részük mindent el is követett, hogy az uralkodó társadalomba beolvadjon."[224] „A gazdasági életben teret foglalt zsidóság második és harmadik nemzedéke lassan benyomult a szabad szellemi pályákra is. Ez a zsidó réteg modern polgári gondolkodást honosított meg, állást foglalt a feudalizmus, a dzsentri s az európai fejlődésből elmaradt középosztály szelleme ellen. Fölkarolta a haladó szellemű magyar irodalmat s minden erejét megfeszítette, hogy modern városi életet teremtsen Magyarországon. Tagadhatatlan, hogy ez a zsidó polgárság jelentékeny szerepet játszott a modern magyar városi és kultúrélet kialakításában."[225] A keresztény középosztály elmulasztotta a modernizációt, nem teremtette meg a polgári életet. „Miért nem állott a magyar Géniusz olyan kimagasló képviselői mellé, mint Ady Endre, Móricz Zsigmond? Miért nem vette fel a harcot a még megmaradt feudális csökevényekkel szemben? Miért nem tódult a szabad pályákra? Miért nem szerzett európai látókört?"[226]

Féja az asszimiláció híve volt, tehát befogadó. „Tekintsen mindenkit magyarnak, aki őszinte sorsközösséget vállal a néppel" – inti a fiatalokat.[227] „A magyar népközösség életébe és szellemébe kell beleolvadnunk, a magyar népközösség történelmi küzdelmeit kell vállalnunk, hogy igazán magyarok legyünk, vagy lehessünk. A zsidóságnak is csak ez az út lehet az útja."[228]

A fiatal Féjára nagy hatással volt Bartók és Kodály munkássága, ő maga népmeséket gyűjtött és adott közre,[229] a népi kultúrában, zenében, dalokban,

222 „A zsidóság haditerve". *Magyarország*, 1938. április 27., 5. A társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról hozott, ún. első zsidótörvény a cikk szerint „csupán zártszámú politikai étvágyat akar kielégíteni, csupán a politikai janicsársápnak kíván elhelyeződést biztosítani." Féja egyik aláírója a törvény elleni tiltakozásnak.

223 A zsidók útja. *Magyarország*, 1938. május 5.

224 Uo.

225 Hol bukott el a nemzeti egység? *Magyarország*, 1938. április 24., 11.

226 Uo.

227 A zsidóság haditerve. *Magyarország*, 1938. április 27., 5.

228 Akik alul vannak. *Magyarország,* 1938. május 12., 7.

229 *Mesélő falu. Eredeti magyar népmesék és mondák*. Összegyűjtötte Féja Géza. Budapest, 1934, Magyar Könyvbarátok. „E mesegyűjtemény megjelenésének okát ne a véletlenben keressük. Szerves része ez a könyv egy folyamatnak, az egyetemes magyar művelődés új korszakának, oda illik, oda tartozik Bartók és Kodály gyűjtései, a sárközi s kalotaszegi népművészet remekei s a legújabb magyar írók művei mellé. A magyarság egyre jobban hazafelé tér, befelé tér, nem mintha

mesékben kereste és találta meg irodalomszemlélete alapjait. Korai kritikáiban, tanulmányaiban már körvonalazódott az a vonal, amelyet 1956 után majd Németh László ír le összefoglalóan, fejt ki, s adja a Bartók-modell nevet.[230]

Féja *Magyar irodalomszemlélet*e kánon. A kánonok jellegük szerint kirekesztőek a Szentírás könyveit, dogmákat, irodalmi irányzatokat illetően egyaránt. Féja zsinórmértékén kívül esett: „a hivatalos körök által pártfogolt álnemzeti kultúra",[231] éppúgy, mint az az irodalom, amelyik „az európaiság mázát kente magára. Nem törődött sokat kultúránk gyönyörű hagyományával, nem ismerte belső törvényeit, hanem az európai kultúra függvényének tekintette. Ez a legrosszabb értelemben vett »balkáni« felfogás, mely mindig kívülről keres igazolást. Ezt a felfogást terjesztették egyrészt ama filológusok, akik minden igazi irodalmi készség és élmény hiányában a betegesen túlzott hatáskutatásokra vetették magukat. De ezt a felfogást terjesztették azok az írók is, akik gyökértelen társadalmi helyzetüknél fogva az európai irodalom egyes jelenségeinek másod- és harmadkifejezésére szorítkoztak. […]."[232] Féja szerint ez utóbbiak „a legkiáltóbb bizonyságok a zsidók asszimilációjának sikertelenségéről".[233]

Féja zsidósággal kapcsolatos állásfoglalásaiban itt érünk kritikus ponthoz. Alapjaiban nem az a baj, hogy egyesek (Szomori, Heltai, Molnár, Ambrus, Hunyadi, Földi, Kassák stb.) kimaradtak a kánonból, amit a vádirat antiszemitizmusnak tekint. „Az irodalomtörténetnek egyikükkel sem akadt dolga, távolról sem zsidóságuk, hanem termésük ipari jellege miatt"[234] – mondja Féja, nem is éppen róluk. De gustibus non est disputandum – mondhatjuk, de ennél súlyosabb a kérdés.

Az asszimilációt pártoló, befogadó Féja nem tudta beilleszteni a magyar kultúrnemzetbe azokat a magyar-zsidó írókat, akik többezer éves kultúrájuk, népi tradíciójuk megőrzésével asszimilálódtak. A magyar irodalmon belül kialakult egy jellegzetes irányzat. Szerinte ez kevés volt, a zsidóság: „Nem bocsátott eléggé mély gyökeret a magyar életbe, röviden szólva: nem asszimilálódott még eléggé."[235]

Úgy gondolom, magával a kánonnal van baj. A kánon kizárólagos értékválasztás, a kultúra, az irodalom értékvilága viszont plurális. Nem kánonra lett volna szükség, hanem az értékek egyezségére.

*

lemondana szellemének nagy igényeiről, messzire nyúló törekvéseiről, sőt: a mélyek nedveivel, melegével meggazdagodva akar újra s igazán a magasság felé indulni." I. m. 5. Németh László 1957-ben a Magyar műhelyben ugyanezt „nemzetén át az emberiséghez" szólásnak nevezte. Németh László: *Kiadatlan tanulmányok,* II. Budapest, 1968, Magvető, 202.

230 Első közlése: Magyar Műhely. *Kortárs*, 1957. január, 45–57.

231 Építés. *Kelet Népe*, 1938. június, 139–140.

232 Uo.

233 *Magyar irodalomszemlélet,* 73.

234 Uo.

235 Hol bukott el a nemzeti egység? *Magyarország,* 1938. április 24., 11.

A publicista Féja hangja a '30-as évek végétől kétségtelenül változott. Sok minden befolyásolta. Magánélete: házassága és válása; jogerős, felfüggesztett, bármikor végrehajtható ítélete; az új sajtótörvény: a kenyéradó Magyarország kormánypárti fordulata; az ország háborúba lépése; a kormányzói kegyelem és még sok minden lehet magyarázat, mentség is. Két indok, amelyre Féja kihallgatásakor hivatkozik, semmiképpen sem: „Azt kellett mutatnunk a németek felé, hogy a magyar kormány intézi a zsidókérdést"; „bizonyos mértékben közeledtem a középosztály lelkiségéhez, mert reá akartam hatni, ezt a réteget szerettem volna a középen, a »magyar vonalon« megtartani".

„A jövő majd megítéli: helyesen cselekedtem-é, s cselekedhettem volna-é másként?"[236] – írta 1946-ban egyik levelében Supka Magdolnának. Két bő emberöltő messzisége azt mondatja: téves lett volna népellenes bűncselekmények miatt elítélni és bebörtönözni, ahogy téves lenne elismerni, hogy mindig helyesen cselekedett. Igen, cselekedhetett volna másképp, másképp kellett volna cselekednie! Pontosabban, vissza kellett volna csavarnia a töltőtolla kupakját mielőtt olyan borzalmakat ír, mint a *Razzia „Mekkában"*. Magam úgy gondolom, hogy – miközben személyesen közbenjárt zsidó írótársaiért – publicisztikájában a háború kitörése után is éreztetni kellett volna (ahogy lehet) szolidaritását az üldözöttekkel.

IRODALOM

BNB jegyzőkönyv: A Budapesti Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1946. A bevezetőt írta Kállai Gyula, az MSZMP KB tagja, a Hazafias Népfront elnöke. Budapest Főváros Levéltára Forráskiadványai VII. Budapest, 1975.

Cseres: Cseres Tibor: *A Viharsarok árnyékában. Elveszített és megőrzött képek*. Budapest, 1978, Magvető, 252–256.

Dér, 1987: Dér Endre: Féja Tomiban. *Békés megyei Népújság*, 1987. november 21., 9.

E. Kovács: E. Kovács Kálmán visszaemlékezése, Balogh Ferenc archívuma. Visszaemlékezését Balogh Ferenc békéscsabai könyvtáros bocsátotta rendelkezésemre az 1980-as években.

Feitl: *Féja Géza és a Magyar Kommunista Párt, 1945–1946*. Lerner Pál jelentése Féja Géza ügyében 1946. január 25. Közreadja Feitl István. www.polhist.hu

Féja, 2001: Féja Géza: *Csabai nappalok és éjszakák. Napló- és levélrészletek*. Válogatta és összeállította Féja Endre. Békéscsaba, 2001, Békés Megyei Könyvtár.

Féja, 2003: *Féja Géza levelezése*. Válogatta, összeállította Féja Endre. Nap Kiadó, 2003.

Följelentés: Följelentés. *Szép Szó,* 1938. december, 247–252.

Illyés: Illyés Gyula: *Naplójegyzetek, 1929–1945*. Válogatta, szerkesztette, sajtó alá rendezte Illyés Gyuláné. Budapest, 1986, Szépirodalmi, 361.

József Attila: József Attila Összes Művei III. Cikkek, tanulmányok, vázlatok. Sajtó alá rendezte Szabolcsi Miklós. Budapest, 1958, Akadémiai.

Lakatos: Dr. Lakatos István: *Németh László életrajzi kronológia, 1901–1948*. Budapest, 1997, Argumentum Kiadó.

Lélekben: *Lélekben társak. Supka Magdolna és Féja Géza levelezése 1937–1976*. Nap Kiadó, 2013.

Németh: Németh László *Homályból homályba.* Életrajzi írások. II. kötet. Budapest, 1977, Magvető–Szépirodalmi Kiadó.

Tilkovszky: Tilkovszky Loránt: Vád, védelem, valóság. Basch Ferenc a népbíróság előtt. *Századok*, 1993, VI. sz., 1393–1450.

236 *Lélekben,* 235–236. 1946 Pünkösd után, kedden [június 2.].

Taxner-Tóth Ernő

Szilágyi István regényvilága a láthatáron innen és messze túlról

Túl, túl, messze túl,
mi van a hegyen messze túl?
Hej, a hegyen messze túl
lófej-széles ibolya virul.

Túl, túl, messze túl,
mi van az ibolyán messze túl?
Hej, az ibolyán messze túl
Jancsi mosogat, Kati az úr.

Weöres Sándor

Megtörtént vagy lehetséges, való vagy valótlan, láttuk, elképzeltük vagy más mondja

Talányos és találó címet adott új regényének Szilágyi István: *Messze túl a láthatáron*.[1] A láthatár ugyanis nem közmegegyezésen alapuló mértékegység, hanem személyenként változó adottság. Érzékszerveink fölfogóképessége egyénileg behatárolt. Függ a kortól és a körülményektől, amelyek életünk különböző szakaszainak lehetőségeit meghatározzák; függ tapasztalatainktól, élményeinktől, ismereteinktől (műveltségünktől) és persze időbeli, térbeli helyzetünktől. Függ szemüvegünk látásmélységet és -távolságot növelő képességétől, különböző messzelátóinktól, mikroszkópjainktól.[2] Függ az életünkben szerepet játszó kommunikációs médiumoktól.[3] És, hogy tovább bonyolítsam: új kétség fűződik a láthatár fogalmához, hiszen a XXI. század digitalizált tömegmédiája képes rá, hogy – önkényesen kiemelve és eltüntetve lényeges elemeket – a valóság

Taxner-Tóth Ernő (1935) Széchenyi-díjas irodalomtörténész, professzor emeritus. Kölcsey, Vörösmarty, Eötvös életművének kutatója. *Vérmező – A gillotine évei Magyarországon* (Bp., 2016) című könyve középpontjában Kazinczy Ferenc áll.

1 Bp, 2020, MMA Kiadó.

2 Már Kölcsey észrevette: választhatunk a közel részleteit kinagyító, vagy a távol összefüggéseit megragadó szemüvegek között. Két látásmód, kétféle eredmény a világ megismerésében.

3 A medium szó eredeti jelentése: középső, közbeeső. Többesszáma: media (média). A XIX. század szellemidéző divatjában személyt jelentett, s nem eszközt (nyomdagépet, rádiót, tévét, majd digitális technikát), mint újabban.

tükrözését színlelve a valóságban elő nem forduló képsorokat, hanganyagokat hozzon létre. Arra tehát, hogy láthatárunkon (és hallótávolságunkon) belültetszése és érdeke szerint – szerkesztetett virtuális világot mutasson úgy, mintha a valóság hiteles képét adná.[4] Érvényesen igaz viszont Szilágyi István regényében minden metafora, amelyek gondosan szerkesztett hálózata rejtélyes üzeneteit hordozza. Annyi bizonyos, hogy világa a szenzualizmus határozott tagadása, hiszen arra az állításra épül, hogy az érzékszerveinkre épített tapasztalaton kívül képzeletünk hozzáférhet a nem érzékelhető, mégis létezhetőhöz is.

Az író gondot fordít leírásai és megidézései hitelességére. Szakszerűen megválogatott – a feledés (időbeli láthatárunk) szélére került – régiségek, táj- és szaknyelvi hagyományok, mítoszok, legendák, hitvilágok kiválasztott elemei szerves részét adják a regény jellegzetes közegének. Helyenként nyomatékosan kiemeli, hogy a megidézett jelenet nem történhetett másként, hogy a megidézett személy nem mondhatott és nem tehetett mást, mint amit a szöveg egyértelműen állít. Vagyis Goethe „világosság"-eszményének megfelelően adja vissza az elmúlt, a következményeiben jól ismert regénybeli múlt és jelenidőt. Ugyanakkor megvalósítja a Schiller esztétikájában kívánt mindenre kiterjedő elmélyültséget is.[5] A könyv első része, az *Emlékirat* – természetesen első személyben szól. *Amerre a világ* alcímű második – helyenként párbeszédes, máshol (tipográfiailag elkülönítetten) vallomásszerű. A három különböző beszédmód közös jellegzetessége, hogy szörnyűségekről tudósítva sem sugall kétségbeesést, sőt – a latin hagyományt magáénak valló Cs. Szabó szellemében – bizonyos sztoikus antik derűvel idézi a regényvilág különböző eseményeit, jeleníti meg személyeinek magabiztos egyéniségét. Magabiztosságot tulajdonít a folyamatosan kérdező főhősnek, még ha a mulasztásai okozta bűntudata alól nem is menti föl. Saját értékrendjét követi kérdésföltevőként, de a múltban történteket szívesen mondatja el olyan alakokkal, akik nem voltak szemtanúi az eseményeknek. Noha a láthatáron túl mindég sejthető valami, amit még szeretnénk felfedezni.

Rejtelmes regényvilág ez, hiszen soha nem tudjuk meg, mi van túl a történések középpontjában álló Wajtha Mátyás láthatárán. Induljunk ki abból a tényből, hogy nincs otthon, amikor felesége elhagyja közös otthonukat. A történtekből tehát semmit nem láthat. Amikor az eltűnés okait kezdi keresni, nyomozása kideríti, kúriája lakói nem vettek észre semmi lényegeset, noha az eset a látóterükben történt. Wajtha itt kezdődő és a regény végén lezáruló nyomozásának eredményéről még lesz szó, itt egyidejű – fiktív – naplójegyzetéből idéznék: „Megpróbáltam elképzelni a feleségemet, amint vendégeket instál, s a konyhán dirigálja a pecsenyesütést. Ez olyan képtelenségnek tűnt, hogy kis híján

4 A Wikipediában találtam a „virtuális" jelentését összefoglaló meghatározást. E szerint „a latin eredetű »virtuális« kifejezés magyarul eredetileg azt jelenti, hogy valami *látszólagos*, azaz *nem valódi*, kézzel nem fogható, nem tényleges, csak elképzelt, lehetséges, leginkább: a valódit utánzó, annak tűnő. […]"

5 Alkotószemlélete engem Umberto Eco regényeire emlékeztet.

elnevettem magam." Soha nem látta őt a falusi háziasszony szerepben. Ám ilyen megállapítás Szilágyinál csak kivételesen vezethető vissza egyetlen kiváltó okra. Itt azt emelem ki, hogy a regény szerint mindaz, amit az ember megél, „az idő távlatából […] más orcáját, más valóját tárja elénk". Máris a regényvilág titokzatosságának közepén vagyunk. Oly mélyen, hogy Wajtha később is elpanaszolja, lehetetlen a megtörténtek egészen hiteles megidézése. Mivel az ember képességei korlátozottak, „ha a múlt idő nyomára akarnék szegődni, ahhoz végre feszes rendbe kellene rakni minden lehetségest", akár innen van a láthatáron, akár azon túl. Azon messze túl nyilván a nem ismert rejtőzik, és nem tudható, milyen meglepő felfedezés vár ránk. Fogalmazhatunk úgy is, hogy „a virtuális a fizikai világban létező valaminek *nem valóságos*, de arra erősen emlékeztető […] helyettesítője. […] *A valódiság és a virtualitás közti viszony meglehetősen bonyolult*."

Tudós olvasatok

Márkus Béla – a Szilágyi életmű első tudományos igényű földolgozója[6] – pályaképében részletesen kifejti, az író miként volt kénytelen létrehozni a maga jellegzetes (senkiéhez nem hasonlítható) nyelvét és a műfaji szabályokkal nem sokat törődő szerkezetekbe foglalni azt a sokszorosan összetett jelrendszert, amivel olvasói figyelmét rejtelmes üzenetei befogadására kívánja rávezetni. Hadd tegyem hozzá: egy különösen kegyetlen korban fölnőve, annak képtelen – és akadozó – működésének következményeit átélve, ezúttal jóformán teljesen lemondott az érzelmek kifejezéséről (nem csak az erőltetett állelkesedésről), inkább arra törekszik, hogy az irónia és önirónia (vagy talán a szatíra?) nyelvi eszközével mutassa meg az emberlét titokzatosságát, a környezet személyiségtorzító hatását, a sok összetevőjében abszurd valóság megtapasztalásának többértelműségét.

A *Messze túl a láthatáron* jóval az említett monográfia megjelenése után jutott el olvasóihoz. Márkus Béla az új műről szólva kiemeli, hogy a régen várt új regénynek a korábbiak „mindegyikével van belső, szoros kapcsolata…"[7] Az emléktöredékek „borongos helyben tapodása" után a dialógusok rengeteg kérdést vetnek föl. „A két részt a főbíró személyével, sorsával összefüggésben még egy, az előadás módját tekintve is igen fontos epikai elem kapcsolja össze: egy titokmotívum." A tartalmi elemzést követően biztos szakmai tájékozottsággal emeli ki a művészi megoldások jellegzetességeit. Elég arra a műben jelöletlen szövegközi (intertexuális) jelenségre, tényre utalni, ami a regény mindkét részének cselekményszervezését is befolyásolja. Az »*Emlékirat*«

6 Márkus Béla: *Szilágyi István*. Bp., 2018, MMA Kiadó.

7 *Helikon* (Kolozsvár), 31. évf., 14. szám (2020. július. 25.), 6–9.

szerzője esetében több tényező, életrajzi adalék utal Ráday Pálra (1677–1733), II. Rákóczi Ferenc kancellárjára, akinek posztumusz könyve 1841-ből a Benderbe menő *Utazásomnak Diáriuma*, s aki Nógrádból, Gácsvárából jutott el, pálfordulással, a fejedelemhez." Hadd tegyem hozzá: akárcsak Wajtha és az általa említett Vay Ádám.

A valószerűnek és feltételezettnek – mutat rá később – „az egymásba »csúsztatása«, egyenrangúvá tétele hozza magával, hogy az *Amerre a világ fejezetei*ben szinte kizárólag csak a belső történéseknek van epikai idejük. Azoknak a hármasoknak, amelyek a mindig párt alkotó, egymással hármasban elvétve sem beszélő triász – Tompay Wajtha, Gorbay és Tsomor[8] – tagjai lelkében s még inkább tudatában lejátszódik. Az idő mintha megállt volna körülöttük, világuk nem a külső történések, »zajdulások« világa, hanem az egymásba kölcsönösen kapaszkodó tudatoké, a másik gondolata, eszméje, hite elfogadásáé vagy elutasításáé, dialogikus viszonyban történő értelmezéséé." A dialóguselmélet[9] a regény szövetébe foglalt ellentétek sokaságára is vonatkoztatható: attól kezdve, hogy a főhős szerepét az időbeli ugrások játékterében a predestinatio tana és a szabad akarat működésének ütközései határozzák meg. A kritikus igen fontos észrevétele, hogy a „reprezentációs, valóságképviseleti leíró és megjelenítő nyelv nem különül el a fikcióteremtőtől, a képzelet aktusait »képviselőtől« – s az egybejátszatás jelentésgazdagító és feszültségteremtő erejű". A komikust és nevetségest összekapcsoló látásmódban a „menniposzi szatíra" sajátosságait mutatja ki. Bahtyin regényelméleti fölfogásában a „népi-karnevál" szellemét látja újjáteremtve a „menipposzi szatíraként" fölfogott dialogikus beszédmódban.[10] Kiemeli: a „tájelemeket, régies-archaikus fordulatokat, mondásokat hordozó beszéde, az alpáriasságnak és a poétikusságnak ama kevercsére, amely a szerző más műveit is egyedivé emeli". Azt viszont nehezen eldönthetőnek minősíti, hogy „a sűrűn használt jurátusi kifejezések" valóban korhűek-e. „Ez szintén fölmerül az avas szövegnek tartott »keveredtél-e testilegképpeni elegyedés vétkébe« biedermeieres formula esetében, továbbá a hóhér megnevezését tekintve is, hogy mikortól és meddig hívták »szabad mesternek«." Úgy látja, Wajtha történetében fontos szerepe van Isten-hitének, főbíróként az ő akaratából ítélkezik. A tudatában és beszélgetéseiben fölmerülő kérdéseire azonban

8 Szilágyi regényeinek egyik művészi titka a névvarázs. Ezekről annyit tudhatunk, hogy a lehető és lehetetlen határáról valók. Az „Ölyves" inkább családnévként lehet valóságos, a kor lelkészei vigyáztak rá, hogy mindenki meg legyen keresztelve. A katolikusok többnyire szentek, a reformátusok bibliai ősök nevére. A Garbay és a Tompay (mindkettő„i"-vel) inkább nemesi előnév lehetne.

9 A dialóguselméletre vonatkozó kérdésekről szóló vitákat és kétségeket Nyilasy Balázs hatásosan összefoglalta *Megérteni az irodalmat* című tanulmánykötetében. (Budapest, 2020, MMA Kiadó, 94–96.)

10 Más nézőpontról a romantikus irónia egyik válfaját ismerjük föl a regényben. Romantikus az igazságkeresés végtelen távlatú vágya, romantikus a történelmi példázat által sugalmazott tanulság, és romantikus a „jó és jobb" lehetőségébe vetett hit.

„sem a tapasztalati, sem a tapasztalaton túli világból nem érkeznek válaszok". Ezek annál gyötrőbbek, nyomasztóbbak, minél inkább vádolja magát bűnei és mulasztásai miatt, amelyeket későn észlelt. „Későn, amikor úgy hitte, ha elfogyott is Isten türelme, még mindég fordulhat Krisztushoz, aki jobban megérti a vétkeit, nyomorúságait. Mindazt, ami életét végigkísérte…" A kritikus e gondolatmenet végén nem tehát mást, további kérdéssel – közvetve: kérdésekkel – zárja a regény értelmezését.

Gróh Gáspár két részben megjelent alapos elemzésében a titok poetikáját és metafizikáját keresi.[11] Némileg árnyalja kiemelt elismerését annak hangsúlyozásával, hogy az nem ér föl az 1975-ben megjelent *Kő hull apadó kútba* című regény tökélyéhez, illetve „csak" a regény „magában is megálló első »könyve« és a második java része méltó" a nagy műhöz. Ezúttal „a második (párbeszédes) rész talán lehetne feszesebb, de soha nagyobb bajunk ne legyen. Szilágyi nagyepikája mintha csak formát adna filozófikus látásmódjának, így meglehet, hogy ezzel az engedékenyebb szerkesztéssel is üzen…" Azt hiszem, az *Emlékirat* zaklatott világához képest a másodikban lelassult, nyugodalmassá („borongós helyben tapadós" időszakká) vált világ elkényelmesíti Wajtha főbíró gondolkodását. Ráér minden részletbe belefeledkezni, s ez a lelkiállapot hitelesebb, ha nem csak leíró formában találkozunk vele, de olvasóként a beszéd módjában is érzékeljük a túlbonyolítás megnyilvánulásait. A bíró és a bíráskodás kiemelt szerepéről Gróh Gáspár azt írja: „A jog- és művelődéstörténeti kitérők megjelenítik a kort, a szokásokat, hiedelemvilágot, a (kis) regényesített periratok, följegyzések megteremtik a lehetőséget Szilágyinak a maga bölcselet-lélektani gondolkodásának megmutatására." A kritikus úgy látja, a regény „világának rendje szerint még abban sem lehet senki biztos, ami igazságnak tűnik, különösen a régmúltat illetően. Elfed az idő mindent, ahogy az iszap a lápba rejtett harangokat…" Wajtha Mátyás tudja és vallja, hogy a harangok legendája messze túl van a valóságon. Azt is megfogalmazza, sikeresebb lenne e hírmondók megmentése, ha nem a lápba süllyesztenék, hanem a szőlőhegyre mentenék.

A világirodalom nagy regényeit olvasva különböző tanulságokra juthatunk. E rejtélyes műnek változatos olvasási szempontjai kínálkoznak. Az enyémben a regényvilág három ellentmondás egymásba játszatására épül: A lázadás és rend, a láp és a szőlő, a harang és a boszorkány metaforájára.

Az emlékezés láthatára

A regény első része, az *Emlékirat* véglegesen lezárja II. Rákóczi Ferenc abban fölvillantott történelmi korszakát. Beszédmódja ezért a továbbiakban nem használható, mert a második rész eseményei egy történelmileg nyitott és alapvetően más feltételrendszerű világban zajlanak.

11 Gróh Gáspár: *A titok poetikája és metafizikája. Kortárs*, 2020, 9. sz., 61–74 és 10. sz. 57–67.

„Rákóczinak dicső kora, / nem jön vissza többé soha. / Harcosai rég pihennek, / bujdosó fejedelemnek." Nem szabadulhatok a dallam és szöveg visszhangjától, pedig a dicső és a dicsőség igen ritka vendég Szilágyi István szótárában. A nemzettudat szempontjából értékképző dicsőségmítosz mögött nála szörnyű pusztulás és soha meg nem valósult álmok rejlenek. Itt az ősi erényekből a kötelességtudatnak, a hűségnek és az igazságfogalomnak van meghatározó szerepe. Fontos, hogy hősünk apja törődött fia sikereivel, mert „nem volt akárki". Ennek bizonyságául azt a földesúri szerephagyományt választotta, amely (részletesen leírt) szörnyű haláláig (amire más összefüggésben még visszatérek) kötelezte, hogy mindent megtegyen a „rábízott" nép – „az ő népe" – védelmében. Rákóczi serege nem az általa megálmodott „fényes" nemességből állt, de nem is a legendákban szereplő paraszthősökből, hanem – legalábbis eleinte – kóborlókból, rablókból, tolvajokból, gyújtogatókból. (Wajtha fia kérdésére csak vereségekre emlékezik.) A háborús állapot jelképe a fölégetett, kifosztott, elmenekült lakosságú Olymos (és a még többet szenvedett Jajdon[12]). Túl Wajtha Mátyás láthatárán, hiszen távolléte miatt e pusztulásról csak utólag értesül anyjától. (Nyomait persze ő is a valóság részeként látja.) Azt írja, a megidézett történelmi időszak éppen a dicsőségessé válása kezdetén volt a legborzalmasabb. A fiáért aggódó – özvegyi sorsával járó férfias kötelességeit határozottan teljesítő – anya ezt szemrehányássorozatában részletesen kifejti. Az ő révén új morálfilozófiai perspektíva jelenik meg, amikor meg akarja győzni egyszülöttjét, és figyelmezteti a Sors törvényére: „Ne hidd, hogy ez a város, míg a világ, ilyen nyomorult marad. Volt már olyan, hogy elpusztult falvak, de akár népek is, feltámadjanak. Meglásd, egyszer itt is helyreáll a rend." Így történik a regény második részében. S a helyreállt rendben alapvetően megváltozik Wajtha Mátyás élete.

Az első rész idején néhány torony ormán még lobognak a fejedelem zászlai, a második kezdetére valamennyi eltűnt. Fülünkben cseng egy édes-bús dallam, de a tornyok, amelyek ormán azok a bizonyos zászlók lobogtak, nagyrészt leomlottak. Ahogy rommá vált az ország majdnem teljes épületállománya is. Az írott emlékek pedig a legegyszerűbb tényeket is a szerző nézőpontját tükröző ellenmondásoknak megfelelően őrzik. A kor hitelesítésére Szilágyi az időszakból szép számmal építi be elbeszélésébe ma is megtalálható néprajzi tárgyakat, költői-mesei elemeket, babonákat, csodák sorát és egykori (ma már nem használatos) szavakat, mondásokat.

Szembe kell néznünk azzal, hogy a beszélő emlékezetében Rákóczi nem a jobbágyfelszabadító népvezér, hanem hiú, öntelt, pompás környezethez szokott nagyúr, aki nem ért a hadvezetéshez, katonáit szeretné szemkápráztató öltözetekben fölvonultatni, de a győzelemhez szükséges küzdelem helyett a látványelemek lenyűgöző erejében hisz. Kezdetben ügyesen kezeli a kurucok vadságát, az árulásokat, az ide-oda átállásokat, az őt szolgálni hivatott nagyurak önzését. Végül azonban Magyarország történetében játszott szerepét

12 Jajdon a *Kő hull…* helyszíne, s a hősnő életének megnyomorítója.

a nagymajtényi fegyverletétel zárja. Ebben az ugyancsak ellentmondásos múltidézésben mindent fölülír a Habsburg hatalom elleni lázadás sikeréhez tapadó remény. Az emlékező ezt ebben a sóhajban fejezi ki: „az Elfáradt Európában[13] hátha akad még a magyarnak támasza". E támasz megtalálásáért, megnyeréséért fáradozik Wajtha Mátyás. Járja a fényes udvarokat, míg végül a moldvai Bender korrupt (török-balkáni) világában már azt sem tudja, mit akarhatott ott elérni a fejedelem. Meglepő, hogy a Rákóczi külső kapcsolatait intéző követ emlékiratában titokként őrzi, milyen feladatokat bízott rá a Fejedelem. Őrzi, mert az író nem akarja kimondani, hogy a Nagy Cél a független Magyarország megteremtése volt. Az olvasónak kell tudnia, hogy erre évszázadok során ekkor mutatkozott – persze messze túl a láthatáron – a valamennyire lehetséges esély. Ez a nagy és az *Emlékirat* végén megsemmisülő (romantikus) cél, amiről legalább álmodozni lehetett. Ám a célba vezető út a történelmi forrásokban is óriási ellentmondásokkal terhelt. A Fejedelem még legbefolyásosabb alvezéreivel – itt Károlyi Sándorral – sem lehetett őszinte, hiszen az is másként látta a célt és a lehetőségeket, mint ő. A dúsgazdag nagyúr mielőtt nyomtalanul eltűnne a történetből, a rábízott diplomatát gazdatisztje gondjaiba ajánlja, Wajtha szerencséjére. (Rákóczi figyelmessége nyomán, aki számon tartja, hogy régen láthatta családját.) Arról már nem esik szó, hogy Károlyi úgy tette le a fegyvert, ahogy később Világosnál Görgey, de nálánál több lehetőséget biztosított egy elviselhetőbb rend kiépítésére. Azzal, hogy Wajtha mindvégig a Fejedelem bizalmas híve marad, át is menti emlékének fölemelő, „dicső" tényezőit, benne a kegyetlenségéről hírhedt kuruc háború hősi legendáját – a megváltozó új világba. Természetesen a bukással járó veszteségtudattal együtt, amit az eltűnt feleség sorsa döbbenetes példázattal erősít föl.

A lázadás, a hűtlenség, a fölfordulás, az ezekkel járó vereségek a regény egész világát meghatározó tényezők. A regényben valamikor 1514 előtt kezdődő történelmi korszak a Habsburg hatalom megszilárdulásával, berendezkedésével és az ezzel járó áhított, ámbár távolról sem tökéletes renddel a második rész kezdetén lezárult. Az emlékirat írója a lázadó nyugtalanság (és bizonytalanság) szabadságot ígérő korából – a fejedelmi követ nagy lehetőségeinek elvesztése után – válik egyhelyben üldögélő, a nyugalomba belebárgyuló, álmodozásba bonyolódó, ezért beszédmódjában is lelassuló vármegyei köztisztviselővé. Vagyonára támaszkodva – a korlátokat ismerve és elismerve –, a körülmények foglyaként vállalja a bírói hivatalt. Közben bőven jut ideje az igazság különböző változatairól töprengeni és vizsgálódni. Mert ez az állapot is több ellentmondással terhelt: ára az elveszett (és nem is hiányolt) család, a fiának átengedett „ősi kúria" és gazdálkodás, a rideg, barátok nélküli magány.[14] Fiatalon – apja

13 Európában nagy erőket mozgósítva zajlik a spanyol örökösödési és az északi háború.

14 Vajon könnyebség-e, hogy a gazdaság gondja nem terheli? Nem derül ki, hiszen beleegyezett ugyan, de emlékeiben a töprengéseknél hasznosabb és kedvére valóbb tevékenységként jelenik meg például a szőlőültetés.

támogatásával – túl akart lépni a szülőföldjén rá váró örökség lehetőségein, amikor tanulni ment külföldre és Nógrád fejlettebb vidékére. Amikor feleségül vette az idegen lányt, kiszakította „láthatáron túli" környezetéből, hazahozta, s az asszony a férj örökölt kúriájában úgy szült neki három gyereket, hogy az apa alig volt otthon.[15] Szinte egyáltalában nem ismerte őket, s azon kívül, hogy a kurucok veresége után örökölt birtokán átengedte fiának[16] a gazdálkodást, nem foglalkozott velük. (A fiú szemére is hányta, hogy a háborús körülmények miatt nem taníttatta, sőt azt is csak ígérte, hogy beszervezi a Rákóczi nevében szervezett Kolozsvári Nemesi Társaságába.)

E hosszú gondolatmenet Wajtha édesanyjának szembesítő megállapításával indul: „mindig tudtad, hová állj: ahhoz a gazdához húzódtál, aki megbecsült". Csak a Nagyidejű mondja szemébe (anyja halála után) mindazt, amit önmagáról ugyan tud, de amit újra és újra át kell gondolnia. Igaz, amit anyjától hall, de ez sem egyértelműen. Először erőszak hatására lett hűtlen ahhoz a „gazdához", akit addig szolgált. Rákóczi veresége után pedig nem volt kihez hűségesnek maradnia, tehát szűkebb hazája – mint akkoriban annyian mások: vármegyéje – közösségének szolgálatába lépett. Kényszerpályáján azonosult kötelességeivel, az igazság lehető legteljesebb földerítésének a szándékával. Igyekezett beilleszkedni a békés, rendezett új világba. Ám a lázadás idejéből – felesége rejtélyes történetével súlyosbítva – magával hozta állandó gyanakvását, indokolatlan félelmeit, amiről alább esik szó.

Wajtha Mátyás emlékiratát hazatérésével végzi.[17] Az első részben a szabadság időszaka megfejtetlen tikokba zárja felesége eltűnését, a második az utána való nyomozás – és az „én" lehetőségei és korlátai közti vergődés – története. (Sok más téma közé rejtve.) Később három különböző – időben egymástól független – részletben (véletlenszerűségében gondosan fölépített mellékszálban) derül fény az asszony halálára, a láp mélyére került tetem megtalálására, eltemetésére, majd végül meggyilkolásának a körülményére. A gyilkosság oka és célja viszont a láthatáron messze túl marad, s ez az a következmény, ami miatt a rendezett körülmények fogságában (és rendkívül szűk körben) élő Wajtha Mátyás tudatába jóvátehetetlenül befészkeli magát a bizonytalanság. És a folyamatos gyanakvás. Innen kiutat az Istenbe vetett bizalom ígér. És egy másik világba való átlépés, amire önmagában sem megfogalmazottan vágyakozik. Ezt keresi a gyökereivel a föld mélyére hatoló szőlőben, a fény, az életerő, az újjászületés, a feltámadás, az elégedettség, a bőség, a gazdagság szimbólumában – a szőlőtő a választott nép jelképe a Bibliában. „Én vagyok a szőlőtő, Atyám

15 A regényidő annyiban nem harmonizál a történelmivel, hogy a leírtak ennek okát a Fejedelem szolgálatában sejtetik, holott a gyerekek életkora arra utal, hogy jóval azelőtt születtek.

16 A feleségével kapott távolabbi birtoka gyarapítja ugyan vagyonát, de arról nem esik szó, mennyiben és milyen fáradozás árán járul hozzá megélhetéséhez.

17 Szabadon dönt hazatéréséről, azaz nem a lengyelországi száműzetést választja, mint a Gács várából vele együtt a kurucokhoz átpártolt Vay Ádám, noha Moldovából könnyen eltűnhetne.

a szőlőműves" – mondja Krisztus.[18] A szőlő ugyanúgy, ahogy a borkészítés (és a bíráskodás), gondosságot és szakértelmet kíván. Mintha Wajtha Mátyás hivatáseszményének összefoglalását olvasnánk egyetlen jelképbe sűrítve. Ábrándos pillanatában apja kúriájának verandája előhívja a múltból azt, amire a sors egykor neki is lehetőséget kínált, de erről az útról letért: a „szekérszíni oldalán túl, az apám telepítette se vége, se hossza szőlőbirtok szalad neki a Magura oldalának". E munka folytatását azonban – ismeretlen okból – nem vállalja. Saját – gondos munka eredményeként kész – bora segítségével szabadulna mindattól, ami láthatárán belül nyugtalanítja, s nem engedi ki a megismerési vágy szenvedélyének karmaiból.

Az *Emlékirat* szerzője szolgálatban állt ugyan, de ennek következtében rendkívül változatos, sokféle tanulsággal járó – szabad – életforma adott lehetőséget egyénisége kibontására. Szolgálat volt ez és kötelességteljesítéssel járt, hűséget követelt, és a vereség következtében jutalmat sem hozott. Noha szüleihez fűződő viszonya annak ellenére feszültséggel terhes, hogy apja megadta neki azt, amit ő nem tudott biztosítani fiának: tanulást – itthon és külföldi egyetemeken, házasságot szerző, vagyongyarapító kapcsolatokat az ország távolabbi vidékén, és azon személyes tulajdonságok kiérlelését, amelyek miatt értékes bizalmasa lehetett a – bizalmatlanságra hajlamos – Fejedelemnek, II. Rákóczi Ferencnek. A zűrzavaros háborús időszak lezárulta után Wajtha – a nagyvilágból magával hozott tudás és tapasztalat birtokában – Olymoson talált menedéket. Legyőzte az előkelő élet vonzását, megfékezte személyes fölemelkedési vágyát, elfogadta a birtokos nemes és tisztviselő „középső" társadalmi helyzetét, teljesítette kötelességeit. Mindvégig abban a hitben, hogy Isten nagyobb feladatokra szánta, őt pedig mulasztásai visszahúzták a lápból élők korlátokba beletörődő sorsába. Az eseménytelen – unalmas – kisvárosban, ahol a jogértelmezés rabjaként végtelen beszélgetéseket folytatott bűnök földerítéséről és vallomások-vallatások ellentmondásairól, a lényeges és lényegtelen kérdéseiről.

Az *Emlékirat* a múltról szól, de a továbbiakra vonatkozóan szögezi le, mi a túlélők kötelezettsége: „A vereség után egybefogni, újrateremteni mindazt, ami maradt, ami újrateremthető. Próbáljuk odébb tolni a leáldozást." Ennek eszköze a jog megőrzése, szabályainak érvényesítése. Mégis minden, amiről a több mint ötszáz oldalon szó esik, különös módon lebeg a valóságos és a lehetséges, a látható és láthatatlan, a faktum és fikció határán. A regény minden fordulatában fölvillan a titok, a titokzatosság, a többértelműség, ami úgy itatja át a mondatokat, hogy az olvasót mégis rávezesse értelmezésükre. Pedig mindent, amivel szembesülünk, a beszélő nézőpontjából ismerünk meg (a párbeszédes részekben is, ahol Tsomor és Gorbay mintha az ő személyének megkettőzött változata lenne), miközben ő ma látható alakban csak igen ritkán tűnik föl, és akkor sem vehetjük észre testi valójának jellegzetességét. A tekintetes főbíró úr megismerő szenvedélyének kitárgyalásához két tisztviselőtársa segítségét veszi

18 Újszövetség: János 15, 1-11.

igénybe. A beszélgetések és viták párba állított szereplőit szigorú hierarchia veszi körül: Wajtha fölöttese a kissé lenézett Tsomor kancellistának és a vele társadalmilag egyenrangú Gorbay szolgabírónak, de alárendeltje a (vár)megyének, s a Bécsben (Pozsonyban) gyorsan épülő hatalmi központnak. A regényben mindenki föltűnően magányos, többen (vesztes) özvegyként lépnek a cselekménybe. Talán ez teszi teljessé a főbíró embertelen magányát.

A második részben Wajtha Mátyásra az a szerep jut, hogy bonyolult és rendhagyó esetek földerítésével járuljon hozzá a rend biztosításához. Az *Emlékirat* időszakából örökölt lótolvajok, gyilkosok, rablók, gyújtogatók belesimulnak az új körülményekbe, csakhogy azt, ami hozzátartozott a fölzajdult állapothoz, békés viszonyok között nem lehet eltűrni. Rendbontások akár a valóság szférájában történnek, akár az emberi láthatáron túl, ahonnan a boszorkányosság is bíróság elé kerül. Ebben kell ítélkeznie a vármegyei főbírónak.[19] Olyan láthatáron túli elemek figyelembe vételével is nyomoz, mint a gyanakvás, a bosszúvágy, a titkos erőktől való rettegés. Az alcímek határozottan emelnek ki néhány alapvető motívumot: a nagyot akarást, a törvénytevő lelkiismereti kötelességeit, a boszorkányság-rejtélyt, az ősi kúriát, a bort, a lápot, a Nagyidejűt, és elmossák Orsolya aszony titkának felemás megfejtését. Wajtha képzelete viszont a láp legendái közé emeli felesége égi jelenséggé változását. Az igazság földerítésének szándékai a „végső – és rendíthetetlen – igazság" földerítése előtt megrekednek. Ennek okait járja körül hosszas párbeszéde Tsomor kancellistával és Gorbay szolgabíróval.

A lezárt múlt és a nyitott jelen jót és rosszat egymással szembeállító vitája – többszörösen átvitt értelmű utalásaival – a magyar történelem sajátos alakulására keres magyarázatot. Ebben Werbőczy, a néhai ítélőmester jogi hagyatéka megkerülhetetlen, hiszen erre épül mindaz, ami Magyarországnak különleges szerepet biztosított a Habsburg birodalomban. A regényvilágon belül az írót nem kötik túl szorosan eseménytörténeti adatok, a műfaj itt arra is szolgál, hogy a megidézett kor legfontosabb politikai irányzatait (tendenciáit) emelje ki. Elvárja, hogy az olvasó tudja: a nagymajtényi fegyverletétel teremtette meg annak az alapfeltételét, hogy a királyi udvar következetesen törekedjék egy addig nem létező központosított államigazgatás kiépítésére. Ezt szolgálta a Helytartótanács létesítése Pozsonyban,[20] amelynek a hatásköre azonban nem terjedt ki a Partiumra (márpedig a fiktív Tipród vármegye annak a része), még kevésbé az ítélkezés ellenőrzésére. Az igazságszolgáltatás feljebbviteli szerve 1723-tól a Hétszemélyes Tábla és a Curia. „Bécs"[21] ugyan folyamatosan meg akarta

19 A történelmi vármegyében csak tábla- és szolgabírók voltak. Az utóbbiakat Eötvös *A falu jegyzője* című regényében főbírónak nevezi. Városoknak viszont volt főbírója, aki a polgármester (és nem a fő- és az alispán) mellett működött.

20 A Helytartótanácsot II. József helyezte át Budára. A Partium az Erdélyi kormányszékhez tartozott.

21 A kurucok ugyan emlékezetes kegyetlenséggel sarcolták meg Bécset, de a „Császárváros" a történet idején épült ki fényes birodalmi központtá. Itt működött a Magyar Királyi Udvari kancellária, amely csak az uralkodóra tartozó ügyeket intézte.

változtatni a nemesi alkotmányban rögzített jogrendet, benne – a szabadság végváraiként működő – vármegyék önálló ügyintézését. Erre az időszakra mintha az író „szocialista" tapasztalatai is rávetülnének. Történelmileg indokolatlan a tekintetes úr gyanakvása a nyakára küldött besúgókra, hiszen az ügynökrendszert majd csak II. József alatt kezdik szervezni, akkor állítják föl a Rendőrminisztériumot is. A följelentések és árulkodások ettől függetlenül – mondhatni magánszorgalomból – működtek, de kevesebb következménnyel jártak, mint a század végén és a következőben. „Bécs" hatalmi politikája azonban magában hordta Wajtha aggodalmait.[22] Ezzel együtt Tiprod egy távlatában nyitott korszak eleme, amit majd talán az 1848-as áprilisi törvények, talán csak a Habsburg-ház 1918-as végső bukása zár le.

Szilágyi óvatos, hiszen régen nem illendő Werbőczy korszakos jelentőségét elismerni, ezért a kancellista Tsomor Fóris szájába adja a következőket: „Werbőczy mester szokásjog" gyűjteménye „elmekonstrukciónak páratlan, mi több halhatatlan alkotás. […] Az már az ajánlásból kiderül, hogy a törvényt az emberi élet vezérének tartja, másrészt pedig a birodalmak megtartójának, merthogy azokat fegyverrel szerzik, de csak a törvényekkel tudják megőrizni." Miután a főbíró köpenyegforgatással vádolja alárendeltjét, amiért a paraszthábor úval szemben a nemesség oldalára áll, az folytatja elismerő véleményét: „Azt is meg lehet figyelni, hogy Werbőczy urunk az ország belső békességének, nyugalmának megőrzését mindenkor többre tartja vitézi erényeknél. Azt meg valósággal fölpanaszolja, hogy a magyarnak a kereszténységet védelmezvén, hadat viselve, csatákat víva, élete jobbára fegyver alatt telik el. Így aztán a magyarnak igazából a háborúskodás magaemésztése miatt nem marad ideje és módja kereskedésre, mesterségek művelésére…" Nincs helyem elámulni a költői „magaemésztés" nyelvi erején és mélységén, de ízleljük meg az iróniát Wajtha válaszában, aki természetesen jól tudja, hogy a *Tripartitum* kétharmada 1514-ben már országgyűlési elfogadásra várt. Ezt egészítette ki – „a fene egye meg" – a „zajdulás" leverése után az újonnan írt harmadik kötet, amelynek hangulata „rosszkedvű", rendelkezései kegyetlenek a pórnéppel. A beszélő szerint Werbőczy Dózsában a pártütő lázadót gyűlölte. Mert meggyengítette a központi hatalmat, amely nélkül a törvényes rend nem érvényesülhet. Azt akarta, hogy a jogrend igazsága irányítsa az ítélkezést. Ami Wajtha Mátyásnak is legfőbb célja.

22 Közbevetőleg fölbecsülhetjük a regény történelmi időszakát. Orsolya asszonyt jóval a szabadságharc előtt ismerte meg Wajtha Mátyás. Eltűnésekor legidősebb gyermeke 16 éves. Vagyis a „lázadás" előtt békésebb családi életre gondolhatott, mint amit a sors tartogatott. Ám szerelmi élete kiteljesítésére nem sok ideje juthatott. Rákóczinak a birtokaihoz közeli Zsibón elszenvedett 1705-es veresége idején már a hívei közé tartozott, ahogy ezt anyja szemrehányásából tudjuk. (Táborából nem látogatta meg szüleit.) Tehát a háború ezt követő dicsőséges szakaszában csatlakozott a kurucokhoz. Orsolya asszony pedig a nagymajtényi fegyverletétel előtt nem sokkal tűnt el. Főbíró valamikor 1711 után lehetett – akár hosszabb ideig – Wajtha, aki valamikor 1680 táján születhetett.

„A Werbőczy szigorát okkal valónak fogjuk látni – magyarázza a főbíró –, ha megpróbáljuk azt a rég letűnt érát magunk elő hozni, s az akkor történteket érteni." A pápaválasztáson elbukott esztergomi érsek, aki meghirdette a török elleni keresztes hadat, vitézségéért állította annak élére Székely (Dózsa) Györgyöt. Az ő zászlaja alá gyülekező „jobbágyoknak sejtelme sem volt arról, hogy (vezetőjük) parancsolójára fog támadni. Ott kellett lenni bensőjében valamely gyilkos magaelszánásnak, mely sohasem derül ki, ha táborba nem száll 1514 tavaszán." A világjáró Wajtha látta a kegyetlen megtorlás művészi ábrázolásait, és igazságkereső szeme felfedezte azok ellentmondásait: „Némely krónikás úgy tesz, mintha az egész Dózsa história azért történne, hogy ő kedvére regélhessen, végre reá figyeljen a közeli és távoli világ." Pedig akik szemtanúknak állítják be magukat, kívül tartózkodtak az események látóhatárán, s azokat saját képzeletükkel kiszínezve örökítették meg – szóban vagy képekben. Volt köztük, aki kivégzési szertartást „teátrumnak vélte", művét szórakoztatóan lenyűgöző látványnak szánta. Az emlékezet világába kalandozó beszélgetésben a Dózsa-mítosz „lebeg" a megtörtént és a megtörténhetett határán. „Bár igazából annak a […] nyárnak éppen mára érthetetlen történései vonzzák magukra, s tartják aztán fogva a história távoli, […] ködbevesző zugaiba tévedt elmét."

„Ugye, tekintetes úr, mi magyarok kegyetlenségben mindenki máson túlteszünk?" – A főbíróból Tsomor egyértelmű kérdése sokrétűen összetett – szerteágazó – feleletet vált ki. Eszerint a kegyetlenség és borzalom mindég vonzotta a tömeget: a regénybeli boszorkányperek nézői is a „teátrális" jelenetekre várnak mohó kíváncsisággal. De Tipród vármegyében a világszerte használt kínzóeszközök – a főbíró akaratából – a pincében rozsdásodnak, a hóhérnak alig akad dolga. Pedig némely „városban, országban adnak arra, hogy a kínzás, mészárlás jelentős publikum előtt történjen, s a látvány emlékezetes legyen". Egyik oldalról a megfélemlítés, bűntől elriasztás céljából, másfelől mert az ember – különösen, ha a műveletlen – a normalitás ellenében élvezetet, szórakozást talál mások szenvedésének látványában. A kínzás, a kivégzés, főleg a máglya, a fájdalom és vér „teátromi" látványosságában a „kenyeret és cirkuszt" ősi népszórakoztató igénye teljesül.[23] Továbbá a nép élvezetet talál elképzelhető és elképzelhetetlen rémhírekben, rémtörténetekben, ahogy a boszorkányperek (és persze mesék is) szemléltetik. Az olymosi bíró negyven korbácsütésre bünteti az elé hurcolt rendkívüli életet élő, azaz a lázadás szellemét magában hordozó Rekettye Pilát. Akit azután a szomszéd megyében ugyanúgy megkínoznak és megégetnek, amint az eseményt – utólag – megörökítő képeken Dózsa Györgyöt.

Wajtha tekintetes úr szeret töprengeni a világ rendjében rá háruló szerepről. A középkori Magyarországon – Európában elég szokatlanul – nem voltak boszorkányperek (és nem működött az inkvizíció), azokat a Habsburg királyok hozták magukkal. Aztán 1565 és 1756 között ötszáznál több boszorkány ellen emeltek vádat, négyszázhárom perben mondtak ítéletet. E perek Nagymajtény

23 Martinovics és társai kivégzése az érdeklődők tömegét vonzotta a Vérmezőre és a Vár falára.

után és azelőtt, hogy Mária Terézi betiltotta azokat, nagyon divatba jöttek: a vád – a szerelmi bűbájtól az ördöggel való cimborálásig – láthatatlan, hallomásból ismert feltételezésekre épült. Továbbá a csodákba vetett hiszékenységre, a kirobbanó indulatokra, félelemre és megfélemlítésre, s nem ritkán az irigységre. (Jellemző példa, hogy a bosszú és a siker vágya egyaránt hajtja a két gyilkossággal vádolt kocsist. Azért akarják megszerezni kivégzett ellenségük holttestét, mert annak részei – hitük szerint – elősegítik, hogy a gondozásukra bízott lovak gyorsabbak, szebbek legyenek.)

A rend Tipród vármegyében a Habsburg uralom képére formálódik. A hatalom megszilárdulásával érvényesül a *Tripartitum* jogrendje. Magától értetődően főleg a birtokos nemesség javára, akiknek a közegét a regény megidézi. Ekkor kellett „állami" szinten először igazolni és bizonyítani III. Károly rendeletére a nemesi cím jogos használatát. (Ennek hangsúlyozására jelenik meg az ősi – örökölt – Wajtha név előtt a Tompay[24] előnév.) Fontos hozadéka azonban az új világnak, hogy megszűnik a katonák ide-oda vonulásával járó rablás, fosztogatás, gyújtogatás, gyilkolás. Ezekkel szemben az igazságszolgáltatás hivatott föllépni, noha „lótolvajok" a bírák sorába is befurakodnak. A rend a szegényes, a parasztok életét is könnyebbé, ha nem is könnyűvé teszi. Remény nyílik, hogy a veszélyes láp helyett, a békés és gyümölcstermő szőlőhegy válik a születő új korszak jelképévé. Tipród vármegye a regényidő keretében nem küld bátor vitézeket a csatába, hanem (irónikusan utalva napjainkra) a korszellemnek megfelelően más módon akarja elérni, hogy „hírt, nevet szerezzen, kiemelkedhessen az ismeretlenségből, hogy észrevegyék, emlegessék, számoljanak vele…" Akár látványos perek, illetve ezt követő kivégzések árán. Ehhez kívánatos lenne boszorkányok megégetése. Wajtha azonban azt vallja, a kiemelkedéshez jeles emberekre van szükség, „akik tehetségükkel újat hoznak, vagy valami világraszóló esemény létrejöttét segítik elő". Az életben maradásért folytatott harc helyére a kiemelkedés – ismertté válás – óhaja került. A kiváló ember azonban hiánycikk, van helyette megrekedt szegénység, nyomorúság, elmaradottság. Ebből kiemelkedni talán tényleg csak varázseszközökkel lehetne. Így kerülnek a boszorkányok és a gyilkossággal vádolt ártatlan kocsisok is a főbíró ítélőszéke elé. Talán azért, hogy felesége halálos balesetének titka legalább részben tisztázható legyen.

Hiába tanult Európa egyetemein, hiába sajátította el az ítélőmester racionális szellemét, Wajtha nem szabadulhat a láp ősi vonzerejétől. A Múlt egy-egy szakasza lezárulhat, de az emberi tudatba beépülnek a hagyományai, s ezzel a ráció ellensúlyozására (vagy kioltására) a misztikum. Wajtha munkatársaitól nem remélhet segítséget a világban való kiigazodáshoz, csak Istentől, amíg lehetett édesanyjától, majd a Nagyidejűtől kaphat útba igazodást. Az utóbbi csak az ő képzeletében létezik, s mintha reménytelibb válasz hiányába javasolná

24 Inkább azt írnám: Tompai. De Csokonai többnyire „y"-nal, Jókai viszont az „y"-t megváltoztatva írta nevét.

titokzatosan: „vess véget a tétova szorongásnak! Ha visszavágyol a zölden suhogó lápra, akárha a látás pillanatáig, ülj fel lovadra, a csendes járású deresre, elvisz oda, ahová vágysz…"[25] Vagyis Wajtha személyes történetét a méltóságot adó halálvágy beteljesülésének ígérete zárja.

A láp

A láp elnyelte a lovakat, a szekeret és az asszonyt, három gyermek anyját, a főhős feleségét. Éppen addig őrzi titkát, amíg ismét bűnné nem minősül a bűn, gyilkossággá a gyilkosság, tolvajlássá a tolvajlás. Az eltűnt feleség utáni nyomozás nem járt teljes sikerrel. Titokban maradt a gyilkosság indítéka, a megbízó kiléte és célja (zsarolás?), a szemtanúk és a távollévő férj felelőssége. Ezekkel a megfejtetlenül maradt rejtélyekkel együtt adott a bűnügyi regény alapképlete – amit olyan nagy írók, mint Dickens, Balzac és Dosztojevszkij is szívesen használtak, különböző felfogásban. A bűn és bűnhődés kérdése Szilágyi korábbi regényeiben is alapvető.

A regény történeti idejében Magyarország nagy része vizek uralma alatt állt.[26] A hozzáértők többféle lápot ismernek. Magáról a szóról a Czuczor–Fogarasi igen szűkszavú. Ezért a berek szócikkét idézem: „Vizes lapályokat, folyók mellékét ellepő és sűrű bokrokból, tövisekből, vesszőkből álló cserjés erdőcske. Azaz olyan hely „hová *elbújni, menekülni, rejtőzni lehet*;"[27]A láp ettől abban különbözik, hogy ingoványa „feneketlen", mint szólásokban a kút. Ez azonban nem végtelenséget jelent, mert a legmélyebb lápnak is van feneke-alja. Innen emelteti ki Wajtha az elsüllyedt szekérrel felesége holttestét, hogy eltemesse, és a lápi legendák fényes égi jelenségei közé emelje. A regénybeli láp földrajzilag gondosan körülírt fogalom: képzeletbeli tere az egykori Kraszna (itt: Tipród) vármegye.[28] A regény világában nem csupán a vizenyős terület felszíne hordozza a bizonytalanságot, hanem majdnem minden bizonytalan. A veszélyeztetettség mélyen beépült az összes szereplő tudatába: a láp elnyelheti nem csak a szekeret, a lovat, az embert, de a falvakat, városokat és nemzeteket is. Wajtha Mátyás soha nem tudja meg, ki – és milyen szándékkal – írta a feleségéhez szóló hívólevelet. Az sem tudható, hogy akivel ő vagy valaki más bizalmas beszélgetést folytat, az nem besúgó-e. Miután az első titoknak Wajtha Mátyás bűntudatos

25 Márkus Béla írja: „Wajtha a szót és az ellenszót is saját maga ejti ki, mintegy önmagával replikázva, önmagát győzködve. Így teremtődik meg a dosztojevszkíji „hasonmás" mintájára emlékeztetően, a személyiség megkettőződését érzékelhetően a Nagyidejű figurája, aki tanácsadója s bírálója, sőt ahogy bor mellett állítja, a legjobb barátja is." Helikon i. h.

26 Lecsapolásuk a regény idejének vége felé kezdődött.

27 Az én kiemelésem: TTE.

28 Ma is van még egy kevés a Kraszna táplálta a híres ecsedi lápból, amit néhány évtizeddel a Rákóczi-szabadságharc után kezdtek lecsapolni.

áldozata, a második uralja beszélgetéseit írnokával és a megye egyik szolgabírójával. Pedig gyanakvására nincs semmi bizonyítéka, sem a kissé lekezelt Tsomor Fóris, sem a barátság láthatárán lebegő Gorbay Ölyves úr esetében.

A láp hűségesen őrzi távoli idők legendáit, meséit. Partján a múltban találékony, bátor emberek éltek, akik tápláló erejével (halászattal) túléltek könyörtelenül garázda időket. Ősidők óta létezik, itt nem a társadalmi rend, hanem a természet törvényei uralkodnak. Azt látjuk, az ember alkotta törvények és az emberi gyarlóságok által működtetett Tipród vármegyében elérhetetlen a teljesség bármely változata. Elérhetetlenek azok az ábrándok, amelyeket itt a gyerek és a kamasz ifjú megízlelt. „Átokhínár! A nyáron felkönyököl a víz a tetejére, csibort nevel, s minden vízen élővel jóbarát. – Csak azzal nem, aki máshonnan kerül ide." Úgy, mint az ifjú Wajtha? Aki talán mindvégig ide, a Teremtő ölébe vágyhatott vissza, ahonnan első bűne távolította el. Mi is volt ez? Az, hogy újonnan kapott – „első" – puskájával rögtön meglőtt egy galambot? A vízözönbüntetés végének jó hírét hozó – ártatlan – madarat? Pedig a harangok helyett a veszélyek hírét is hozhatná, ahogy veszélyt jelző vándormadár a hattyú. Apollon mítikus szent madara rendszerint október-novemberben vonul át néha Magyarországon,[29] hogy jelezze a veszélyt, amit az ifjú Wajtha nem ismert föl. Mint a mottóban idézett versben Weöres Sándor, úgy játszik a fölvillantott utalásokkal Szilágyi. S ugorjunk mi is vissza: a népköltészet őrizte „galambom" megszólítás női bűbájra, talán éppen a láp lányára, Rekettye Pilára utal. Aki a láp jellegzetes növényének nevét viseli, s valaha fiatal volt. Vonzereje arra bírta a kamasz fiút, hogy előkeresse rejtekéből aranyait, de az emlékidézésből nem derül ki, miért éppen az ő kedvéért, aki egyet az ő aranyaiból gondosan megőrzött. Az elbeszélésnek ezek a bonyodalmai persze minden más megemlített eseménynél inkább a megtörtént és megtörténhetett határán lebegnek. A perbe idézett boszorkány[30] többször is ki-bejár a tekintetes úr elméjébe. Midőn régi otthona jut eszébe, a kísértő fúria akkor is ott kóborol gondolataiban, pedig az élettől – és a rosszindulattól – megviselten már a vármegye börtönében ül. Feledhetetlen, hogy tőle kapta az első – nádszál – csutorát, ami később puskacsővé változott, egyre szélesebbé, hogy a mámorító borral megszabadítsa magát a lét minden megválaszolatlan kérdésétől, s ezzel egyszerre nyissa meg a Mennyország és a Pokol – láthatáron túli – csábító, illetve riasztó kapuját.

Nem csupán a boszorkányper vádlottja lebeg a valóság és a képzeletteremtette közti léttérben, de a tekintetes főbíró úr hozzá fűződő kapcsolata is. Rekettye

29 Vörösmarty Tündéje is hattyún érkezik égi hazájából. – A valódi hattyú kedvelt tápláléka az átokhínár, ami ugyan későn betelepült növény a magyar lápokban, de neve kártékony túlszaporodására utal, amitől elburjánzik a vízeken és akadályozza a hajózást meg a halászatot. Értékes madáreledel, s a víz, amelyben él, kristálytiszta és szagtalan. Hozzátartozik a láp átkokat hordozó mesehagyományához.

30 A boszorkány szó a török boszorganból származik, magában foglalja a „basz" szótövet, amiből a „-ni" toldalékkal képződött a baszni ige. A szexuális áthallás aligha a véletlen műve.

Pila[31] személyisége annyi titkot hordoz, mint a láp. Talán miatta süllyed el tekintetes Wajtha Mátyás, a rendteremtő. A láphoz kapcsolódóan – kóbor gondolatként – villan eszébe, hogy amikor nem találja magát, kínjában elkezdi rendezgetni puskáját és „készségeit". Érdekes és rejtélyes mozzanat, hogy Tsomor Fórist – kevésbé Gorbayt – is izgatja Rekettye Pila személyiségének vonzereje. Mivel a velük folytatott párbeszédben Wajtha másik „én"-je szólal meg, a boszorkánynak kikiáltott „nember" arra is ráirányítja a figyelmet, hogy Rekettye Pilát sokan látják nyomorúságos szegényembernek, aki szenved a kínpadon, majd „gyalázatos komédia" szertartása szerint meghal a mágyán. Mégis föltételezhető róla akkora hatalom – messze túl a tapasztalatok láthatárán –, hogy rendelkezik a szerelem rejtelmes világában érvényesíthető befolyással; hogy soha nem fogy el az étele és bora, képes a levegőben lovagolni, az ördöggel szövetkezni. Hogyan található az igaz és sok más eszmény, ha ez az ellentmondás is része az emberi létezésnek? Ráadásul a törvénytisztelőnek kívánt világban nem csupán a nyomorba beleragadt nép rabja a babonáknak, remél mások megnyomorgatásától „szórakoztató" látványosságot, de a megye és a város urai is fölhasználnák ezt újfajta „hírnév és dicsőség" kiváltására. Mellesleg megfélemlítő, riasztó szándékkal és hatalmi érdekből. Ugyanakkor ez sem ilyen egyszerű: az igazságkereső bíró sokoldalúan bizonygatja világos, tárgyilagos megítélő képességét, mégsem tud ellenállni a láp misztikus hatalmának és a (női) bűbájosság vonzerejének. Boszorkányvisítás hangjai elől futva a szőlőhegyen elrejtett kőkunyhójába, csalódottan veszi tudomásul, hogy mire megérkezik, a csoport, amit látni vélt, úgy eltűnt, mint a lápba süllyedt harangok, amelyek hangját a valóságban senki nem hallja.

Szilárd talaj csak a láp partján van a lábunk alatt. A változó környezetben – a külső hatalmak befolyásának erőszakos érvényesítési kísérletei ellenére – van, ami mozdíthatatlan. Mindenekelőtt a főhős „énjét" alapvetően meghatározó etikai értékrendje, ami a szereplők gondolatvilágának peremén lebegő Biblia szövegéből sugárzik át. Tanításként nincs (és nem lehet) megfogalmazva: a fő- és alszereplők soha nem tudják, mikor tévednek ingoványos talajra, amely bármikor elnyelheti őket. Tipród megye főbírájának a józan ész határozza meg azt a kötelességét, hogy adott helyzetben – az egymásnak ellenmondó érvek útvesztőjében – miként érvényesítse a törvényt, hogyan közelíthetne a végül elérhetetlen Igazsághoz. Több nézőpontból, hiszen elég művelt ahhoz, hogy érzékelje az ész és a megismerés korlátait, tehát az emberi cselekedeteket több nézőpontból vizsgálja.

A második rész új világában nem lehetne helye a kegyetlenkedésnek, már csak azért sem – vallja a főbíró –, mert tortúrával nem lehet eljutni az Igazsághoz:

31 Márkus Béla szerint (i. m.) „A Tompay főbíró által szabadon engedett nő azonban nem kitalált, hanem valóságos személy (volt): Varga Annával együtt 1745-ben a nagykárolyi boszorkányper vádlottjaként elítéltetett és megégettetett a saját, valamint a tizennyolc tanú vallomása következtében. (Érdekesség, példa a halhatatlanságra: szülőfalujában, Császlón állítólag mind a mai napig azzal ijesztgetik a rossz gyerekeket, hogy elviszi őket a Rekettye Pila.)"

a megkínzott mindent bevall, végül pedig azt mondja, amit várnak tőle. (Akárcsak a besúgó.) A hallgatás sem segít az áldozaton: addig vallatják – ahogy ezt számtalan regényben és történelmi dokumentumban olvashatjuk –, amíg szóra már soha nem nyílik a szája. Az „ítélőmester" azonban nem mindég mellőzheti, mert egyfelől a hatalmi politika, másfelől a nép látványosságok utáni vágya rákényszeríti alkalmazására. (Wajtha ezt önmagára kényszerítettnek tekinti, s egyetért Tsomorral, amikor az segít túlélni Rekettye Pilának az „igazságpróbát".) Az író saját ifjúsága és férfikora bővelkedett erőszakban, barátai-ismerősei közül többen is átélték, megszenvedték a tortúra modern változatait. Regényében némely bűntett (főleg a boszorkányság) esetében az igazság azért is megközelíthetetlen, mert a tanúként fölvonultatottak – és a vizsgálódók – magát a tettet, annak körülményeit nem láthatták. (A látóhatárán kívül történt, mint Orsolya asszony elrablása.) A tanúk előítéleteket kevernek vallomásaikba, ezért a vizsgálódót a föltételezések félrevezethetik. Arról kell ítélkezni, aminek legföljebb a következménye „való", az indékok, okok szövevénye homályban marad. A boszorkányperekben maga a vád is képtelenség: olyasmi, ami megosztja az embereket. Van, aki hisz soha nem látott, általa soha nem tapasztalt föltételezésekben; van, aki bizonytalan a valóságban megtörténhető és a képzelethagyományból előbukkanó határán lebegő állítások igazában; van, akinek racionális és kiművelt elméje fölismeri lehetetlenségüket. A hiszékenység különböző mértékben, de mindég része volt – és maradt – az ember tudatvilágának. Arról nem szólva, hogy az író – és a (mai) olvasó – személyes életében az álhírek és az álvalóságba vetett hit uralja az társadalom jelentős részének a tudatát.

A gondos művészi munkával rejtőzködővé varázsolt történet a világirodalom legnagyobb műveihez mérten is tág teret ad az olvasói képzelet megmozgatására. „Jóllehet" – írja a lápba süllyedt harangok „teóriájáról" – a „képzelgés elutasítható, mint létezhetetlen, oktalan okoskodás – csakhogy itt már rég nem az az igaz, ami van, hanem, ami lehető." Miért is mentették a „régiek" a harangokat? Mondjuk az ostromra készülő Váradról: hogy veszély idején legyen mivel jelt adni.[32] A harang azonban magától nem jelzi a népének sem a veszélyt, nem idézi a nándorfehérvári diadal emlékét, nem rendít meg a halál hírével, nem jelzi az istentisztelet kezdetét. A párbeszédes rész beszélője menekülne – ha nem érezné a láp mítoszának leküzdhetetlen vonzerejét: és ettől „rés keletkezik elméjébe, és onnan minden kóbor létező szabadon ki- és bejár. Kívántam a közelségét. Halk, szaggatott, nyüszítő hangokat hallatott. Arcát az ágyékomhoz támasztotta…" Kik a „kóbor létezők"? Rekettye Pila, akiről már tudjuk, hogy ki-bejár a tekintetes úr gondolataiba. És a harangok, mert a híradás is a beszélő végzete. A regény nehezen értelmezhető lezárásaként főbíró és lova „belegázolnak

32 „Jön az árvíz" – hirdeti a harangszó Petőfi *A Tisza* című versében. A rekettye-bokrok közül látni is a szomszéd falucska tornyát. – Sok válfaja van a rekettye nevű növények nemzetségének. Angol megnevezése a Shakespeare-drámákban szereplő Plantagenet-uralkodóház névadója.

a vízbe. Az iszap egyre hígabb és mohóbb, amint beljebb és beljebb halad a ló. Készül megadni magát, sörényét a víz fodra fésüli. – Ezek a békés, szelíd vizek nem embert nyelnek el s lovat, de falvakat, városokat, világokat."

A szöveg tele van rejtett utalásokkal és vissza-visszatérő metaforákkal. Ezek közé tartozik a boszorkány és a harang. Az első őrzi titkait a kínvallatás során is, a másodikat azért kell elrejteni az ellenség elől, hogy mindig legyen, ami – aki, mint a költő – emlékezteti a népet a múltra és a jelen veszélyeire. Az elbeszélő *A borissza* című alfejezetben a látóhatáron túlra kalandozik. Rejtélyes, hogyan vált Wajtha tekintetes úr esze a harang ércéről a nádcsutorára, amivel halála után bort szívhat föl, ha már mozdulni sem tud, ami távol áll mindattól, amit róla tudunk. Majd fölteszi önmagának a nagyon reális kérdést: „miért van az, hogy öregkorára mind kevesebb tücsökhangot hall az ember, s mind több harangszót?" Ez az „ugráló" regélő technika mintha már a történet befejező részét készítené elő. Mert hiába tudja, hogy örökre a lezárt múltba – a láp legmélyére – süllyedt már mindaz, ami egykori szerepvállalása következtében életét, nyugalmát veszélyeztethetné: a magunkba gyökeret eresztett félelmektől soha nem tudunk megszabadulni. Hiába húzódik a pincéjébe, kiváló borához; hiába találja ott a „tokaj szőlővesszeinek" nektárjába foglalt bőséget, jólétet és a múlt megkötő emlékeit. Sorsa eleve elrendelt? Vagy szabadon választja az idegen világbeli kalandokat, a szabadságharcot, majd az önkínzó kérdéseket az élet lehetőségeiről? A válasz talán abban rejlik, hogy a láp láthatárának szélén megjelenik az élettel teli szőlőhegy: a remény. Római hősök példájára vajon miért választja mégis az életről lemondást?[33] Akármilyen megrendítően szép történetének a befejezése…

Olvassuk újra!

Kérem az olvasót, emlékezzék a már idézett megállapításra: „Megpróbáltam elképzelni a feleségemet…" És folytassuk a gondolatmenetet a korábbiaktól elkanyarodva: „Amikor rendre megszülte gyermekeinket, akkor döbbentem rá, hogy én, amikor egybekeltünk, vagy inkább, amióta ismerhetem, egyvégtében valami furcsa, várakozó gyanakvással figyeltem: vajon képes lesz-e világra hozni utódokat." Orsolya asszony teljesítette ezt az elvárását, de alkatában más volt, mint az ő szűkebb világában látott lányok és asszonyok. Abban is, hogy az első – hamis – szóra semmi mással nem törődve hozzáindult. Hozzá, Wajtha Mátyáshoz. Apja – a „vén kujon"– a fiatalasszonyt nagyon „szemrevalónak" találta. A Szilágyi-regények varázsát egyebek között a bennük szereplő nevek adják, de szülei esetében – ahogy a sajátjában sem – ezt nem tartja fontosnak az *Emlékirat* írója. Ezért figyelemre méltó a feleség esetében, hogy az előkelő, felsőbb

33 A kor műveltségében meghatározó szerepű Seneca részletesen leírt önkéntes halálával ellentétben ez is kissé rejtélyes módon valósul meg.

körökben volt akkoriban gyakori keresztnév az Orsolya, ami a latin „medve (mackó) szóból származik". Ha tehát Wajtha jól emlékszik feleségére, az előkelő és zárkózott egyéniség volt, alakja pedig éppen ellentéte annak, amire neve utal. Vajon egy karcsú és elegáns hölgyet vitt magával a távoli Nógrádból Tipródba? Akinek létezését férje (a három gyerek ellenére) mintha csak akkor venné észre, amikor eltűnése hiányérzést és többszörös bűntudatot okozott.[34] A regényidő kezdetén fiuk még nem volt hadba hívható, aztán a béke időszakában a nyérmelléki birtokon gazdálkodott. Apa és fiú nagyjából annyi ideig volt egymás közelében, míg a fiú elégedetlenségét apja sokrétű bűntudatába csöpögtette azzal a (már említett) szemrehányással, hogy nem taníttatta és nem segítette „magasabb" társaságba. Lányaival futó pillantásokon kívül nem találkozott, unokái nem érdekelték. Szüleivel sem sokat törődött.

Különös ellentmondás, hogy amikor az *Emlékirat* írója felesége eltűnése után nyomozva eljut édesanyja házába, a mély hóra és a sietségre hivatkozva nem is keresi halott apja nyomait, beletörődik a titok elfogadásába. A második rész békébe belelassult életformája viszont nem csak lehetővé teszi, de ösztönzi is a további kutatást. Ide olyasmit is magával visz emlékeiből, amit – akárcsak Werbőczy érdemeit – nem szokás idézni. Apja igazi nemes, a szónak abban az értelmében, ahogy évszázadokig a kiválóság megjelölésére használták. A vitéz öregúr haláláig őrizte a rábízottakat (jobbágyait és szolgáit), szörnyű (részletesen leírt) halálát kötelességeinek hűséges teljesítése okozta. Akármilyen megalázó és méltatlan volt, ahogy agyonverték és hazavitték, ahol sem rendes koporsót, sem emlékállító sírhelyet nem kapott, mégis teljes életet élt. Igaz úrhoz méltó életet. Itt rögtön megfigyelhetjük az író történetmondásának különös szerkezetét: miután Wajtha Mátyás édesanyja lezárja a temetés igen tömör ismertetését, a történet az abban a közegben lehető legvidámabb és legelőkelőbb témába csap át. A férje vitéz és gazda szerepét is magára vállaló özvegy kíváncsi öregasszonnyá változik: a Fejedelem vadászatairól akar hallani. Fia arra emlékezik, hogy Rákóczit ilyenkor is „mázsás gondok" terhelték, ezért korán kelt, délelőtt még közügyekkel foglalkozott, csak „délután járja az erdőt, mezőt, lődösi a vadat, a madarat, talán ezen idő alatt gondolja végig a kuruc háború minden gondját-baját". Ez rögtön indokolja is nagy reményei korlátozott megvalósulását: mellőzöttségét. Pedig – anyjával együtt – a kiválasztottak sorába kívánkozna, ezért gyorsan át is ugrik apjával közös vadászélményére. Néhány lappal később újabb váltás történik a beszédben: az „apa", aki fiával beszél, immár ő maga.

Szilágyi kedveli az iróniát, de a romantika megidézésével roppant óvatos. Nemcsak az érzelmek, de a nagy vágyak, merész álmok is kívül maradnak a regény világán. Az „egyhelyben tapodás" talán azt jelenti – a jogrend, valamint a láp és szőlő „világában" – a nagy felfedező kalandok mind Wajtha Mátyás tudatában játszódnak csak le. „Testi valójában sem a két beszélgetőtársa, sem

34 A valóságos és lehetséges viszonyrendszerében a hiánynak is jelentősége van, ahogy ezt – egyebek között – a retorikából tudjuk.

a bűnös vádlottak, sem a város vagy megye nem jelenik meg. Abban a rendkívüli helyzetben, amikor a mindég józan, a borban is a misztikumot kereső tekintetes úr átengedi magát a legendateremtő láp varázsának, a lezárt – mozgalmasabb – múltat idézi. Emlékezésében sehol nem merül föl – Rákóczi nevetségesen beállított hiúság-összetevőjén kívül – az, amit a szőlő metafora ígér. Az emlékirat írója a lemondás, a beletörődés önironikus hangján – és roppant homályosan – emlékezik saját, a Fejedelem által ígért jövőt támogató szerepére. A remények messze a láthatáron túlra szorulnak. Erről szól a regény?

A *Kő hull apadó kútban* tökéletesen megszerkesztett regényvilága nyugtalanná tesz hősének a körülmények fogságába zárásával. Ez a regény megindítja képzeletünket, s a többszörösen áttételes kérdések sorát teszi föl, amelyekre nincs találó válasz a filozófiában sem. Még kevésbé az emberi tapasztalatok tárházában. Ettől regény a regény.

Kováts Nikolett: Szín-Tér VIII. (olaj, vászon, 120×100 cm, 2019)

Életdarabok, verstájak

Zsille Gábor: *Készülődés*

Magyar Napló, Budapest, 2019

Zsille Gábor verseit olvasva az a kérdés bujkált bennem makacsul, hogyan lesz az életből vers. A megélt mindennapi kis valóságainkból? Talán a szavak sugárzása, holdudvara ez? A mélyebb látás, amikor is a lírai én a mindennapi apró-cseprő ügyeinkben fedezi fel a többet mondót, a költészet felé kiáltót? A szokatlan összefüggések felvillantása? Vagy ezek mindegyike? Jelen recenzió ezen kérdésekre igyekszik választ keresni.

A kötetbeli nyolcvan vers nyolc ciklusba rendeződik. Kínálkozna az arányosság, de mégsem tíz-tíz vers tesz ki egy ciklust. Van egészen rövid, három versből álló, de hosszabb, akár tizennégy versből álló egység is. Inkább a tematika, a verseket összekötő életélmény az, mi egységesít egy-egy ciklust. Sokféle élményvilágból építkezik a kötet: szerelem, halál, utazás, haza, természet és táj, létértelmezés és -összegzés, mind-mind visszatérő motívumai a kötetnek. Mindjárt a könyv elején, az *Újra csak költő* című ciklusban a költői létet tematizáló verseket találunk *(Apjuknak nem, Újra csak költő)*. Azonban az íráshoz, az irodalomhoz való viszony a kötet más egységeiben is fel-felbukkan, akár valamiféle nosztalgiaként *(Nem ismerni, Visszavedleni)* vagy a kései, öregkori versek megsejtéseként *(Készülődés)*. Utóbbi talán Arany Jánost is megidézi, akivel Zsille Gábor egy napon született. Ezt a tényt egyébként ironikusan meg is verseli az *Aranyos* című versben. „Nem sikerülhet a nyomába érnem. / S hogy bajuszom silány, az még csak hagyján."

Jellegzetes kötetbeli téma az utazás: tájak, városok hangulata, egy-egy kitüntetett hely, múltak, emlékek, eszmélkedések otthona. Itt van mindjárt a badacsonyi táj, a gyerekkor világa. „Esteledik, a kőteraszt díszítő / örökzöldből előbújik a gyerekkor" – szól a *Badacsony* című vers. Habár a felidézett tér konkrét létező, a táj több konkrét helynél, az álom, a vágyak színtere. A tér csak kiindulópont, ahonnan elrugaszkodva a vers tájjá lényegül. „Milyen árnyéktalan az este / a városban, ahol élni szeretnék, / milyen zavartalan a sötét, / levendulaillatú pályaudvarát / a magányos vonatok elkerülik, / szénaillatú aluljáróit a szavak, / magányos mondatok befonják" *(Ahol élni szeretnék)*. A táj sokszor fájó nosztalgiát sejtet az egyszerű, természetbe simuló létforma után *(Fáj)*. Továbbá egy elképzelt önálló élet után, a zamárdi házban meglelt nyugalommal (*Kívánságműsor)*. Táj és ember kapcsolatában szép és mély értelmű, ahogy a tó és a folyó két életforma szimbólumává válik. „Korunk embere az állóvíz kényelmét / vágyja, nem a folyópart nomád, / kanyargó szeszélyét. Az állandóság / látszata, az kell, nem a változó lét" *(Nem a folyó)*.

Az *Ideje indulnod* ciklus már valóban az utazás, a máshol-lét verseit sűríti magába. Városokban való barangolások, tájélmények teszik ki ezt a ciklust. Az otthonosban az ismerős és fordítva. És még valami: a globalizáció. „Nem tudom, van-e értelme / még bárhová is utazni, mindenütt ugyanaz fogad: / Benetton, Kentucky, Disney" – olvassuk a *Tallini mellékdal* című versben. A migráció, népek keveredése is sajátos színt ad egy-egy nagyvárosnak, egészen addig, hogy: „Észthon egyik legfőbb városában, / Narvában már senki sem beszél észtül" *(Valami készül)*. Hogy ez a jelenség mennyiben jó vagy

rossz, a verssel szólva „részül vagy egészül" – a kérdés nyitva marad.

Az utazás tematikájú versek a váratlan, rejtett tartalmakkal, titkos megfigyelésekkel lepik meg az olvasót. Az utazás igazi vadászat a lírai én számára, amikor is a túlságos pontosság, a kiszámítottság az utazás izgalmát öli meg *(Vadászat).* Előfordul, hogy a lírai én a természeti tájban fedez fel valami meglepő titkos jelentést, mint történik ez a *Pont* című versben, amikor is a húszméteres fenyőkből álló erdő hirtelen minden átmenet nélkül napfényes nyíresre vált. Az északi kis tó – *„Lengyelország eleven oltára"* – felé magyar útjelző tábla mutat, amire véletlenül bukkan rá a kiránduló *(Névtelen).* Vagy amikor a *Varsó* című versben a szokványos városkép mögött a költő fejében lakó idegenvezető felfedezi a népirtást, felkeléseket, a középkori csatornarendszer alagútjait. Sajátos idegenvezetéssé válik a vers: „Jobbra látható a hősiesség. / Balra a feltámadásba rejtett halál."

Nem idegen a versektől a humor, megfordított nézőpont meglepetésereje, mint például az *Idegenben* címűben, amelyben a lírai én egy szokatlan nyári szabadságot javasol. Bennszülött budapesti is lehet turista a saját városában egy kis csellel: utazzon el Budapestről, de csak azért, hogy visszatérjen, és fényképezőgéppel a kezében fedezze fel a várost, mintha először látná. Minden csak nézőpont kérdése.

Jelentős rétege a kötetnek a költőtársaknak, elhunyt író, alkotó embereknek dedikált versek, hommage-ok, amelyekben többek között az elmúlással is számot vet a lírai én. Bella István, Lázár Ervin, Deák László, Hárs Ernő, Vasadi Péter, Csontos János, Csoóri Sándor emlékének szentelt verseket találunk a kötetben, de megjelenik a versek között Prágai Tamás és a haldokló Oláh János alakja is. Szívszorító a nagybeteg Deák Lászlót megidéző prózavers *(Visszaút),* ezen belül is a sietős, a lélegzetvétel kapkodását felidéző hosszú körmondat: „…mert élni kell, ez a parancs, ezt óbégatják a sejtek, élni, csak élni, minden idegszállal és vadul, akkor is, ha semmi remény, ha már minden papírlap betelt, ha már minden lemezt meghallgattál, ha nincs hová menni, akkor is, akkor is kell egy út." Az öregség, vesztesség, halál között azonban ott bujkál a humor és a derű is, mint például a Hárs Ernőt megidéző többrészes, változatos formájú versben *(A vénség mozzanatai).*

Talán a leginkább érzelemre ható versciklus a saját elmúlással, a testtel számot vető egység *Végigkísér* címmel. Ha lehet azt mondani, a leginkább alanyi versek ezek a kötetben, amikor is a személyes én nyíltan megmutatkozik, vállalja saját húsvér lényét, fájdalmait, az élet delén immár túljutott ember végre való készülődését. És hogy mit jelent ez a készülődés? Van, hogy elidegenítés a személyestől, mint ahogy olvashatjuk az *Egyszer majd megszeretem Zsille Gábort* című versben. „És próbálok mindegyre így, / közönnyel megállni önmagam előtt […] / hogy majd a valódi felszabadulás óráján / könnyebb legyen az elválás, / kevésbé fájjon a búcsú." Van, hogy a majdani öregkori versek egyszerre idilli és fájdalmas képei *(Készülődés),* társi köszönet a fájdalomnak meg-megdöccenő négysoros strófákban (*Testvérem, társam),* letisztult formavilágú, zsongító metaforikájú versben (*Alkony, virradat),* vagy a pusztulás díszleteinek a tájban való felfedezése *(Esztergom – Aquincum).*

Mindig nagy érdeklődésre tart számot a költő, alkotó, közszereplő magánélete. Az *Üzemi hőfok* ciklus Simon Adriennel megélt élményekből táplálkozik, amelyben feltűnik az egyik tokaji írótábor is mint megismerkedésük helyszíne *(Tokaji írótábor)*, találhatók itt intim élmények szabadversben *(Erőszak)*, klasszikusan letisztult, finom metaforikájú négysoros strófában írt vers *(Gyümölcs),* krízis, fájdalom, a sebzett test és lélek kiszolgáltatottsága *(Ötvenhatos vers),* a közös haza, *a* „zűrzavaros város" morzsákként szétpergő „emlékhelyei" *(Mi fáj majd, ha tényleg).*

Az emberi kapcsolatok hullámhegyei, -völgyei után kifejezetten jólesik a *Létrejön egy sziget* címmel ellátott egység, a boldog sziget, a vágyott vagy éppen valós otthon képeit tematizáló három vers. Lehet ez egy fárasztó, zötykölődő vonatúton mégis elringató álom *(Zágrábból Pestre),* a civilizáció teremtésével létrejövő otthonszigetek (*Hány sziget*) vagy sodró lendületű látomás egy elképzelt idilli fényben ragyogó városról (*Ahol élni szeretnék).*

Visszatérve a kritika elején feltett kérdésre: a *Készülődés* című kötet verseinek saját létük van, akárcsak egy tájnak, növénynek vagy bármilyen élőlénynek. A saját szabályaikat követik. A verseket olvasva egy különös tájban találjuk magukat, amiben ugyan fellelhetőek a minket körülvevő környezet kontúrjai, de csak úgy, ahogy egy festményen: a kontúr elmosódott, de a tényszerű valónál mégis valóságosabb.

Lakatos-Fleisz Katalin

Kováts Nikolett: Kapcsolatok III. (olaj, vászon, 80×120 cm, 2020)

LAKATOS-FLEISZ KATALIN (1978) irodalmár, kritikus, egyetemi oktató. Kolozsváron él. Legutóbbi kötete: *Önreflexív alakzatok Krúdy Gyula prózájában* (GlobeEdit, 2017).